

Praktikat më të mira për integrimin e Romëve (BPRI)
Raporti rajonal mbi antidiskriminimin
dhe pjesëmarrjen e Romëve
në vendimmarrjen lokale

Financuar nga BE-ja

Zbatuar nga

Praktikat më të mira për integrimin e Romëve (BPRI)

**Raporti rajonal mbi
antidiskriminimin dhe
pjesëmarrjen e Romëve
në vendimmarrjen lokale**

Maj 2013

Raporti u hartua nga Zyra e OSBE-së për Institucionet Demokratike si pjesë e Projektit për Praktikave më të Mira për Integrimin e Romëve (BPRI), me mbështetjen financiare të BE-së. Projekti BPRI dëshiron të falënderojë Eben Friedman, i cili hartoi raportin si dhe institucionet dhe organizatat që kontribuan në identifikimin e praktikave më të mira dhe siguruan të dhënat për këtë botim.

Botuar nga Zyra e OSBE-së për Institucione Demokratike dhe të Drejtat e Njeriut (ODIHR)
Miodowa 10
00-557 Warsaw
Poland
www.osce.org/odihr

© OSCE/ODIHR 2013

ISBN 978-92-9234-853-3

Të gjitha të drejtat e këtij botimi janë të rezervuara. Përmbajtja e tij mund të kopjohet dhe të përdoret lirisht për qëllime edukative si dhe qëllime të tjera jo komerciale, me kusht që çdo riprodhim të jetë i shoqëruar me një shënim ku të thuhet se burimi është OSBE/ODIHR.

Ky publikim është botuar me përkrahjen e Zyrës së OSBE-së për Institucione Demokratike dhe të Drejtat e Njeriut (ODIHR). Mendimet dhe informatat e përmbajtura në këtë përkthim nuk pasqyrojnë domosdoshmërisht politikën dhe pozitën e ODIHR-it. Aty ku ekziston mospërputhje, ju lutem referojuni versionit në gjuhën angleze të këtij botimi.

Formulimi teknik nga Nona Reuter
Printuar nga: Grafoprint

Përmbajtja

Parathënie	5
Përmbledhje ekzekutive	7
Hyrje	9
1.1. Qëllimi dhe struktura e raportit	9
1.2. Metodologjia	9
1.3. Statusi i Romëve në Ballkanin Perëndimor	11
Antidiskriminimi	26
2.1. Politika dhe nisma të nivelit qendror	26
2.2. Antidiskriminimi në nivel rajonal dhe lokal	33
2.3. Praktika e mirë e antidiskriminimit në nivel rajonal dhe lokal	35
Pjesëmarrja në vendimmarrje	56
3.1. Politika dhe nisma të nivelit qendror	56
3.2. Pjesëmarrja në vendimmarrje në nivel rajonal dhe lokal	61
3.3. Praktika e mirë e pjesëmarrjes në vendimmarrje në nivel rajonal dhe lokal	64
Rekomandime:	85
4.1. Antidiskriminimi	85
4.2. Pjesëmarrja në vendimmarrje	85
Referenca	87

Parathënie

Ky raport përqendrohet në dy tema kryesore që i trajton Zyra për Institucione Demokratike dhe të Drejtat e Njeriut e OSBE-së (ODIHR) - Lufta kundër diskriminimit dhe pjesëmarrja e romëve, ashkalive dhe egjiptianëve në vendimmarrje. Ai paraqet një përmbledhje të praktikave të mira të iniciuara nga vetëqeverisja vendore, institucionet e pavarura, shoqëria civile dhe aktorë të tjerë që kanë ndikim të drejtpërdrejtë mbi kushtet e jetesës dhe integrimin e romëve, ashkalive dhe egjiptianëve.

Raporti është prodhuar në kuadër të projektit “Praktikat më të Mira për Integrimin e Romëve në Ballkanin Perëndimor” (BPRI) i cili financohet nga Bashkimi Europian dhe zbatohet nga ODIHR. Projekti ilustron se si bashkëpunimi mes organizatave ndërkombëtare mund të rrisë ndërgjegjësimin në lidhje me praktikat ekzistuese të mira dhe të promovojë bashkëpunimin ndër-kufitar.

Ndërsa shumë qeveri kanë pasur sukses në zhvillimin dhe miratimin e strategjive kombëtare për përmirësimin e situatës së romëve, ashkalive dhe egjiptianëve dhe Sintive, shfaqë megjithatë mangësi të konsiderueshme në zbatimin efektiv të tyre, veçanërisht në nivel lokal. Çështjet e diskriminimit dhe nivelit të ulët të pjesëmarrjes së romëve, ashkalive dhe egjiptianëve në vendimmarrje prekin drejtpërdrejt integrimin e tyre në të gjitha sferat e jetës.

Duke pasur parasysh pozitën e pasigurtë të minoritetëve rom, ashkali dhe egjiptian në Ballkanin Perëndimor dhe vëmendjen gjithnjë e më të madhe ndërkombëtare për rëndësinë e integritit social të këtij komuniteti, publikimi i këtij raporti vjen në kohën e duhur. Ai ofron një analizë të plotë të asaj që është bërë dhe pse. Një zgjidhje e qëndrueshme për romët, ashkalitë dhe egjiptianët ka nevojë për bashkëpunim të plotë të organeve qeveritare, autoriteteve lokale, aktorëve të tjerë të përfshirë dhe natyrisht vetë romëve, ashkalive dhe egjiptianëve.

Unë jam e bindur se ky raport do të kontribuojë në përhapjen e praktikave të mira mes të gjithë aktorëve, duke përfshirë vendimmarrësit që punojnë për përfshirjen sociale të romëve, ashkalive dhe egjiptianëve.

Judith Kiers
Menaxher i Projektit, BPRI

Përmbledhje ekzekutive

Qasje

Ky raport u hartua në kuadër të projektit “Praktikat më të Mira për Integrimin e Romëve” (BPRI) për të shkëmbyer dhe riprodhuar praktikat e mira lokale në fushën e antidiskriminimit dhe pjesëmarrjes së Romëve në vendimmarrje në Ballkanin Perëndimor, duke përfshirë Shqipërinë, Bosnje-Hercegovinën, Kroacinë, Ish-Republikën Jugosllave të Maqedonisë, Malin e Zi dhe Serbinë. Janë përfshirë gjithashtu praktikat më të mira të kësaj lënde në Kosovë.* Për këtë qëllim, raporti shqyrton dhe përshkruan iniciativat përkatëse në rajon.

Ky raport fokusohet në praktikën e mirë në nivel lokal, ndonëse aktivitetet e institucioneve qendrore me komunitetet rome në nivel lokal janë të përfshira gjithashtu. Zgjedhja e këtij fokusi buron nga të kuptuarit se integrimi i plotë i Romëve është i mundur vetëm përmes nismave efektive në nivel lokal.

BPRI shpreson se shembujt e praktikave të mira të identifikuar në këtë raport do të nxisin edhe më shumë veprimin për përfshirjen e Romëve në tërë Ballkanin Perëndimor. Përmes aktiviteteve plotësuese, BPRI mbështet shkëmbimin e përvojës dhe do të përdorë këtë raport për të rritur ndërgjegjësimin në lidhje me praktikat e mira në fushën e antidiskriminimit dhe pjesëmarrjen e Romëve në vendimmarrje në nivel lokal.

Gjatë përcaktimit të praktikave më të mira janë mbajtur parasysh kriteret vijuese:

- * Përqëndrim eksplicit (por jo i detyrueshëm dhe ekskluziv) mbi Romët,
- * Përqëndrim i drejtpërdrejtë mbi antidiskriminimin dhe/ose pjesëmarrjen e Romëve në vendimmarrje,
- * Prania e elementeve që mund të kontribuojnë për integrimin dhe jo asimilimin apo ndarjen e Romëve,

* Ky përcaktim është pa paragjykim ndaj pozicioneve për statusin dhe është në përputhje me Rezolutën 1244/99 dhe opinionin e GJND mbi shpalljen e Pavarësisë së Kosovës

- * Vëmendja që u kushtohet çështjeve gjinore (mos diskriminimi i grave rome dhe avancimi i pjesëmarrjes së barabartë të gruas rome),
- * Bashkërenditje dhe koherencë me politikatat e tjera rajonale dhe/ose vendore, si dhe ato qendrore, duke marrë parasysh njëkohësisht edhe nevojat e bashkësisë rome,
- * Adresimi i aspekteve të shumëfishta të një çështjeje të caktuar në mënyrë gjithëpërfshirëse,
- * Pjesëmarrje e romëve në hartimin dhe zbatimin e programit,
- * Qëndrueshmëri institucionale dhe financiare, dhe
- * Potencial i lartë për të prodhuar efekte të shumëfishta.

Vlerësime: Antidiskriminimi

Parimet themelore të antidiskriminimit janë të inkorporuara në kushtetutat e Ballkanit Perëndimor si dhe në legjislacionin dhe dokumentet strategjike për minoritetet, barazinë gjinore dhe Romët. Ndërsa ngjashmëritë tejkalojnë dallimet ndërmjet iniciativave të qeverisë qendrore për antidiskriminimin, nismat e ngritura në nivel lokal shfaqin një shkallë më të madhe shumëllojshmërie.

Nga 14 shembujt e praktikës së mirë të paraqitur më poshtë, shtatë kanë të bëjnë me angazhimin e institucioneve shtetërore të të drejtave të njeriut në nivel lokal. Kjo ka një rëndësi të veçantë për Romët që jetojnë jashtë kryeqyteteve, për të cilët kostoja e transportit mund të përbëjë pengesë, ndërsa kontakti me institucionet qendrore mund të shkaktojë frikë ose vështirësi për shkak të nivelit të edukimit dhe /ose barrierës gjuhësore.

Katër shembujt e tjerë të praktikave të mira në fushën e antidiskriminimit kanë të bëjnë me fëmijët dhe të rinjtë. Ndërsa fokusi i dy nismave të tilla në Shqipëri, për fëmijët në rrezik abuzimi dhe/ose trafikimi pasqyron shtrirjen e problemeve të shfrytëzimit dhe trafikimit të fëmijëve në mesin e Romëve dhe Egjiptianëve,

shembulli nga Kroacia ndërkaq trajton raste konkrete të diskriminimit ndaj fëmijëve romë, ashkali dhe egjiptianë në lidhje me qasjen në arsim. Një shembull nga Kosova adreson çështje të njëjta.

Tre shembujt e tjerë të praktikave të mira në fushën e antidiskriminimi janë projektuar të adresojnë gjendjen e grave rome, të cilat shpesh përjetojnë diskriminim të shumëfishtë në bazë të përkatësisë etnike por edhe gjinore.

Vlerësime: Pjesëmarrja në vendimmarrje

Kujdesi për çështjet e pjesëmarrjes të drejtëpërdrejtë në vendimmarrje është i pranishëm në kushtetutat dhe në legjislacionin zgjedhor, të minoriteteve dhe të barazisë gjinore në Ballkanin Perëndimor, si dhe në strategjitë dhe planet kombëtare të veprimit për Romët. Siç është rasti me antidiskriminim, nismat e krijuara në nivelin qendror për të nxitur pjesëmarrjen në vendimmarrje ndryshojnë më pak se nismat e ngritura në nivel lokal për këtë qëllim. Nga ana tjetër, në nivel lokal duket se ka praktika më të mira dhe më të larmishme në fushën e pjesëmarrjes në vendimmarrje sesa në fushën e antidiskriminimit.

Pesë nga 17 shembujt e identifikuar në nivel lokal në fushën e pjesëmarrjes në vendimmarrje kanë të bëjnë me zhvillimin, adoptimin dhe financimin e planeve lokale dhe rajonale për Romët. Duke njohur potencialin e planeve lokale të veprimit për të sjellë përfitime konkrete për Romët, BPRI ka përkrahur hartimin e planeve lokale të veprimit në Mal të Zi dhe do të shfrytëzojë përvojat e projektit të atjeshëm për të ndërmarrë veprime të ngjashme edhe në Shqipëri.

Herë pas here punësimi i Romëve në administratat lokale si pika fokale për çështjet që prekin popullatën lokale rome është i kombinuar me zhvillimin dhe miratimin e planeve lokale të veprimit për Romët. Komunitetet e përzgjedhura në ish-Republikën Jugosllave të Maqedonisë dhe Serbi, ofrojnë shembull pozitiv për angazhimin afatgjatë të Romëve si pika fokale. Pikat fokale lokale shërbejnë më shumë për të lehtësuar aksesin në shërbimet kryesore në vend, se sa për ta zëvendësuar atë. Një shembull i këtillë pozitiv i angazhimit të pikave fokale është vërejtur edhe në Kosovë.

Pesë nga shembujt e tjerë të praktikës së mirë në fushën e pjesëmarrjes në vendimmarrje lidhin pjesëmarrjen e Romëve në vendimmarrje me mbështetjen për përmirësimin e aspekteve të ndryshme të situatës së komuniteteve rome në bashkëpunim me autoritetet

lokale. Shembujt e tjerë të praktikave të mira në këtë fushë fokusohen në përfaqësimin e Romëve në institucionet zyrtare.

Rekomandime: Antidiskriminimi

Rekomandimet e mëposhtme janë një përpjekje për të veçuar mësimet e nxjerra nga praktikatat e mira në Ballkanin Perëndimor, si dhe nga ato më pak të suksesshme, dhe për t'i futur ato në udhëzimet për hartimin e praktikave të mira të nivelit lokal në fushën e antidiskriminimit.

1. Të ndahen politikat dhe praktikatat lokale nga politikat qendrore kundër diskriminimit.
2. Të rritet ndërgjegjësimi në lidhje me diskriminimin si problem dhe për mjetet për ta luftuar atë;
3. T'i jepet përparësi shtrirjes së veprimit të institucioneve qendrore të antidiskriminimit në nivel lokal në formën e krijimit të institucioneve të reja lokale.
4. Të përmirësohen procedurat dhe qasja ndaj mjeteve juridike për diskriminim në mënyrë që ato të marrin parasysh situatën e vështirë dhe kompleksë ligjore me të cilën përballen shpesh Romët, dhe
5. Të trajtohen llojet e shumëfishta të diskriminimit me të cilin ballafaqohen gratë dhe vajzat rome.

Rekomandime: Pjesëmarrja në vendimmarrje

Njësoj si rekomandimet në fushën e antidiskriminimit, rekomandimet në vijim bazohen në sukseset dhe dështimet e nismave të derisotme në Ballkanin Perëndimor, me qëllim gjenerimin e praktikave të mira në nivel lokal.

1. Të përfshihen Romët në nisma, të cilat i prekin Romët drejtëpërdrejt;
2. Të planifikohen politika për të adresuar nevojat lokale të komunitetit duke mbajtur parasysh prioritetet e vendosura në nivelet më të larta;
3. Të sigurohen mjete për zbatim;
4. Të rritet numri i bashkëbiseduesve të aftë përmes programeve të orientuara drejt trajnimit dhe investimit afatgjatë në arsim; dhe
5. Të sigurohet prani e qëndrueshme dhe aktive e grave rome në vendimmarrje.

Hyrje

1.1 Qëllimi dhe struktura e raportit

Raporti u hartua në kuadër të projektit “Praktikat më të Mira për Integrimin e Romëve” (BPRI), që u zbatua nga Zyra e OSBE-së për Institucionet Demokratike dhe të Drejtat e Njeriut në Ballkanin Perëndimor në vitet 2012 dhe 2013 financuar nga Bashkimi Europian dhe vendet anëtare të OSBE-së me qëllim që të përkrahet integrimi i Romëve në rajon. Duke pasur në fokus Shqipërinë, Bosnje-Hercegovinën, Kroacinë, ish Republikën Jugosllave të Maqedonisë, Malin e Zi dhe Serbinë, projekti synon të japë përkrahje në plotësimin e angazhimeve të bëra si shtete të OSBE-së si dhe në rrugën drejt anëtarësimit në BE. Projekti gjithashtu ka për qëllim të përkrahë integrimin e Romëve në Kosovë.

BPRI ka katër komponentë kryesorë:

1. Pjesëmarrjen në jetën politike, publike dhe në vendimmarrje;
2. Mbështetjen për qeveritë që të legalizojnë strehimin dhe vendndodhjen;
3. Luftën kundër diskriminimit dhe promovimin e afirmimit më të madh të bashkësive rome; dhe
4. Bashkëpunim rajonal.

Qëllimi i këtij raporti është të përkrahë shkëmbimin dhe promovimin e praktikave më të mira në nivel lokal në fushën e antidiskriminimit dhe pjesëmarrjes së Romëve në vendimmarrje. Me këtë qëllim, raporti shqyrton dhe përshkruan nismat përkatëse në Ballkanin Perëndimor.

Dy pjesët kryesore të raportit, që trajtojnë antidiskriminimin dhe pjesëmarrjen e Romëve në vendimmarrje, janë të ngjashme me njëra tjetrën për nga struktura, duke nisur nga ajo se si adresohet çështja në Ballkanin Perëndimor nga politikat dhe nismat në nivel qendror. Kjo nënkupton, por jo vetëm, strategjitë e centralizuara për Romët, planet e veprimit në dekada si dhe legjislacionin. Pjesët vijuese vazhdojnë me një vështrim se si kjo temë është adresuar nga politikat dhe nismat në nivelet rajonale dhe lokale. Pjesët e fundit

të pjesëve kryesore të raportit përqëndrohen tek praktikat e mira, me një përshkrim të mirë të praktikave të mira, shoqëruar me përmbledhje të praktikave të mira individuale.

Raporti përfundon me rekomandime që kanë për qëllim që antidiskriminimi të jetë më efektiv dhe të rritet sasia dhe cilësia e pjesëmarrjes së Romëve në vendimmarrje në nivel lokal.

1.2 Metodologjia

Metodat e përdorura

Dy metodat kryesore të grumbullimit të të dhënave në përgatitjen e raportit ishin shqyrtimi i dokumenteve dhe intervistat, që u zhvilluan në dy faza. Faza fillestare përbëhej nga shqyrtimi hulumtues i dokumenteve të projektit të BPRI dhe takimeve me oficerët kombëtarë të projektit BPRI, si dhe me koordinatorin rajonal, me oficerin e projektit dhe menaxherin e projektit. Qëllimi kryesor i kësaj faze ishte të drejtohet më tej hulumtimi duke përcaktuar dokumentet përkatëse dhe palët e interesuara për t'u intervistuar. U shqyrtuan rezultatet e mapimit të zhvilluar në kuadër të BPRI-së në gjysmën e parë të vitit 2012 për të fituar një pasqyrë të aktiviteteve paraprake në fushën e antidiskriminimit dhe pjesëmarrjen e Romëve në vendimmarrje, si dhe lokalitetet në të cilat janë zbatuar, zbatohen dhe do të zbatohen së shpejti. Kjo pasqyrë paraprake ka formuar bazën për takimet informuese me zyrtarët kombëtarë të projektit dhe koordinatorin rajonal, çka mundësoi verifikimin e fakteve dhe identifikimin e aktorëve në gjendje dhe të gatshëm për të siguruar informacionet e nevojshme.

Faza e dytë e hulumtimit ishte faza e punës me dokumentet, e cila u zhvillua paralelisht me intervistat e aktorëve jashtë projektit. Ky shqyrtim dokumentesh mbulonte ligjet, dokumentet e politikave dhe raportet nga politikat dhe nismat e centralizuara, duke përfshirë, veç të tjerash, antidiskriminimin dhe ligjet përkatëse, strategjitë kombëtare për Romët dhe planet kombëtare të veprimit në kuadër të Dekadës së Romëve.

Janë shqyrtuar gjithashtu planet lokale të veprimit për Romët dhe dokumentet e tjerë të hartuar në nivel lokal. Ndërsa synimi primar i intervistave me aktorët e jashtëm ishte të grumbulloheshin pikëpamje lidhur me praktikën në fushën e anti-diskriminimit dhe pjesëmarrjes së Romëve në vendimarrje, intervistat ofruan gjithashtu mundësinë për të kërkuar dokumente shtesë për shqyrtim.

Oficerët kombëtarë të projektit BPRI dhe koordinatori rajonal, oficeri dhe menaxheri i projektit sugjeruan që aktorët nga jashtë mund të sigurojnë informacione në lidhje me praktikën e mira që do të përfshihen në raport. Shumica e aktorëve të përzgjedhur për intervista gjysmë të strukturuar ishin përfaqësues të kategorive të mëposhtme:

- * Zyrtarë që kanë aktivitetet të lidhur drejtpërdrejtë me antidiskriminimin në nivel qendror (duke përfshirë, veç të tjerësh, ombudsmanët);
- * Zyrtarë lokalë të cilët punojnë drejtpërdrejtë me komunitetet rome.
- * Përfaqësues të organizatave ndërkombëtare që zbatojnë dhe/ose mbështesin nisma në fushën e antidiskriminimit dhe/ose pjesëmarrjes së Romëve në vendimarrje; dhe
- * Përfaqësues të organizatave vendore joqeveritare që marrin pjesë në përgatitjen dhe/ose zbatimin e nismave në fushat e antidiskriminimit dhe/ose pjesëmarrjes së Romëve në vendimarrje.

Identifikimi i praktikave të mira

Gjatë procesit të identifikimit të praktikave të mira në mesin e një numri të madh të praktikave të shqyrtuara në këtë raport, janë marrë parasysh kriteret e mëposhtme. Këtu, duhet theksuar se asnjë nga kriteret nuk përbën kusht të mjaftueshëm ose të nevojshëm për t'u përfshirë në raport si praktikë e mirë. Gjithashtu, të gjitha praktikën e ekzaminuara gjatë hartimit të raportit u vlerësuan në bazë të meritave të tyre. Ndonëse kjo mund të ngërthejë një shkallë subjektiviteti në identifikimin e praktikave të mira, të gjitha praktikën e mira të prezantuara në Seksionet 2.3 dhe 3.3 plotësojnë së paku dy kriteret, ndërsa e pjesa më e madhe plotësojnë tre ose më shumë. Më tej, raporti përqëndrohet në praktikën e mira në nivel lokal, ndonëse janë përfshirë edhe aktivitetet e institucioneve qendrore me komunitetet rome në nivel lokal. Zgjidhja është bërë në bazë të bindjes se integrimi gjithëpërfshirës i Romëve është i mundur vetëm përmes nismave efektive në nivel lokal.

* *Targetim eksplícit (por jo i detyrueshëm dhe ekskluziv) i Romëve.* Ky kriter pasqyron parimin se Romët, si një grup vulnerabël, kërkon vëmendjen e duhur që në fazën e hershme të hartimit të politikës. Për më tepër, rreziqet e targetimit ekskluziv në sfera të tjera (p.sh., sociale, ndihmë, strehim) ndoshta nuk mund të aplikohen në fushat e antidiskriminimit dhe pjesëmarrjes në vendimarrje.

* *Përqëndrim i drejtpërdrejtë mbi antidiskriminimin dhe/ose pjesëmarrjen e Romëve në vendimarrje.* Duke marrë parasysh marrëdhëniet ndërmjet temave të përzgjedhura për këtë raport dhe objektivave specifike të projektit, ky raport trajton iniciativën në fusha tematike jashtë antidiskriminimit dhe pjesëmarrjes në vendimarrjen, vetëm në rast se ato gjithashtu adresojnë këto fusha parësore. Arsyeja kryesore për këtë kriter është aspekti organizativ: të bëhet dallimi mes hulumtimit për këtë raport dhe hulumtimeve të tjera të ndërmarra në kuadër të BPRI-së. Në praktikë, kjo nënkupton se në raport mund të mos jenë përfshirë disa praktika të mira të cilat janë po aq të rëndësishme si ato në raport, veçanërisht në fushën e arsimit dhe shëndetësisë.

* *Prania e elementeve që mund të kontribuojnë drejt integritetit dhe jo asimilimit apo ndarjes të Romëve.* Për të qenë një praktikë e mirë, aktiviteti në fjalë nuk duhet të vendosë kufij mes Romëve dhe joromëve, madje as të trajtojë problemet e Romëve në dëm të identitetit të tyre si Romë.

* *Vëmendje që u kushtohet çështjeve gjinore (mos diskriminimi i grave rome dhe avancimi i pjesëmarrjes së barabartë të gruas rome).* Ky kriter pasqyron rëndësinë që kanë përpjekjet për të adresuar format e shumëfishta të diskriminimit dhe marginalizimit më të cilat përballen gratë rome si në baza etnike ashtu dhe gjinore.

* *Bashkërenditje dhe koherencë me politikën e tjera rajonale dhe/ose vendore, si dhe ato qendrore, duke marrë parasysh njëkohësisht edhe nevojat e bashkësisë rome.* Ndërsa fokusi i këtij raporti është përqëndruar tek praktikën e mira në nivel lokal, për hir të efektivitetit të politikave duhen mbajtur parasysh edhe politikën e fokusuar në disa nivele.

* *Adresimi i aspekteve të shumëfishta të një çështjeje të caktuar në mënyrë gjithëpërfshirëse.* Ky kriter

lidhet ngushtë me dy kriteret paraprake dhe merr parasysh natyrën komplekse të marginalizimit të Romëve, çka kërkon kombinim të disa politikave.

- * *Pjesëmarrje e Romëve në hartimin dhe zbatimin e programit.* Duke marrë parasysh se Romët shpeshherë janë njohësit më të mirë të problemeve të hasura në komunitetet e tyre, pjesëmarrja e tyre e vërtetë që në fazat e hershme është tejet e rëndësishme nga pikëpamja e efektivitetit si dhe pronësisë.
- * *Qëndrueshmëri institucionale dhe financiare.* Duke pasur parasysh se problemet që hasin Romët reflektojnë një marginalizim afatgjatë, adresimi i problemeve të tilla realisht nuk mund të jetë një proces afatshkurtër. Për këtë arsye, është e rëndësishme që të sigurohet vazhdimësia e aktiviteteve në drejtim të përmirësimit të gjendjes së Romëve. Sa i përket përfshirjes së aktiviteteve në këtë raport si praktika të mira, nismat që nuk kanë ndonjë mbështetje nga institucionet lokale, rajonale dhe qendrore, nuk mund të përfshihen në grupin e praktikave të mira, pavarësisht faktit sa janë të dobishme.
- * *Prodhimi i efekteve të shumëfishta.* Ky kriter ka të bëjë me aktivitetet që janë të dobishme edhe për të tjerë jashtë përfituesve të drejtpërdrejtë ose për fusha tematike që nuk janë pjesë e atyre të synuara nga aktivitetet në fjalë.

1.3 Statusi i Romëve në Ballkanin Perëndimor

Vështrim rajonal

Gjatë gjithë këtij seksioni dhe në vazhdim të raportit, bashkë me Romët do të përmenden edhe Ashkalitë dhe Egjiptianët, në veçanti gjatë diskutimit për Shqipërinë, Ish-Republikën Jugosllave të Maqedonisë dhe Malin e Zi. Referime të tilla shfaqen edhe në diskutimet rreth Kosovës. Në përgjithësi, gjuha shqipe është gjuha e parë e atyre që identifikojnë veten si ashkali dhe egjiptianë. Romët kanë tendencë të përcaktojnë origjinën e tyre nga India veriperëndimore dhe Pakistani i sotëm, ndërsa studiuesit nga disiplina të ndryshme në përgjithësi pajtohen me këtë qëndrim.¹ Egjiptianët gjëjnë rrënjët e tyre në Egjipt, ndërsa Ashkalitë sugjerojnë Iranin, Palestinën dhe Romën e lashtë si atdhe të tyre.²

Pavarësisht dallimeve në trajtimin nën regjimet e mëparshme, situata e Romëve, Ashkalive dhe Egjiptianëve në gjithë Ballkanin Perëndimor ka ngjashmëri të theksuara. Kjo gjendje, që është karakterizuar si një marginalizim kompleks dhe i gjatë, është pasojë dhe efekt i mungesës së të dhënave të sigurta zyrtare për numrin e Romëve (poashtu edhe Ashkalive dhe Egjiptianëve). Kjo mungesë e të dhënave të besueshme nga ana tjetër përbën pengesë në hartimin e politikave përkatëse për përmirësimin e gjendjes së Romëve.

Në vazhdim të këtij seksioni në terma më konkretë ilustrohet fakti se niveli i arsimimit të Romëve është më i ulët se i popullatës tjetër, me çka Romët kanë mungesë aftësie të marrin pjesë në tregun e punës madje edhe kur nuk ka diskriminim. Për rrjedhojë, Romët kanë tendencë të bëjnë punë të caktuara të cilat janë të padëshirueshme për popullatën e përgjithshme, punë me afat të caktuar, punë sezonale dhe/ose punë të pakualifikuara. Disavantazhet me të cilat Romët përballen në shëndetësi ilustrohet me ririnë relative të popullatës rome, që manifestohet me lindshmëri të lartë dhe jetëgjatësi të shkurtër. Shtëpitë e Romëve shpesh janë struktura të paligjshme në lagje të izoluara ku mungon infrastruktura bazë me akses të dobët në shërbimet publike. Ndërsa gjendja me Romët lidhur me përfaqësimin në postet e zgjedhura dallon më tepër brenda rajonit sesa në katër fushat parësore të Dekadës së Romëve (do të thotë arsimimi, punësimi, shëndetësia dhe banimi), shkalla e përfaqësimit të Romëve është kryesisht më e lartë në nivel lokal se atë kombëtar. Në përgjithësi, në dritën e marginalizimit, nuk befason fakti se Romët përmenden shpesh në raportet e Komisionit Europian lidhur me perspektivën e aderimit të vendeve të Ballkanit Perëndimor në BE.

STUDIMI RAJONAL I ROMËVE

Në vitin 2011, PNUD, Banka Botërore dhe Komisioni European zhvilluan një studim mbi 750 familje rome dhe 350 familje jorome që banojnë në ose afër komuniteteve rome në 12 shtete, duke përfshirë Shqipërinë, Bosnje-Hercegovinën, Kroacinë, ish Republikën Jugosllave të Maqedonisë, Malin e Zi dhe Serbinë. Rezultatet e studimit, pjesë e të cilit jepet më poshtë, japin një fotografi të gjendjes së Romëve në krahasim me fqinjët e tyre joromë dhe Romët në vendet e tjera.³

TABELA 1. ARSIMI

Shteti	Shkrim/leximi (mosha 16+)		Regjistrimi në shkollë (mosha 7-15)		Regjistrimi në shkollë (mosha 16-19)	
	Romë	Jo-romë	Romë	Jo-romë	Romë	Jo-romë
Shqipëria	65%	95%	48%	91%	13%	60%
Bosnje- Hercegovina	82%	97%	61%	96%	15%	72%
Kroacia	84%	99%	87%	93%	31%	77%
Ish Republika Jugosllave e Maqedonisë	83%	96%	74%	90%	27%	65%
Mali i Zi	73%	99%	55%	94%	13%	61%
Serbia	85%	98%	80%	95%	25%	71%

TABELA 2. PAPANËSIA DHE VARFËRIA

Shteti	Papunësia (mosha 15-64)		Papunësia (mosha 15-24)		Varfëria bazuar në të ardhura ¹	
	Romë	Jo-romë	Romë	Jo-romë	Romë	Jo-romë
Shqipëria	23%	18%	37%	39%	37%	15%
Bosnje- Hercegovina	54%	30%	69%	56%	42%	14%
Kroacia	65%	23%	76%	34%	9%	5%
Ish Republika Jugosllave e Maqedonisë	53%	27%	71%	61%	41%	14%
Mali i Zi	44%	30%	56%	49%	29%	5%
Serbia	49%	27%	65%	50%	30%	8%

Shqipëria

Rezultatet nga regjistrimi në Shqipëri japin këto shifra: 8,301 Romë dhe 3,368 Egjiptianë, që përbëjnë 0.3 dhe 0.1 për qind të popullatës.⁹ Vlerësimet jozyrtare thonë se numri i Romëve në Shqipëri sillet prej 80,000 deri 150,000 (do të thotë prej 2.5 deri 4.7 për qind të popullatës), ndërsa OJF-të egjiptiane thonë se numri i Egjiptianëve është mbi 200,000 (5.2 për qind e popullatës në tërësi).¹⁰ Romët dhe Egjiptianët janë të shpërndarë në gjithë vendin dhe përqëndrimin më të madh e kanë në pjesën qendrore dhe juglindore të Shqipërisë.

Sipas të dhënave të UNICEF-it në vitin 2007, 62% e Romëve në moshë prej 3 deri 16 vjeç nuk shkojnë në shkollë ose në institucione parashkollore.¹¹ Studimi

i UNICEF-it gjithashtu tregon se numri i vajzave në shkollë prej moshës 6 deri 9 vjeçe është më i madh se tek djemtë, veçse ato braktisin shkollën pas moshës 10 vjeçe.¹² Në vitin 2011, një studim rajonal i UNDP-së, Bankës Botërore dhe Komisionit European (në tekstin e mëtejshëm "Studimi rajonal mbi Romët") konstatoi se 48% e Romëve në Shqipëri në moshën prej 7 deri 15 vjeç shkojnë në shkollë dhe ky numër zvogëlohet në 13% tek Romët e moshës 16 deri 19.¹³ Studimi gjithashtu vlerësoi se 65% e Romëve të moshës mbi 16 vjeç dinë shkrim dhe këndim, në krahasim me shkollën prej 95% të popullatës jorome të së njëjtës moshë që jeton në afërsi të Romëve).

Të ardhurat mesatare për frymë të Romëve në Shqipëri, në gjysmën e parë të dekadës së fundit, janë vlerësuar

TABELA 4. SHËNDETËSIA

Shteti	Vaksinimi ² (mosha 0-6)		Sigurimi shëndetësor		Medikamentet bazë që nuk kanë mundësi t'i blejnë	
	Romë	Jo-romë	Romë	Jo-romë	Romë	Jo-romë
Shqipëria	89%	99%	32%	54%	59%	31%
Bosnje- Hercegovina	82%	97%	70%	96%	68%	38%
Kroacia	97%	99%	82%	97%	44%	16%
Ish Republika Jugosllave e Maqedonisë	93%	99%	92%	97%	68%	32%
Mali i Zi	94%	99%	89%	99%	19%	10%
Serbia	93%	99%	93%	93%	66%	32%

TABELA 5. STREHIMI

Shteti	Cilësi problematike e banimit ³		Tualeti dhe banja brenda shtëpisë ⁴		Nuk ka akses të drejtpërdrejtë tek uji i pijshëm ⁵	
	Romë	Jo-romë	Romë	Jo-romë	Romë	Jo-romë
Shqipëria	36%	7%	61%	34%	30%	18%
Bosnje- Hercegovina	35%	5%	22%	9%	11%	7%
Kroacia	26%	4%	45%	5%	35%	4%
Ish Republika Jugosllave e Maqedonisë	25%	5%	10%	2%	3%	0%
Mali i Zi	42%	12%	24%	5%	10%	2%
Serbia	38%	10%	39%	16%	22%	12%

1 Fuqia e paritetit të blerjes \$4.30

2 Shkalla e raportuar është pjesëmarrja e fëmijëve deri në moshën 6 vjeçare që kanë marrë ndonjë vaksinim.

3 Në sondazh kjo variabilë është quajtur "Pjesa e popullsisë që nuk ka akses në strehim të sigurt."

4 Në sondazh kjo variabilë është quajtur "Pjesa e popullsisë që nuk ka akses në higjienën e përmirësuar"

5 Në sondazh kjo variabilë është quajtur "Pjesa e popullsisë që nuk ka akses në burime uji të përmirësuar"

të jenë më pak se një e treta e atyre të popullsisë jorome dhe mbi 80 për qind e popullsisë rome jeton nën nivelin e varfërisë.¹⁴ Studimi rajonal mbi Romët i vitit 2011, nga ana tjetër jep shifrën prej 37 për qind jetojnë nën nivelin e varfërisë në bazë të të ardhurave në mesin e popullsisë rome, ose afërsisht dy herë e gjysmë më shumë se shkalla e varfërisë te popullsia jo rome që banon në afërsi të lagjeve rome.¹⁵ Rezultatet e studimit të publikuar nga UNDP në vitin 2006 gjithashtu tregojnë se papunësia e Romëve është afërsisht tre herë më e madhe se ajo e popullsisë jorome, si pasojë e ndërthurjes të arsimit të dobët dhe diskriminimit.

Nga ana tjetër studimi rajonal mbi Romët i vitit 2011 konstatoi se shkalla e papunësisë te Romët nuk është

shumë më e lartë se tek fqinjët e tyre joromë, me një përpjesëtim prej 23% ndaj 18%.

Në fushën e shëndetësisë, nëse në vaksinim diferencat mes Romëve dhe joromëve janë të vogla, 89 përkatësisht 99%, aksesit tek sigurimet shëndetësore është shumë problematik; një në tre Romë (32%) është i siguruar ndërkohë që një shumicë e komunitetit joromë në afërsi të tyre e ka këtë tregues 54%.¹⁶ Gjithsesi 59% e Romëve raportojnë mungesë aksesit në medikamentet bazë.

Sipas studimit rajonal mbi Romët të vitit 2011, cilësia e kushteve të jetesës së tyre është problematike. Nga 36% e shtëpive të Romëve 61% e tyre nuk kanë brenda banjë ose tualet. Një numër i konsiderueshëm i

shtëpive të Romëve (30%) nuk kanë akses direkt për ujë të pijshëm.

Romët nuk janë përfaqësuar asnjëherë në Kuvendin e Shqipërisë dhe as nuk janë përfshirë në listat e partive politike që përfaqësojnë pakicat kombëtare. Romët shërbejnë ndërkaq si këshilltarë të zgjedhur në disa njësi të qeverisjes vendore si për shembull në Elbasan, Grabian, Lushnjë dhe Shushicë. Numri i OJF-ve rome dhe egjiptiane është rreth dhjetë.

Shqipëria iu bashkua *Dekadës së Përfshirjes së Romëve* në vitin 2008. Raport Progresi i Komisionit Europian për Shqipërinë i vitit 2012 e karakterizon implementimin e politikës në nivel qendror dhe lokal, adaptuar kjo në bazë të përfundimeve operacionale të Seminarit të dhjetorit 2011 kushtuar përfshirjes së Romëve dhe Egjiptianëve si “shumë të ngadaltë”, duke ia atribuuar këtë gjendje “burimeve joadekuate dhe koordinimit të pamjaftueshëm midis institucioneve të angazhuara në nivel qendror dhe lokal”¹⁷, duke theksuar njëkohësisht pamjaftueshmërinë e angazhimit dhe mosndërgjegjësimin e një pjese të autoriteteve vendore. Për më tepër Raporti përmend Romët në mesin e grupeve vulnerabel që vazhdojnë të jenë të diskriminuar.¹⁸

Bosnje-Hercegovina

Regjistrimi i fundit i bërë në vitin 1991 jep një shifër 8.864 Romë. Të dhënat jozyrtare japin megjithatë një shifër të popullsisë rome të rendit nga 40 deri në 100 mijë. Me shumë gjasë Romë mund të jenë 76 mijë, çka ka nxjerrë studimi i bërë në fillim të vitit 2007 dhe paraqitur në Plan *Veprimin e Bosnje-Hercegovinës për adresimin e çështjeve rome në fushën e punësimit, strehimit dhe shëndetësisë* ky duhet të jetë edhe “numri më i saktë i minoritetit rom që jeton në Bosnje-Hercegovinë.”¹⁹ Nëse do të pranohet si e vërtetë kjo shifër atëherë i bie që Romët të përbëjnë përafërsisht 2% të numrit të përgjithshëm të popullsisë në Bosnje-Hercegovinë. Nëse para konflikteve të armatosura pjesa më e madhe e Romëve jetonte në zona që tani i përkasin Republika Srpska, sot popullsia rome jeton me predominancë në territorin e Bosnje-Hercegovinës.²⁰

Instituti Shoqëri e Hapur vlerësoi në vitin 2008 se afërsisht gjysma e fëmijëve romë në moshë shkollë ndjekin shkollën dhe afërsisht 10% e tyre përfundojnë shkollën e nivelit të dytë.²¹ Këto të dhëna nuk ndryshojnë radikalisht nga vlerësimet e programit rajonal mbi Romët, të cilat ofrojnë që 61% e Romëve të moshës nga 7 deri në 15 vjeç shkojnë në shkollë, ndërsa për grup-moshën

16-19 kjo shifër arrin në 15%. Shkalla e vetëraportuar e shkrim/leximit tek Romët mbi 16 vjeç është 82%.

Një studim mbi Romët i kryer në vitin 2006 dhe 2007 me 16 bashki jepte një punësim në mesin e Romëve të aftë për punë prej 4%.²² I njëjti studim gjeti në Zyrën e Punësimit, çka më tepër përbënte një përjashtim nga rregulli, se afërsisht 10% e Romëve përfitonin asistencë sociale. Sipas vlerësimeve të UNDP të vitit 2006, niveli i varfërisë në mesin e Romëve rezultonte 13,5 herë më i lartë se tek fqinjët joromë.²³ Studimi rajonal i vitit 2011 jep një shifër punësimi dhe papunësie në mesin e Romëve të moshës 16 deri 64 vjeç përkatësisht dhe 19 me 54%. Studimet e të fundit flasin për një reduktim të dukshëm të nivelit të varfërisë që megjithatë ekziston në nivelin e të ardhurave bazë mes Romëve dhe fqinjëve joromë që është në raportin 42% tek Romët dhe 14% tek fqinjët joromë.

Të dhënat zyrtare për situatën shëndetësore të Romëve në Bosnje-Hercegovinë janë kontradiktore. Një studim mbi Romët i bërë në vitin 2006 dhe 2007 jepte se afërsisht 1/3 e Romëve kishte akses në shërbimin mjekësor, në një kohë kur pjesa më e madhe e Romëve duhet të paguajë për shërbimin shëndetësor dhe medikamentet bazë.²⁴

Studimi i vitit 2011 dha rezultate më të përziera: 70% e Romëve kanë sigurim shëndetësor, por 68% nuk mund t’i sigurojë medikamentet bazë. Shkalla e vaksinimit të fëmijët deri në moshën 6 vjeç vlerësohet në 82%, në krahasim me 97% të popullsisë jorome që jeton në afërsi të lagjeve rome.

Komisioni Europian kundër Racizmit dhe Mostolerancës bënë të ditur se në vitin 2005 shumica e popullsisë rome në Bosnje-Hercegovinë banon në lagje joformale dhe të varfra.²⁵ Edhe në këtë rast nuk ka të dhëna zyrtare, por disa të dhëna të paverifikuara tregojnë se ka një shkallë më të ulët të kthimit dhe rindërtimit pas luftës në mesin e Romëve sesa në mesin e boshnjakëve, kroatëve apo serbëve. Të dhëna më sistematike lidhur me kushtet e jetës të Romëve në Bosnje-Hercegovinë vijnë nga studimi rajonal mbi Romët i vitit 2011, ku thuhet se 35% e familjeve rome jetojnë në shtëpi me kushte të këqija, nga të cilat 22% nuk kanë tualet apo banja brenda ambientit të shtëpisë.

Kushtetuta e Bosnje-Hercegovinës siguron vende në dhomën e lartë të Asamblesë parlamentare për përfaqësues të tre “popujve shtet-formues”, duke përjashtuar nga kjo Romët.²⁶ Në nivel lokal, Romët janë

të pranishëm në këshillat e zgjedhur në disa njësi, siç janë Brčko, Jablanica, Kakanj dhe Prijedor. Organizatat ombrellë në Bosnje-Hercegovinë përfshijnë gjithsej rreth 50 OJF rome.

Bosnje-Hercegovina iu bashkëngjiti Dekadës së Romëve në vitin 2008. Megjithatë, Komisioni Europian në *Raportin progresin për Bosnje-Hercegovinën në vitin 2012* vëren progres të vogël në fushën e arsimit, punësimit dhe shëndetësisë përkundër përkushtimit politik. Raporti gjithashtu përshkruan pjesëmarrjen e Romëve në vendimmarrje si "shumë të ulët" dhe vëren diskriminimin e vazhdueshëm dhe dhunën në familje ndaj grave dhe fëmijëve romë.²⁷

Kroacia

Regjistrimi në Kroaci i vitit 2011 jep shifrën 16,975 Romë dhe 172 Ashkali.²⁸ Qeveria kroate, megjithatë vlerëson numrin e popullsisë rome mes 30,000 dhe 40,000.²⁹ Nëse ky numër merret si i saktë, atëherë Romët përbëjnë 0.7% të popullsisë së përgjithshme. Afërsisht një e treta e popullsisë rome në Kroaci është zhvendosur aty nga republikat e tjera ish-jugosllave në vitin 1990.³⁰ Përqëndrimi më i madh i Romëve është në qarkun e Megjmurjes.

Instituti Shoqëria e Hapur vlerëson se 22.1% e fëmijëve romë të moshës shkollore janë regjistruar në shkollë.³¹ I njëjti burim jep shifrën 5.2% të regjistruar në arsimin e mesëm. Rezultatet e studimit rajonal mbi Romët i vitit 2011 japin një fotografi më pak alarmante në këtë drejtim, ku shkalla e regjistrimit në arsimin e detyrueshëm është 87%, ndërsa në vitet e larta të shkollës së mesme 31%. Shkalla e shkrim/leximit e vetëraportuar nga Romët e moshës mbi 16 vjeç ishte 84%. Në mars të vitit 2010, Trupi Gjykoës i Gjykatës Europiane për të Drejtat e Njeriut mori vendim ku vendosja e klasave të pastra rome në disa shkolla fillore në Kroaci, u shpall nga Konventa Europiane e të Drejtave të Njeriut si shkelje e të drejtës për arsim dhe ndalimit të diskriminimit.³² Nuk ka shumë dëshmi për ndonjë ndryshim që nga shpallja e vendimit gjykoësor.

Shërbimi i Punësimit të Kroacisë në dhjetor 2011 vlerëson numrin e Romëve të papunë në afër 4500.³³ Kjo përbën diku 1.5% të numrit të përgjithshëm të të papunëve në Kroaci. Studimi rajonal mbi Romët thotë se ka 65% të papunë në mesin e Romëve të moshës 15 deri 64, që është afër tri herë më shumë se shkalla e papunësisë të fqinjët e tyre joromë. Ndërsa hulumtimi i

porositur nga UNDP-ja në vitin 2005 e përcakton shkallën e varfërisë tek Romët 2,5 herë më të lartë se në mesin e popullsisë jorome që jeton në afërsi, sondazhi rajonal i vitit 2011 raporton se shkalla e varfërisë bazuar tek të ardhurat tek Romët është pak më pak se dyfishi i asaj të fqinjëve joromë. Në të njëjtin raport megjithatë thuhet se varfëria e bazuar në shpenzime është pesë herë më e lartë tek Romët sesa tek joromët.³⁴

Raporti rajonal mbi Romët i vitit 2011 tregon se 82% e Romëve kanë akses në sigurimin shëndetësor (në krahasim me shkallën prej 97% tek joromët që banojnë në afërsi të lagjeve rome), dhe shkalla e vaksinimit të foshnjat dhe fëmijët nuk dallon shumë midis Romëve dhe jo romëve (97% me 99%). Megjithatë 44% e Romëve nuk kanë akses ndaj medikamenteve bazë, që është një shkallë tri herë më e lartë se ajo te joromët që banojnë në afërsi.

Rreth një e katërta e familjeve rome që jetojnë në Kroaci, në lagjet e varfra apo banesa të shkatërruara është gjashtë herë më e lartë sesa shifra për familjet jorome që banojnë në afërsi. Dallimet lidhur me tualetet brenda shtëpive dhe aksesit të ujit të pijshëm janë akoma më të mëdha. 45% e familjeve rome kanë mungesë të pajisjeve shtëpiake, krahasuar me 5% të fqinjëve të tyre joromë. 35% e familjeve rome dhe 4% e familjeve jorome që banojnë në afërsi nuk kanë akses të drejtpërdrejtë për ujë të pijshëm.

Si rezultat i dispozitave ligjore për përfaqësimin e minoriteteve, Romët janë të përfaqësuar në parlamentin kroat që në vitin 2007, dhe përfaqësimi pësoi ndryshime në vitin 2011.³⁵ Romët gjithashtu janë të përfaqësuar si këshilltarë të zgjedhur në disa komuna (p.sh Mala Subotica, Nedelišće, Orehovica, Pribislavec dhe Qyteti i Zagrebit), si dhe Këshillat e Minoriteteve Kombëtare (që trajtohen në mënyrë më të detajuar në Seksionin 3 të këtij raporti). Numri i OJF-ve aktive rome në Kroaci arrin 10-15.

Kroacia ka marrë pjesë në Dekadën e Përfshirjes së Romëve qysh në fillim të kësaj nisme në vitin 2005 dhe aktualisht ka kryesimin e radhës (korrik 2012-qershor 2013). Romët nuk përmenden shumë në *Raportin e Monitorimit Gjithëpërfshirës të Komisionit Europian për Kroacinë*, dhe referimi më i theksuar është se "minoriteti rom përballet me kushte veçanërisht të vështira të jetesës dhe mbeten sfida në fushat e arsimit, mbrojtjes sociale, kujdesit shëndetësor, punësimit dhe pajisjes me dokumentet personale."³⁶

Ish Republika Jugosllave e Maqedonisë

Rezultatet nga regjistrimi i fundit që u bë në Ish Republikën Jugosllave të Maqedonisë në vitin 2002, japin popullsinë rome me 53,879, ose 2.7% të popullsisë në tërësi në vend.³⁷ Ndërsa vlerësimet jozyrtare zakonisht janë dyfishi i shifrave zyrtare, informatat nga OJF-të rome sugjerojnë totalin në fundin e ulët të kësaj shkalle.³⁸ Romët janë të shpërndarë në të gjitha 85 komunat në territorin e Ish Republikës Jugosllave të Maqedonisë, por afërsisht një e katërta e popullsisë rome është e përqëndruar në komunën më të madhe rome Shuto Orizari. Regjistrimi i vitit 2002 gjithashtu raporton një popullsi egjiptiane që numëron 3.713 persona, ose 0,18 për qind të popullsisë së përgjithshme.

Në mungesë të të dhënave zyrtare të ndara sipas përkatësisë etnike, një studim i vitit 2011 vlerëson shkallën e përfundimit të shkollës fillore në mesin e Romëve në rreth 60 për qind, në krahasim me mbi 90 për qind midis maqedonasve etnikë.³⁹ Ky vlerësim duket se përshkruan mirë me rezultatin e sondazhit rajonal mbi Romët të vitit 2011 që jep shkallën 74% e Romëve të moshës 7 deri 15 vjeç që shkojnë në shkollë. I njëjti studim konstatoi se shkalla e regjistrimit në nivelin e lartë të shkollës së mesme tek Romët e moshës 16 deri 19 është 27%, në krahasim me 65 për qind në mesin e popullsisë jorome që jetojnë pranë vendbanimeve rome. Shkalla e vetë raportuar e shkrim/leximit midis Romëve të moshës mbi 16 vjeç është 83%. Llogaritjet e bëra në bazë të të dhënave zyrtare më tej sugjerojnë se një e treta e të gjithë fëmijëve të regjistruar në arsimin fillor për fëmijët me aftësi të kufizuara mendore, janë romë.⁴⁰

Sipas të dhënave zyrtare të vitit 2010, Romët përbëjnë 5.2% të të gjithë të papunëve.⁴¹ Në një analizë të kryer në vitin 2010 vlerësohet se shkalla e papunësisë në mesin e Romëve në vitin 2008 ka qenë 75 për qind, ndërkohë që mesatarja kombëtare ishte rreth 30 për qind.⁴² Sondazhi rajonal i vitit 2011 mbi Romët, në anën tjetër, vlerëson shkallën e papunësisë në mesin e Romëve në mes të moshës 15 dhe 64 vjeç në 53 për qind, që është pak më pak se dyfishi i shkallës përkatëse në mesin e popullsisë jorome që jeton pranë vendbanimeve rome. Ndërsa analiza e vitit 2010 vlerëson varfërinë e bazuar në të ardhura në mesin e romëve në 63 për qind (krahasuar me 27 për qind për maqedonasit etnikë dhe 29 për qind për shqiptarët etnikë), rezultatet e sondazhit të vitit 2011 japin shkallën e varfërisë të bazuar në të ardhura në 41 për qind në mesin e romëve dhe 14 për qind në mesin e joromëve. Ministria e Punës dhe Politikave Sociale ka zbatuar programe të

punësimit që synojnë Romët, ato nuk kanë patur sukses në joshjen e Romëve për të marrë pjesë.⁴³

Në fushën e shëndetësisë, shkalla e vaksinimit të foshnjave dhe fëmijëve (93 për qind) dhe aksesit në sigurim shëndetësor (92 për qind) është vetëm pak më e ulët se ato që janë raportuar për fqinjët e tyre joromë (përkatësisht 99 dhe 97 për qind).⁴⁴ Aksesit për barna bazë, megjithatë, është më problematik, ku mbi dy të tretat e Romëve kanë deklaruar se përballen me mungesën e tyre (në krahasim me 32 për qind të joromëve që jetojnë pranë vendbanimeve rome).

Sipas studimit rajonal mbi Romët të vitit 2011, afërsisht një e katërta e familjeve rome në ish-Republikën Jugosllave të Maqedonisë jeton në lagjet e varfra apo banesa në gjendje të keqe, në krahasim me pesë për qind të familjeve jorome në afërsi.⁴⁵ Anketa më tej tregon se aksesit për ujë të pijshëm dhe rrjetin sanitar nuk janë shumë problematike për familjet rome, por megjithatë është më e pranishme se në mesin e fqinjëve të tyre joromë. Janë raportuar raste më problematike të dëbimeve me forcë të Romëve dhe prishjen e banesave të tyre. Përfundimisht, duket se një numër i konsiderueshëm (por i panjohur) i Romëve do të mbesin në mënyrë efektive të pastrehë pas refuzimit të aplikimeve të tyre, në përputhje me legjislacionin e miratuar në vitin 2011 për legalizimin e strukturave (të paligjshme) në të cilat kishin jetuar më parë.

Romët janë relativisht mirë të përfaqësuar në qeveri në nivel kombëtar në ish-Republikën Jugosllave të Maqedonisë, me të paktën një rom që përfaqëson një parti politike rome në Kuvend që nga viti 1990, të paktën një rom zëvendës ministër nga viti 2006 dhe ministër i parë në botë rom i emëruar pas zgjedhjeve parlamentare të vitit 2008. Përtej strategjisë dhe planeve të veprimit të përgatitura në lidhje me Dekadën e Përfshirjes së Romëve, në prill 2011 Kuvendi miratoi Deklaratën për Përmirësimin e Gjendjes dhe të Drejtave të Romëve.⁴⁶ Në nivel lokal, Komuna e Shuto Orizarës në Shkup ka zgjedhur një kryetar komune rom nga themelimi i saj në vitin 1996. Përveç që romët përbëjnë shumicën e këshilltarëve të zgjedhur në Shuto Orizarë, ata janë edhe në Këshillat e në poste të tjera në Shkup, Gostivar, Kumanovë dhe Prilep.

Ish Republika Jugosllave e Maqedonisë iu bashkua Dekadës së Përfshirjes së Romëve që në fillimet e saja në vitin 2005. Raport Progresi i Komisionit Europian për vitin 2012 vëren progres "të caktuar" në lidhje me

situatën e Romëve, por edhe thekson diskriminim e vazhdueshëm, duke përfshirë format e shumta të diskriminimit kundër grave rome.⁴⁷ Duke karakterizuar zbatimin e Planeve Kombëtare të Veprimit të miratuara në kuadër të Dekadës së Përfshirjes së Romëve në përgjithësi si “ të ngadalshëm”, raporti veçon Planin Kombëtar të Veprimit për gratë rome, duke vlerësuar se “mbështetja e pamjaftueshme [...] e bën zbatimin e tij pothuajse të pamundur.”⁴⁸

Kosova

Rezultatet e regjistrimit të popullsisë në Kosovë në vitin 2011 japin 8824 Romë, 15.436 Ashkali dhe 11.524 Egjiptianë.⁴⁹ Sipas tyre, romët, ashkalitë dhe egjiptianët përbëjnë përkatësisht 0,5, 0,9 dhe 0,7 për qind të popullsisë së përgjithshme të Kosovës. Ndërsa vlerësimet jozyrtare të popullsisë rome dhe egjiptiane japin shifra më të mëdha se ato të regjistrimit përkatës (35.000 me 25.000). Në rastin e ashkalive ndodh e kundërta (12.000).⁵⁰ Duke marrë shifrat më të larta në çdo rast, romët, ashkalitë dhe egjiptianët së bashku përbëjnë rreth katër për qind të popullsisë së përgjithshme të Kosovës. Vlen të përmendet se gjatë kohës së kaluar prej regjistrimit relativisht të besueshëm (1981), largimi i një numri të panjohur të romëve, ashkalive dhe egjiptianëve nga Kosova në periudhën pas konfliktit të armatosur të vitit 1999 e bën të vështirë të vlerësohet madhësia e komuniteteve rome, ashkali dhe egjiptian sot.

Fondacioni Shoqëria e Hapur e Kosovës ka raportuar në vitin 2009 se 11.2 për qind e burrave romë, ashkali dhe egjiptianë dhe 30.2 për qind e grave nuk kishin përfunduar as një vit arsim.⁵¹ Vlerësim i UNDP-së në vitin 2010 tregon se një e katërta e komuniteteve rome, ashkali dhe egjiptiane nuk vijnë shkollën fillore, ndërsa 62 për qind e romëve, ashkalive dhe egjiptianëve djem dhe 78 për qind e vajzave rome, ashkali dhe egjiptiane nuk ndjekin shkollën e mesme.⁵² Sipas KFOS shkalla e shkrim/leximit është 75.7 % për romët, 81.6 % për ashkalitë dhe 81.7 % për egjiptianët.

UNDP vlerëson shkallën e papunësisë të familjet rome, ashkali dhe egjiptiane në 58% në vitin 2010, në krahasim me mesataren në Kosovë prej 48%.⁵³ I njëjti studim jep shkallën e papunësisë prej 75% tek të rinjtë romë, ashkali dhe egjiptianë të moshës 15 deri 24 vjeç.

Tetëdhjetë e gjashtë për qind e të anketuarve romë, ashkali dhe egjiptianë në një sondazh të kryer në vitin 2004 janë ankuar për mungesën e aksesit në barna

bazë gjatë 12 muajve të kaluar.⁵⁴ Përveç kësaj, banorët e dikurshëm dhe aktualë të kampeve për personat e zhvendosur brenda vendit në Mitrovicë dhe Plemetinë shpesh vuajnë nga sëmundje të rënda si rezultat i ndotjes së mjedisit.

Një studim i porositur nga UNDP-ja në vitin 2005 konstatoi se 72 për qind e romëve, ashkalive dhe egjiptianëve nuk kanë një tualet apo banjë brenda banesës së tyre, në krahasim me 45 për qind në mesin e familjeve të etnive të tjera që jetojnë në afërsi.⁵⁵ Situata aktuale e strehimit të romëve në Kosovë është ndërlikuar si rezultat i ngjarjeve si pasojë e konfliktit të armatosur të vitit 1999, duke përfshirë dokumentacionin e pakompletuar të blerjeve të pronës që romët, ashkalitë dhe egjiptianët e kanë bërë nga serbët të cilët më vonë u larguan nga Kosova, shkatërrimi i shtëpive gjatë ose pas konfliktit dhe okupimi i vazhdueshëm (i paligjshëm) nga palët e treta të pronës që para konfliktit ka qenë në pronësi të romëve, ashkalive dhe egjiptianëve.⁵⁶

Përmes një dispozite në Kushtetutën e Kosovës të vitit 2008, romëve, ashkalive dhe egjiptianëve u rezervohet nga një vend në parlament, dhe parashihet një vend i katërt për komunitetin që do të marrë numrin më të madh të votave në zgjedhje. Përveç kësaj, arritjet zgjedhore të partive politike të komuniteteve rome, ashkali dhe egjiptiane kanë qenë të dobëta, me një shkallë të ulët bashkëpunimi mes tyre.⁵⁷ Romët, ashkalitë dhe / ose egjiptianët shërbejnë edhe si këshilltarë të zgjedhur në komunat e Graçanicës, Ferizajit, Fushë Kosovës, Gjakovës, Pejës dhe Prizrenit. Numri i OJF-ve rome, ashkalie dhe egjiptiane është 15 deri 20.

Kosova nuk bën pjesë në Dekadën e Përfshirjes së Romëve. Komunikimi i Komisionit Europian në një *Studim të Fizibilitetit për Marrëveshjen e Stabilizim Asociimit mes Bashkimit Europian dhe Kosovës* thekson nevojën që Kosova të avancojë me zbatimin e strategjisë së saj dhe planit të veprimit për romët, ashkalitë dhe egjiptianët dhe të ndajë buxhetin përkatës.⁵⁸

Mali i Zi

Regjistrimi i vitit 2011 në Mal të Zi jep një numër prej 6,251 romë dhe 2,054 egjiptianë.⁵⁹ Me këto shifra, të cilat janë pranuar gjerësisht edhe nga sektori joqeveritar, Romët përbëjnë rreth një për qind të popullsisë së përgjithshme, ndërsa egjiptianët janë diku 0.3 për qind. Sipas statistikave zyrtare, shumica (63,8 për qind) e

romëve jetojnë në Podgoricë, e cila së bashku me katër komunitet e tjera (Berane, Bijelo Polje, Herceg Novi dhe Nikshiq) përbën rreth 90 për qind të popullsisë romë në vend. Përqendrimi më i madh i egjiptianëve është gjithashtu në Podgoricë, më pas vijon Nikshiqi, Tivari dhe Berana (me këtë radhitje).

Në vitin 2008, Instituti *Shoqëria e Hapur* vlerësoi shkallën e regjistrimit të romëve në arsimin fillor dhe të mesëm në 25.7 dhe 1.5 për qind, respektivisht, me 19.8 për qind të romëve që përfundojnë shkollën fillore.⁶⁰ Nga ana tjetër, nga sondazhin i kryer nga UNDP-ja, Banka Botërore dhe Komisioni Europian në vitin 2011, rezultojnë një shkallë e regjistrimit të Romëve prej 55 për qind në arsimin e detyrueshëm dhe 13 për qind në klasat e larta të arsimit të mesëm.⁶¹ Numri i romëve të regjistruar në universitet në Mal të Zi mendohet të jetë më i ulët se dhjetë. Si problem është nxjerrë në pah edhe ndarja në arsim, veçanërisht në kampin Konik të vendosur në periferi të Podgoricës. Sondazhi i UNDP-së, Bankës Botërore, Komisionit Europian jep një shkallë të shkrimit/leximit të vetëraportuar prej 73 për qind në mesin e romëve të moshës mbi 16 vjeç.

Dokumenti *Strategjia për Reduktimin e Varfërisë* i vitit 2003 raporton një shkallë të varfërisë në mesin e familjeve romë, ashkalie dhe egjiptiane prej 4.5 herë më të lartë se shkalla e varfërisë kombëtare, me dallime të ngjashme në shkallët e papunësisë (p.sh., 43.3 për qind në mesin e romëve, ashkalive dhe egjiptianëve kundrejt 11 për qind në mesin e popullsisë së përgjithshme).⁶² Së fundi, sondazhi i UNDP-së, Bankës Botërore, Komisionit Europian dha shkallën e papunësisë prej 44 për qind në mesin e romëve në Mal të Zi, në krahasim me 30 për qind në mesin e popullsisë jorome që jeton në afërsi të tyre.

Romët në Mal të Zi janë relativisht mirë të mbuluar nga sigurimi shëndetësor dhe programet e vaksinimit (përkatësisht 89 dhe 94 për qind), dhe gjithashtu japin vetëvlerësimet më pozitive të shëndetit sesa popullsia jorome që jeton në afërsi.⁶³ Megjithatë, informacioni i disponueshëm sugjeron se gjendja shëndetësore e romëve është shumë më e keqe se ajo e popullsisë së përgjithshme të Malit të Zi. Ashtu si në vende të tjera, lindshmëria tek Romët është më e lartë se mesatarja kombëtare, por me një rënie të ndjeshme të përqindjes së popullatës romë në moshë të vjetër.⁶⁴

Një studim i kryer në vitin 2003 konstaton se gati gjysma e familjeve romë, ashkalie dhe egjiptiane jeton

në kasolle apo strehime të cilësisë së dobët.⁶⁵ Rezultatet e sondazhit të UNDP-së, Bankës Botërore, Komisionit Europian janë të ngjashme në këtë drejtim: sondazhi konstaton se 42 për qind e të anketuarve romë jetojnë në shtëpi të shkatërruara apo lagje të varfra, në krahasim me 12 për qind të popullsisë jo romë fqinje. Më tej, ashtu siç ka konstatuar edhe UNICEF-i në vitin 2007, segregacioni i vendbanimeve mbetet praktikë e zakonshme.⁶⁶

Deri më sot, asnjë rom, egjiptian apo ashkali nuk është zgjedhur në post në asnjë nivel në Mal të Zi. Numri i OJF-ve romë, ashkali dhe egjiptiane aktive në vend është rreth dhjetë.

Mali i Zi iu bashkëngjiti Dekadës së Romëve qysh në fillim, në vitin 2005. *Raporti progresi i Komisionit Europian* për përparimin e Malit të Zi për vitin 2012 thekson si hap pozitiv miratimin e Strategjisë për përmirësimin e pozitës së Romëve dhe Egjiptianëve në Mal të Zi 2012-2016 duke nënvizuar nevojën për të adresuar diskriminimin e romëve, ashkalive dhe egjiptianëve përmes zbatimit të Strategjisë dhe dokumenteve të tjera përkatëse.⁶⁷ Raporti gjithashtu konstaton format e shumta të diskriminimit kundër grave romë.⁶⁸

Serbia

Sipas rezultateve të regjistrimit në vitin 2011, në Serbi ka 147.604 Romë, ose rreth 2.1 për qind e popullsisë së përgjithshme të vendit.⁶⁹ Pjesa më e madhe e popullsisë romë të Serbisë (38.8 për qind) jeton në pjesët jugore dhe lindore të vendit, pasuar nga rajoni i Vojvodinës, i banuar me 28.8 për qind të popullsisë romë. Ndërsa vlerësimet jozyrtare për numrin e popullsisë romë të Serbisë mund të arrijnë në 800.000, qarqet qeveritare dhe joqeveritare pranojnë një numër prej 450,000 deri në 500,000.⁷⁰ Nëse ky vlerësim është i saktë, atëherë Romët përbëjnë rreth gjashtë për qind të popullsisë së përgjithshme.

Ndërsa të dhënat e mbledhura nga UNICEF-i në vitin 2006 treguan se 70 për qind e fëmijëve romë në moshë shkollare ndjekin shkollën,⁷¹ në vitin 2008 Instituti Shoqëria e Hapur paraqiti të dhënat nga burime zyrtare që treguan se 36.1 për qind e Romëve përfundojnë arsimin fillor, ndërsa nëntë për qind arsimin e mesëm.⁷² Një studim i 2010 ka gjetur se Romët përbëjnë rreth 30 për qind të nxënësve në shkollat speciale në Serbi.⁷³ Sondazhi rajonal i kryer nga UNDP, Banka Botërore dhe Komisioni Europian në vitin 2011 jep një pasqyrë më të favorshme: 80 për qind e romëve të moshës 7 deri 15

vjeç të regjistruar në arsimin fillor, me një të katërtën e romëve të moshës 16-19 të regjistruar në klasat e larta të arsimit të mesëm.⁷⁴ I njëjti sondazh paraqet një normë të vetëraportuar të shkrim/leximit prej 85 për qind në mesin e romëve të moshës mbi 16 vjeç.

Sondazhi për Matjen e Standardit të Jetës që u zhvillua në Serbi në vitin 2007 konstatoi se gati gjysma e romëve që jetojnë jashtë vendbanimeve rome janë të varfër.⁷⁵ Nga ana tjetër, hulumtimet e bëra një vit më parë nga UNICEF-i, konstatuan se mbi 60 për qind e familjeve rome me fëmijë jetonin në varfëri.⁷⁶ Sipas sondazhit të kryer nga UNDP, Banka Botërore dhe Komisioni European në vitin 2011 shkalla e papunësisë ishte 49 për qind në mesin e romëve, në krahasim me 27 për qind në mesin e joromëve që jetojnë në afërsi. Sipas të njëjtit sondazh, varfëria në bazë të të ardhurave në mesin e romëve ishte 30 për qind, gati katër herë më e lartë se tek fqinjët e tyre joromë.

Sipas rezultateve të sondazhit rajonal nga UNDP, Banka Botërore, Komisioni European në vitin 2011, nuk ka dallim të madh në aksesin tek sigurimi shëndetësor dhe vaksinimi mes romëve dhe fqinjëve të tyre joromë. Megjithatë, hulumtimi i UNICEF-it nga viti 2006 tregon se vdekshmëria e foshnjave dhe fëmijëve në mesin e romëve është gati tri herë më e lartë se shkalla korresponduese të popullsisë e përgjithshme.⁷⁷ Problemet shëndetësore që shfaqen zakonisht të popullsisë rome janë tuberkulozi, sëmundjet e lëkurës dhe sëmundjet kronike të frymëmarrjes.⁷⁸

Një studim i kryer në vitin 2002, dha një pasqyrë të 593 vendbanimeve në Serbi, duke konstatuar se shumica ishin të palegalizuara dhe kishin mungesë infrastrukture përkatëse dhe qasje në institucione.⁷⁹ Gjithashtu, tridhjetë e tetë për qind e banesave të banuara nga romët u vlerësuan si të pasigurta nga anketuesit e studimit rajonal të zhvilluar në vitin 2011 nga UNDP, Banka Botërore dhe Komisioni European; shkalla përkatëse në mesin e joromëve ishte dhjetë për qind.

Në zgjedhjet parlamentare të vitit 2007 dy vende në parlament u ndanë për përfaqësuesit e partive politike rome. Përkundër një dispozite ligjore që liron partitë që përfaqësojnë pakicat kombëtare nga kushti që ata të fitojnë një minimum prej pesë për qind të votave në mënyrë që të marrin pjesë në shpërndarjen e mandateve, asnjë përfaqësues i partive politike rome nuk u zgjodh në parlament në vitin 2008 ose 2012, por një rom u zgjodh nga një listë e rregullt e një partie.⁸⁰ Në

nivelin lokal, romët shërbejnë si këshilltarë të zgjedhur në disa njësi të vetëqeverisjes vendore, duke përfshirë dy që janë targetuar nga BPRI: Krushevc dhe Novi Sad. Në Serbi ka rreth 50 OJF rome aktive.

Serbia ka marrë pjesë në Dekadën e Përfshirjes së Romëve që në fillim, në vitin 2005. Raporti i Komisionit European për progresin e Serbisë i vitit 2012 vë në dukje “disa përmirësime në pozitën e popullsisë rome” duke theksuar se nuk është miratuar zyrtarisht asnjë plan veprimi për zbatimin e *Strategjisë për përmirësimin e statusit të Romëve në Republikën e Serbisë* të vitit 2012 dhe se Romët mbeten grupi më i ekspozuar ndaj diskriminimit.⁸¹ Raporti gjithashtu përmend regjistrimin e vazhdueshëm të fëmijëve romë në shkollat speciale.⁸²

Shënim në fund të faqes

1 Shih për shembull, Samuel Augustini ab Hortis, *Cigáni v Uhorsku [Ciganët në Hungari]* (Bratislava: Štúdio dd, 1995); Ivan Bernasovský and Jarmila Bernasovská, *Anthropology of Romanies (Gypsies): Auxological and Anthropogenetical Study [Antropologjia e romanëve: studim auksologjik dhe antropogjenetik]* (Brno: NAUMA/Universitas Masarykiana, 1999); Angus Fraser, *The Gypsies* (Cambridge: Blackwell, 1995); Heinrich Moritz Gottlieb Grellmann, *Historischer Versuch über die Zigeuner betreffend die Lebensart und Verfassung, Sitten und Schicksale dieses Volks seit seiner Erscheinung in Europa, und dessen Ursprung [Ese historike mbi ciganët lidhur me mënyrën e jetës dhe konstitucionit, moralit dhe fatet e këtij kombi që nga paraqitja e tij në Evropë, dhe origjina e tij]* (Göttingen: Johann Christian Dieterich, 1787); Ian Hancock, "The East European Roots of Romani Nationalism", in David Crowe and John Kolsti (eds.) [Rrënjët në Evropën Juglindore të nacionalizmit rom], *The Gypsies of Eastern Europe [Ciganët e Evropës lindore]* (M.E. Sharpe, Armonk, 1991) Emília Horváthová, *Cigáni na Slovensku: Historicko-etnografický náčrt Ciganët në Sllovaki: Përshkrim istoriko-etnografik* (Bratislava: Vydateľstvo Slovenskej Akademie Vied, 1964); Anna Jurová, "K otázkam pôvodu a pomenovania Rómov [Për çështjen e origjinës dhe emrit të romëve]", *Človek a spoločnosť*, 2000, <<http://www.saske.sk>>; Donald Kenrick, *Ciganët: Nga India në Mesdhe* (Toulouse: Gypsy Research Center/CRDP Midi Pyrénées 1993); Arne B. Mann, "Odkiaľ prišli Rómovia? [Nga vijën romët?]" *Historická revue* (1990) no. 3: 7-9; Elena Marushiakova dhe Vesselin Popov, *Gypsies in the Ottoman Empire: A Contribution to the History of the Balkans [Ciganët në Perandorinë Osmane: një kontribut për historinë e Ballkanit]* (Paris and Hatfield: Centre de recherches tsiganes and University of Hertfordshire, 2001); Trajko Petrovski, "Jazikot na Romite", *Puls* 10, no. 474 (2000): 62-63; dhe Albert Thomas Sinclair, "The Word 'Rom'", *Journal of the Gypsy Lore Society* 3 (1909-1910): 33-42. [Fjala "Rom", *Gazeta e Shoqërisë cigane Lore*] Shih gjithashtu Marcel Courthiade, "O pövide rómskeho národa - skutočnosť a legendy [Mbi origjinën e kombit rom - realiteti dhe legjendat]", *Sam adaj - Sme tu* (May 2001): 4-5.

2 Elena Marushiakova et al., *Identity Formation among Minorities in the Balkans: The Cases of Roms, Egyptians and Ashkali in Kosovo [Formimi i identitetit mes minoriteteve në Ballkan: rastet e romëve egjiptianëve dhe ashkallive në Kosovë]* (Sofia: Minority Studies Society Studii Romani, 2001).

3 Gjetjet nga sondazhi mund t'i shkarkoni në <<http://europeandcis.undp.org/data/show/D69F01FE-F203-1EE9-B45121B12A557E1B>>.

9 INSTAT, *Regjistrimi i popullsisë dhe amvisërive 2011*, Pjesa 1 (Tiranë INSTAT, 2012), f. 71.

10 Shih Roma Education Fund, *Vlerësimi i Vendit: Shqipëria (Country Assessment: Albania)* (Budapest: Roma Education Fund, 2011), fq. 9, <www.romaeducationfund.org>.

11 Adem Tamo dhe Theodhori Karaj, *Educational Situation of Romani Children in Albania [Situata arsimore e fëmijëve romë në Shqipëri]* (Tiranë: UNICEF and Save the Children 2007), f. 16, <<http://www.scalbania.org/2.pdf>>; e cituar në Roma Education Fund, *Country Assessment: Albania [Vlerësimi i Vendit: Shqipëria]* (Budapest: Roma Education Fund, 2011), f. 20, <www.romaeducationfund.org>.

12 *Ibid.*

13 United Nations Development Programme, "Data on Roma", ["Të dhënat për romët"] <<http://europeandcis.undp.org/data/show/D69F01FE-F203-1EE9-B45121B12A557E1B>>.

14 Halil Dunder et al., *Poverty and Education in Albania: Who Benefits from Public Spending [Varfëria dhe Arsimi në Shqipëri: Kush përfiton nga shpenzimet publike]* (Washington, D.C.: World Bank, 2005), <http://site-resources.worldbank.org/INTPSIA/Resources/490023-1120841262639/Albania_PsIA_Education.pdf>.

15 United Nations Development Programme in Albania, *At Risk: The*

Social Vulnerability of Roma in Albania [Në rrezik: Vulnerabiliteti social i romëve në Shqipëri] (Tirana: UNDP Albania, 2006), fq. 10, <http://europeandcis.undp.org/uploads/public/File/rbec_web/vgr/Albanian_Roma_Report_english_reduced.pdf>.

16 United Nations Development Programme, "Data on Roma", [Të dhënat mbi romët]

17 European Commission, *Albania 2012 Progress Report [Komisioni Evropian, Raporti i progresit për Shqipërinë për vitin 2012]* (Brussels: Commission of the European Communities, 2012), f. 21, <http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2012/package/al_rapport_2012_en.pdf>.

18 *Ibid.*, pp. 21, 54.

19 Council of Ministers of Bosnia and Herzegovina, *Action Plan of Bosnia and Herzegovina for Addressing Roma Issues in the Field of Employment, Housing and Health Care [Këshilli i Ministrave të Bosnjës dhe Hercegovinës, Plani i Veprimit i Bosnjës dhe Hercegovinës për adresimin e çështjeve rome në fushën e punësimit, strehimit dhe kujdesit shëndetësor]* (Sarajevo: Council of Ministers of Bosnia and Herzegovina), fq. 1-2, <www.romadecade.org>.

20 European Commission against Racism and Intolerance, *Report on Bosnia and Herzegovina [Komisioni Evropian kundër Racizmit dhe Intolerancës, Raport mbi Bosnjë dhe Hercegovinë]* (Strasbourg: Council of Europe, 2005), <http://hudoc.ecri.coe.int/XML/Ecri/ENGLISH/Cycle_03/03_CbC_eng/BIH-CbC-III-2005-2-ENG.pdf>.

21 Open Society Institute, *International Comparative Data Set on Roma Education - 2008 [Instituti Shoqëria e Hapur, Të dhëna ndërkombëtare krahasuese për arsimin e romëve - 2008]* (New York: Open Society Institute, 2008), <http://www.romadecade.org/files/downloads/Education%20Resources/table_2008.pdf>.

22 Marina Franić-Kadić and Sanela Bešić, "Projekat socijalno istraživanje": statusu Roma u 16 romskih zajednica u Bosni i Hercegovini ["Projekt hulumtim social": Analiza e studimit të statusit socio-ekonomik të romëve në 16 komuna rome në Bosnjë dhe Hercegovinë] Prism Research, 2007).

23 Andrey Ivanov et al., *At Risk: Roma and the Displaced in Southeast Europe [Në Rrezik: Romët dhe të zhvendosurit në Evropën Juglindore]* (Bratislava: United Nations Development Programme, 2006), <<http://europeandcis.undp.org/news/show/A3C29ADB-F203-1EE9-BB0A277C80C5F9F2>>.

24 Marina Franić-Kadić and Sanela Bešić, "Projekat socijalno istraživanje": Analiza ankete o socioekonomskom statusu Roma u 16 romskih zajednica u Bosni i Hercegovini [Projekti Hulumtim Social: Analiza e një vëzhgimi mbi statusin socio-ekonomik të romëve në 16 komuniteteve rome në Bosnje dhe Hercegovinë] (Sarajevo: Prism Research, 2007).

25 European Commission against Racism and Intolerance, *Report on Bosnia and Herzegovina [Komisioni Evropian kundër Racizmit dhe Intolerancës, Raport mbi Bosnjë dhe Hercegovinë]* (Strasbourg: Council of Europe, 2005), <http://hudoc.ecri.coe.int/XML/Ecri/ENGLISH/Cycle_03/03_CbC_eng/BIH-CbC-III-2005-2-ENG.pdf>.

26 Council of Ministers of Bosnia and Herzegovina, *Constitution of Bosnia and Herzegovina [Këshilli i Ministrave të Bosnjës dhe Hercegovinës, Kushtetuta e Bosnjës dhe Hercegovinës]* (Sarajevo: Council of Ministers of Bosnia and Herzegovina, 2009), Neni IV dhe V, <<http://legislation-line.org/documents/section/constitutions>>. Një Vendimi i Dhomës së Madhe të Gjykatës Evropiane të të Drejtave të Njeriut 2009, u pasua nga përgatitjet për të ndryshuar Kushtetutën për të lejuar që minoritetet të zgjidhen në dhomën e lartë të Asamblesë Parlamentare dhe Kryesisë, por që nga janar 2013 nuk janë miratuar reforma të tilla. Shih Gjykata

- Evropiane e të Drejtave të Njeriut, në rastin *Sejdić dhe Finçi kundër Bosnjë dhe Hercegovinë* (nr të aplikimit.27996/06 dhe 34836/06) (Strasbourg: Council of Europe, 2009), <<http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-96491>>.
- 27 European Commission, *Bosnia and Herzegovina 2012 Progress Report [Komisioni Evropian: Raporti i progresit për Bosnjë dhe Hercegovinë për 2012]* (Brussels: Commission of the European Communities, 2012), fq. 20, <http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2012/package/ba_rapport_2012_en.pdf>.
- 28 Državni zavod za statistiku, "Stanovništvo prema narodnosti - detaljna klasifikacija - popis 2011 [Popullsia me kombësi - Klasifikimi i detajuar - Regjistrimi 2011]", ueb faqe, <<http://www.dzs.hr>>. Regjistrimi kroat i vitit 2011 gjithashtu ofron një shifër për egiptianët (16), por këtë shifër e vendos në mesin e statistikave për personat nga vendet e Afrikës.
- 29 Zyra e Qeverisë për të Drejtat e Njeriut dhe të Drejtat e Minoriteteve Kombëtare, *Decade of Roma Inclusion Progress Report 2011: Croatia [Raporti i progresit për Dekadën e Romëve 2011: Kroacia]* (Zagreb: Zyra e Qeverisë për të Drejtat e Njeriut dhe të Drejtat e Minoriteteve Kombëtare, 2012), fq.1.
- 30 Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, *Nacionalna strategija za uključivanje Roma, za razdoblje od 2013. do 2020. godine [Strategjia Kombëtare për përfshirjen e romëve, për periudhën 2013-2020]* (Zagreb: Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, 2012), Seksioni III.2, <http://www.vlada.hr/hr/naslovnica/sjednice_i_odluke_vlade_rh/2012/64_sjednica_vlade_republike_hrvatske>.
- 31 Open Society Institute, *International Comparative Data Set on Roma Education [Instituti Shoqëria e Hapur, Të dhëna krahasuese ndërkombëtare mbi arsimimin e romëve]* – 2008 (New York: Open Society Institute, 2008), <http://www.romadecade.org/files/downloads/Education%20Resources/table_2008.pdf>.
- 32 Shih Gjykata Evropiane e të Drejtave të Njeriut, Orsus and Others v. Croatia [Orsus e t. kundër Kroacisë] (Strasbourg: Këshilli i Evropës, 2010), <<http://www.unhcr.org/refworld/docid/4ba208f2.html>>.
- 33 Zyra e Qeverisë për të Drejtat e Njeriut dhe të Drejtat e Minoriteteve Kombëtare, *Decade of Roma Inclusion Progress Report 2011: Croatia [Raporti i progresit për Dekadën e Romëve 2011: Kroacia]* (Zagreb: Zyra e Qeverisë për të Drejtat e Njeriut dhe të Drejtat e Minoriteteve Kombëtare, 2012), fq.10.
- 34 Andrey Ivanov, ed., *Faces of Poverty, Faces of Hope: Vulnerability Profiles for Decade of Roma Inclusion Countries [Fytyrat e varfërisë, fytyrat e shpresës: Profilët e vulnerabilitetit për vendet e Dekadës së Romëve]* (Bratislava: United Nations Development Programme, 2005), <http://issuu.com/undp_in_europe_cis/docs/faces_of_poverty_faces_of_hope>; United Nations Development Programme, "Data on Roma", <<http://europeandcis.undp.org/data/show/D69F01FE-F203-1EE9-B45121B12A-557E1B>>.
- 35 Shih Akti kushtetues për të Drejtat e Minoriteteve Kombëtare në Republikën e Kroacisë, *Narodne novine* 80/2010, Neni 18, <<http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/unpan017847.pdf>>.
- 36 Komisioni Evropian, *Comprehensive Monitoring Report on Croatia [Raporti i Monitorimit të plotë në Kroaci]* (Bryksel: Komisioni Komuniteteve Evropiane, 2012), Seksioni 4.23.7, <http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2012/package/hr_analytical_2012_en.pdf>.
- 37 Regjistrimi i fundit në ish-Republikën Jugosllave të Maqedonisë, është kryer në vitin 2002. Një regjistrim i ri ka filluar në vitin 2011, por u ndërpre para përfundimit.
- 38 Shih, për shembull, David M. Crowe, *A History of the Gypsies of Eastern Europe and Russia [Një Histori e romëve të Evropës Lindore dhe Rusisë]* (New York: St. Martin's Griffin, 1996), fq. 232; Jeremy Druker, "Present but Unaccounted for: How Many Roma Live in Central and Eastern Europe? It Depends on Whom You Ask", ["Të pranishëm por të paidentuar: Sa romë jetojnë në Evropën Qendrore dhe Lindore? Kjo varet nga ajo se cilin e pyesni"] *Transitions*, nr. 4 (1997): 22-23; Jean-Pierre Liégeois dhe Nicolae Gheorghe, *Roma/Gypsies: A European Minority [Romët /Ciganët: një minoritet Evropian]* (Londër: Minority Rights Group, 1995), fq. 7.
- 39 Enisa Eminova, Nadica Janeva, dhe Violeta Petroska-Beshka, *Roma Early Childhood Inclusion: Macedonian Report [Përfshirja e romëve në fëmijëri të hershme: Raporti i Maqedonisë]* (Budapest: Fondacioni Shoqëria e Hapur, Roma Education Fund, dhe UNICEF, 2011), fq.61, <<http://www.romachildren.com/wp-content/uploads/2010/12/RECI-Macedonia-English-WEB.pdf>>.
- 40 Roma Education Fund, *Country Assessment: Macedonia [Vlerësimi i vendit:Maqedonia]*, (Budapest: Roma Education Fund, 2012), fq.22, <www.romaeducationfund.org>.
- 41 Ministerstvo za trud i socijalna politika, *Analiza za sostojbata i namaluvanjeto na romskite devojcinja i momcinja vo obrazovniot proces vo Republika Makedonija [Analiza e situatës dhe zvogëlimi i numrit të vajzave dhe djemve romë procesin arsimor në Republikën e Maqedonisë]* (Shkup: Ministria e Punës dhe Politikës Sociale, 2010).
- 42 United Nations Development Programme and South East European University, *People-Centred Analysis [Analizë e përqëndruar në njerëzit]* (Shkup dhe Tetovë: Programi Zhvillimor i Kombeve të Bashkuara (UNDP) dhe Universiteti i Evropës Juglindore, 2010), <<http://www.undp.org/mk/Default.aspx?LCID=93>>.
- 43 Shih Georgia DeMarchi, *Status Report: Implementation of the Action Plan on Improving the Situation of Roma and Sinti within the OSCE Area [Raport i Statutit: Zbatimi i Planit të Veprimtë për Përmirësimin e Situatës së Romëve dhe Sintive në Zonën e OSBE-së]* (Shkup: Misioni Monitorues i OSBE në Shkup dhe Ministrisë së Punës dhe Politikës Sociale, 2010)
- 44 United Nations Development Programme, "Data on Roma", (UNDP: të dhënat mbi romët) <<http://europeandcis.undp.org/data/show/D69F01FE-F203-1EE9-B45121B12A557E1B>>.
- 45 *Ibid.*
- 46 Sobranie na Republika Makedonija, *Deklaracija za unapreduvanje na položbata i pravata na Romite [Deklarata për Avancimin e Gjendjes dhe të Drejtave të Romëve]* (Shkup: Kuvendi i Republikës së Maqedonisë, 2011), <<http://www.sobranie.mk/ext/materialdetails.aspx?Id=bc40247f-a1b3-4b38-8ade-514ceee9f3a>>.
- 47 Komisioni Evropian, *Raporti i Progresit i Republikës së Maqedonisë për 2012* (Bryksel: Komisioni i Komuniteteve Evropiane, 2012), f. 17-18, <http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2012/package/mk_rapport_2012_en.pdf>.
- 48 *Ibid.*, f. 46, 54.
- 49 Kosovo Agency of Statistics, *Kosovo Population and Housing Census 2011 Final Results: Main Data* (Prishtinë/Priştina: Kosovo Agency of Statistics, 2012), fq.60; <http://esk.rks-gov.net/rekos2011/repository/docs/Final%20Results_ENG.pdf>.
- 50 Shih Organization for Security and Co-operation in Europe, *Kosovo Communities Profiles 2010* (Prishtinë/Priştina: Organization for Security and Co-operation in Europe, 2010), <<http://www.osce.org/kosovo/75450>>.

- 51 Kosovo Foundation for Open Society, *The Position of Roma, Ashkali, and Egyptian Communities in Kosovo: Baseline Survey* [Pozita e komuniteteve romë, ashkali dhe egjiptian në Kosovë: Anкета Bazë] (Prishtinë: Fondacioni Shoqëria e Hapur e Kosovës, 2009), <http://kfos.org/pdf/The%20Position%20of%20RAE%20Communities%20in%20Kosovo%20Baseline%20Survey_ENG.pdf>.
- 52 United Nations Development Programme, *Kosovo Human Development Report 2010* [Raporti i Zhvillimit Njerëzor i Kosovës 2010] (Prishtinë/Priština: United Nations Development Programme, 2010), <<http://www.kosovo.undp.org/repository/docs/HDR-2010-English.pdf>>.
- 53 *Ibid.*
- 54 United Nations Development Programme, *Human Development Report 2004* [Raporti i Zhvillimit Njerëzor i Kosovës 2004] (Prishtinë/Priština: United Nations Development Programme, 2004); cituar në Strategjinë e Qeverisë së së Republikës së Kosovës, për integrimin e komunitetit rom, ashkali dhe egjiptian në Republikën e Kosovës 2009-2015 (Prishtinë: Qeveria e Republikës së Kosovës, 2008), f. 33, <http://www.kryeministri-ks.net/zck/repository/docs/Strategy_for_the_Integration_of_Roma,_Ashkali_and_Egyptian_communities_2009-2015.pdf>.
- 55 Andrey Ivanov, ed., *Faces of Poverty, Faces of Hope* [Fytyrat e Varfërisë, Fytyrat e Shpresës] (Bratislava: United Nations Development Programme, 2005), <http://issuu.com/undp_in_europe_cis/docs/faces_of_poverty_faces_of_hope>; cituar në Strategjinë e Qeverisë së së Republikës së Kosovës, për integrimin e komunitetit rom, ashkali dhe egjiptian në Republikën e Kosovës 2009-2015 (Prishtinë: Qeveria e Republikës së Kosovës, 2008), fq. 33, <http://www.kryeministri-ks.net/zck/repository/docs/Strategy_for_the_Integration_of_Roma,_Ashkali_and_Egyptian_communities_2009-2015.pdf>.
- 56 Gezim Visoka dhe Adem Beha, *Repatriation without Responsibility: The Nature and Implications of Roma, Ashkalia and Egyptian Forced Repatriation to Kosovo* [Riatdhesimi pa përgjegjësi: Natyra dhe implikimet e riatdhesimit të detyruar të komunitetit rom, ashkali dhe egjiptian në Kosovë] (Prishtinë/Priština: Forum 2015), f.11, <<http://www.aktion302.de/fileadmin/aktion302/10RADrepatriation.pdf>>.
- 57 Shih Adem Beha dhe Gezim Visoka, *Minority Consultative Bodies in Kosovo: A Quest for Effective Emancipation of Elusive Participation?* [Organet konsultative të minoriteteve në Kosovë: Një kërkim për emancipim me pjesëmarrje të paktë?] *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe* 10, no. 1: 1-30, <www.ecmi.de/fileadmin/downloads/publications/JEMIE/2011/Visoka.Beha.pdf>.
- 58 Komisioni Evropian, *Commission Communication on a Feasibility Study for a Stabilisation and Association Agreement between the European Union and Kosovo*, [Komunikata e Komisionit në një studim të fizibilitetit për Marrëveshjen e Stabilizimit Asociimit mes Bashkimit Evropian dhe Kosovës] Bryksel: Komisioni i Komuniteteve Evropiane (Brussels: Commission of the European Communities, 2012), f. 14, <http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2012/package/ks_analytical_2012_en.pdf>. Shih gjithashtu Organization for Security and Co-Operation in Europe Mission in Kosovo, *Contribution to the Progress Review of the Action Plan of the Strategy for the Integration of Roma, Ashkali and Egyptian Communities in Kosovo*, [Organizata për Siguri dhe Bashkëpunim në Evropë Misioni në Kosovë, Kontribut për Rishikimin e Progresit të Planit të Veprimit të Strategjisë për Integrimin e Komuniteteve Rom, Ashkali dhe Egjiptas në Kosovë] 2009-2015 (Prishtinë/Priština: Organization for Security and Co-Operation in Europe Mission in Kosovo, 2012), fq. 41-42.
- 59 Zyra Statistikore e Malit të Zi, “Të dhënat e regjistrimit të vitit 2011 – Mali i Zi”, <<http://www.monstat.org/eng/page.php?id=393&pageid=57>>.
- 60 Open Society Institute, *International Comparative Data Set on Roma Education – 2008* (New York: Open Society Institute, 2008), [OSI, Të Dhëna krahasuese mbi arsimin e fëmijëve romë] <http://www.romadecade.org/files/downloads/Education%20Resources/table_2008.pdf>.
- 61 United Nations Development Programme, “Data on Roma”, [UNDP, “Të dhënat mbi romët”] <<http://europeandcis.undp.org/data/show/D69F01FE-F203-1EE9-B45121B12A557E1B>>.
- 62 Vlada Republike Crne Gore, *Strategjia razvoja i redukcije siromaštva Crne Gore* [Dokumenti Strategjik për Reduktimin e Varfërisë] (Podgoricë: Qeveria e Republikës së Malit të Zi, 2003), fq. 5, <<http://www.minradiss.gov.me/organizacija/strategjia-razvoja-i-redukcije-siroma%C5%A-1tva/92897/174614.html>>.
- 63 United Nations Development Programme, “Data on Roma”, [UNDP, “Të dhënat mbi romët”] <<http://europeandcis.undp.org/data/show/D69F01FE-F203-1EE9-B45121B12A557E1B>>.
- 64 Vlada Republike Crne Gore, *Strategjia razvoja i redukcije siromaštva Crne Gore* [Dokumenti Strategjik për Reduktimin e Varfërisë] (Podgoricë: Qeveria e Republikës së Malit të Zi, 2003), <<http://www.minradiss.gov.me/organizacija/strategjia-razvoja-i-redukcije-siroma%C5%A-1tva/92897/174614.html>>; Population Reference Bureau, *World Population Data Sheet 2008* [Të dhënat e popullsisë në botë 2008] (Washington, DC: Population Reference Bureau, 2008), <<http://www.prb.org/Publications/Datasheets/2008/2008wpds.aspx>>.
- 65 Institute for Strategic Studies and Prognoses, *Household Survey of Roma, Ashkalia and Egyptians, Refugees and IDPs in Montenegro* [Instituti për Studime Strategjike dhe Prognoza, Hulumtim i familjeve rome, ashkali dhe egjiptiane, refugjatët dhe PZHBV-ve në Mal të Zi] (Podgorica: United Nations Development Programme, 2003), <http://www.undp.org/me/files/reports/si/Household%20Survey%20ISSP_UNDP_eng.pdf>.
- 66 UNICEF Serbi, *Breaking the Cycle of Exclusion: Roma Children in South East Europe* [Thyerja e ciklit të përjashtimit: Fëmijët romë në Europën Juglindore] (Belgrade: UNICEF, 2007), fq. 22-23, 29, <http://www.unicef.org/ceecis/070305-Subregional_Study_Roma_Children.pdf>.
- 67 European Commission, *Montenegro 2012 Progress Report* [Raport Progresi për Malin e Zi 2012] (Brussels: Commission of the European Communities, 2012), fq. 15-16, <http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2012/package/mn_rapport_2012_en.pdf>.
- 68 *Ibid.* f.41.
- 69 Zyra Statistikore e Republikës së Serbisë, *Regjistrimi i popullsisë, ekonomive familjare dhe banesave në Republikën e Serbisë: përkatësia etnike* (Beograd: Statistical Office of the Republic of Serbia, 2012), fq. 21, 23, <<http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/Popis2011/Nacionalna%20pripadnost-Ethnicity.pdf>>.
- 70 Roma Education Fund, *Advancing Education of Roma in Serbia* [Avancimi i arsimimit të Romëve në Serbi] (Budapest: Roma Education Fund, 2010), fq. 10, <www.romaeducationfund.org>.
- 71 UNICEF Serbia, *The State of Children in Serbia 2006* [Gjendja e fëmijëve në Serbi 2006] (Belgrade: UNICEF, 2007), <http://www.unicef.org/serbia/State_of_Children_in_Serbia_2006_1-56%281%29.pdf>.
- 72 Open Society Institute, *International Comparative Data Set on Roma Education – 2008*, [Të dhënat ndërkombëtare krahasuese mbi arsimimin e Romëve – 2008] <http://www.romadecade.org/files/downloads/Education%20Resources/table_2008.pdf>.
- 73 Milena Mihajlović, Christina McDonald, dhe Katy Negrin, *Roma Children in “Special Education” in Serbia: Overrepresentation, Underachievement, and Impact on Life*, [Fëmijët romë në “Arsimin Special” në Serbi: mbipërfaqësimi, rezultatet e dobëta dhe ndikimi në jetën] (New York: Open Society Institute, 2010), <<http://www.romadecade.org/files/downloads/>>

Education%20Resources/Roma%20Children%20in%20Special%20Schools%20in%20Serbia.pdf>.

74 United Nations Development Programme, "Data on Roma", [UNDP, "Të dhënat mbi romët"] <<http://europeandcis.undp.org/data/show/D69F01FE-F203-1EE9-B45121B12A557E1B>>.

75 2002-2007 Zyra Statistikore e Republikës së Serbisë, *Studimi për matjen e standardeve të jetesës: Serbia 2002-2007* (Belgrade: Statistical office of the Republic of Serbia, 2008), <<http://www.inkluzija.gov.rs/wp-content/uploads/2011/09/Book.pdf>>.

76 UNICEF Serbia, *The State of Children in Serbia 2006*[*Gjendja e fëmijëve në Serbi 2006*] (Belgrade: UNICEF, 2007), <http://www.unicef.org/serbia/State_of_Children_in_Serbia_2006_1-56%281%29.pdf>.

77 *Ibid.*

78 Shih, për shembull, Oxfam GB, *Poverty Reduction Strategy Paper – Serbia* [Strategjia e Reduktimit të Varfërisë – Serbi] (Belgrade: Oxfam GB, 2003), <http://ec.europa.eu/enlargement/archives/seerecon/serbiamontenegro/documents/reforms_statement_serbia/annex2-prsp_executive_summary_and_matrices.pdf>.

79 Shih Božidar Jakšić dhe Goran Bašić, *Romani Settlements, Living Conditions and Possibilities of Integration of the Roma in Serbia*[*Vendbanimet rome, kushtet e jetesës dhe mundësitë e integrimit të Romëve në Serbi*] (Belgrade: Ethnicity Research Center , 2002).

80 Shih Zakon o izboru narodnih poslanika [Ligji për zgjedhjen e deputetëve], *Službeni glasnik Republike Srbije* 36/2011, <http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_izboru_narodnih_poslanika.html>; National Assembly of the Republic of Serbia, "Elections and Electoral System", <<http://www.parlament.gov.rs/national-assembly/role-and-mode-of-operation/elections-and-electoral-system.502.html>>.

81 Komisioni Europian: *Raport Progresi për Serbinë 2012* (Brussels: Commission of the European Communities, 2012), fq. 15, 16, 18, 46, <http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2012/package_sr_rapport_2012_en.pdf>.

82 *Ibid.*, fq.51.

Antidiskriminimi

Antidiskriminimi

Principet themelore në fushën e anti-diskriminimit janë të trupëzuara në kushtetutat e vendeve të Ballkanit Perëndimor, ashtu si edhe në legjislacionet dhe dokumentet e miratuara në nivel qendror mbi minoritetet, barazinë gjinore dhe romët. Nëse ngjashmëritë kompensojnë ndryshimet midis iniciativave në nivel qendror në fushën e anti-diskriminimit, iniciativat e gjeneruara në nivel lokal shpalosin një shkallë më të lartë variacioni. Në të njëjtën kohë, grupi i praktikave të mira të nivelit lokal në fushën e antidiskriminimit ka të bëjë kryesisht me përfshirjen e institucioneve të të drejtave të njeriut të themeluara në nivel qendror.

2.1 Politika dhe nisma të nivelit qendror

Kushtetutat

Pavarësisht nga dallimet në mënyrën se si adresohen diskriminimi në përgjithësi dhe diskriminimi i minoriteteve në veçanti, kushtetutat e vendeve të Ballkanit Perëndimor kanë të përbashkët garancinë që e ofrojnë për barazinë në të drejtat dhe liritë e të gjithë qytetarëve.

- * Kushtetuta e Shqipërisë e ndalon diskriminimin e padrejtë në baza të ndryshme, duke përfshirë edhe përkatësinë etnike.¹ Ndërsa Kushtetuta garanton të drejtat kulturore të pjesëtarëve të minoriteteve, Romët nuk kanë të drejtë me ligj për këtë mbrojtje, sepse ata nuk njihen si minoritet kombëtar në Shqipëri, por si një minoritet gjuhësor.² Në mënyrë të ngjashme përjashtohen edhe egjiptianët nga kjo dispozitë për shkak të mungesës së njohjes zyrtare si një grup i veçantë.³ Kushtetuta Shqiptare gjithashtu parashikon postin e Avokatit të Popullit (Ombudsmanit).⁴
- * Kushtetuta e Bosnje-Hercegovinës përjashton bashkimin me një minoritet kombëtar, si bazë legjitime për diskriminim në lidhje me gëzimin e të drejtave dhe liritë të njeriut.⁵ Në përputhje me këtë dispozitë, Kushtetuta e Federatës së

Bosnje-Hercegovinës premtion “lirinë nga diskriminimi në bazë të racës, ngjyrës, gjinisë, gjuhës, fesë apo besimit, bindjeve politike ose të tjera dhe përkatësia kombëtare apo statusi social” si dhe “mbrojtjen e pakicave dhe grupeve të cënueshme.⁶ Për të “mbrojtur dinjitetin e njeriut, të drejtat, liritë” Kushtetuta e Federatës së Bosnje-Hercegovinës bën thirrje për emërimin e tre Ombudsmanëve, nga një për secilin nga popujt përbërës.⁷ Kushtetuta e Republika Srpska bazon rendin kushtetues të njësisë mbi mbrojtjen e pakicave etnike dhe të tjera dhe qytetarëve u garanton mbrojtje të barabartë ligjore pavarësisht attributeve personale.⁸

- * Romët janë përmendur në Preambulën e Kushtetutës së Republikës së Kroacisë, si një minoritet kombëtar, të cilit i garantohet barazi me qytetarët kroatë etnikë.⁹ Kushtetuta gjithashtu përfshinë garantimin e të drejtave dhe liritë të barabarta, “pavarësisht nga raca, ngjyra, gjinia, gjuha, feja, bindja politike ose të tjera, prejardhjes kombëtare ose sociale, pasurisë, lindjes, statusit arsimor, social ose karakteristikave të tjera”, si edhe një garanci të veçantë të të drejtave të barabarta për anëtarët e pakicave kombëtare.¹⁰ Përveç kësaj, Kushtetuta kroate parasheh postin e Avokatit të Popullit (Pučki pravobranitelj) përgjegjës për mbrojtjen dhe promovimin e të drejtave dhe liritë të njeriut të garantuara me kushtetutë.¹¹
- * Kushtetuta e Ish Republikës Jugosllave së Maqedonisë e vitit 2001 i përmend Romët në preambulën e saj si një bashkësi “të barabartë në të drejtat dhe detyrimet”, me të gjitha bashkësitë e tjera.¹² Kjo kushtetutë gjithashtu konfirmon barazinë e qytetarëve në të drejtat dhe liritë pavarësisht nga atributet e tyre personale, duke përfshirë (por jo edhe e kufizuar në) racën, prejardhjen kombëtare dhe sociale, si dhe ndalon kufizimin e të drejtave dhe liritë në bazë të attributeve të njëjta.¹³ Përveç kësaj, Kushtetuta parasheh zyrën e Avokatit të

Popullit (*Naroden pravobranitel*) për të mbrojtur qytetarët kundër shkeljes së të drejtave të tyre nga institucionet publike¹⁴

- * Kushtetuta e Kosovës garanton barazi para ligjit, ndalon diskriminimin në bazë të statusit personal duke lënë hapësirë për "vendosjen e masave të nevojshme për mbrojtjen dhe përparimin e të drejtave të individëve dhe grupeve që janë në pozitë të pabarabartë."¹⁵ Përveç kësaj, Kushtetuta i referohet edhe mosdiskriminimit në përgjithësi, si dhe barazisë gjinore në veçanti, si vlera themelore të shtetit.¹⁶ Në përputhje me këto dispozita të përgjithshme, përmban një nen që i kushtohet në mënyrë specifike komuniteteve ku përmendet mbrojtja nga diskriminimi dhe masat afirmative për të promovuar "barazinë e plotë dhe efektive."¹⁷ Kushtetuta e Kosovës gjithashtu përmban dispozita mbi rolin dhe funksionin e Avokatit të Popullit në mbrojtjen e individëve "nga akte të paligjshme ose të pahijshme ose mosveprimet e autoriteteve publike".¹⁸
- * Kushtetuta malazeze ndalon diskriminimin e drejtpërdrejtë dhe të tërthortë mbi çfarëdo baze duke lënë hapësirë për masat afirmative që synojnë adresimin e pabarazisë.¹⁹ Kushtetuta malazeze më tej ndalon asimilimin me forcë dhe përcakton se shteti do të mbrojë pjesëtarët e popujve minoritarë nga një asimilim i tillë.²⁰ Kushtetuta e Malit të Zi gjithashtu përmban një nen që përcakton rolin e Mbrojtësit të të Drejtave dhe Lirive të Njeriut (Ombudsmani).²¹
- * Kushtetuta e Republikës së Serbisë përcakton të drejtat e minoriteteve si një mjet i sundimit të ligjit.²² Kushtetuta serbe më tej garanton barazinë gjinore dhe bën thirrje për zhvillimin e politikës së mundësive të barabarta.²³ Përkushtimi ndaj mbrojtjes së minoriteteve del në pah në titullin e Kapitullit II të Kushtetutës: "Të drejtat dhe liritë e njeriut dhe minoriteteve." Ky kapitull përmban ndalimin e diskriminimit, i cili përfshin diskriminimin e drejtpërdrejtë dhe të tërthortë mbi çfarëdo baze duke lënë hapësirë për masa të veçanta që të sjellin barazi substanciale.²⁴ Gjithashtu në kuadër të këtij kapitulli është përfshirë ndalimi i qartë i diskriminimit në bazë të përkatësisë në një minoritet kombëtar, dispozitë për masa të përkohshme që synojnë eliminimin e disavantazhit dhe një neni që ndalon asimilimin e dhunshëm.²⁵ Përveç

kësaj, Kushtetuta serbe përcakton edhe parametrat për funksionin e Mbrojtësit të Qytetarëve (Ombudsmanit) dhe bën thirrje për miratimin e legjislacionit specifik për të rregulluar punën e këtij institucioni.²⁶

Legjislacioni i antidiskriminimit dhe institucionet përkatëse

Të gjitha qeveritë me të cilat BPRI ka vendosur bashkëpunimin kanë miratuar një legjislacion gjithëpërfshirës, ku Kosova miratoi Ligjin e Antidiskriminimit në vitin 2004, ndërsa gjashtë qeveritë e tjera miratuan ligjet e tyre përkatëse në prej 2008 deri 2010.²⁷ Siç mund të pritej, as Romët dhe as ndonjë grup tjetër etnik nuk përmendet me emër në ligjet antidiskriminuese, por të gjitha këto ligje të miratuara në rajon në mënyrë eksplicite mbulojnë etnicitetin si bazë e mundshme për diskriminim. Gjithashtu rëndësi të veçantë për Romët, si një grup të marginalizuar ka rregullimi i diskriminimit të drejtpërdrejtë dhe të tërthortë në të gjithë legjislacionin antidiskriminim të miratuar në rajon.²⁸ Lidhur ngushtë me dallimin ndërmjet diskriminimit të drejtpërdrejtë dhe të tërthortë, këto ligje lënë hapësirë për masa të veçanta që synojnë të adresojnë efektet e diskriminimit në të kaluarën dhe në të tashmen, në mënyrë që të arrihet barazia substanciale. Një tjetër tipar i rëndësishëm i ligjeve antidiskriminim në Ballkanin Perëndimor ka të bëjë me barrën e provës, në kontrast me procedurat penale, ku i akuzuari është i pafajshëm derisa të provohet fajtor, në antidiskriminimin pala e të paditurit duhet të dëshmojë se nuk ka pasur shkelje të parimit të trajtimit të barabartë. Këtu bëjnë përjashtim ligjet e miratuara në Bosnje-Hercegovinë, ku barra e provës nuk i plotëson standardet ndërkombëtare.

Një ngjashmëri tjetër në mesin e ligjeve antidiskriminim në Ballkanin Perëndimor është përcaktimi i një institucioni kompetent për trajtimin e pretendimeve për diskriminim. Ndërsa ky institucion kompetent në Shqipëri, ish-Republikën Jugosllave të Maqedonisë dhe Serbi, është themeluar në bazë të një dispozite të ligjit kundër diskriminimit, në Bosnje-Hercegovinë, Kroaci dhe Mal të Zi ligji i referohet institucioneve ekzistuese. Legjislacioni në Kosovë gjithashtu i referohet institucioneve ekzistuese.²⁹ Këtu, megjithatë, është e rëndësishme të theksohet se, në rastet e Shqipërisë, ish-Republikës Jugosllave të Maqedonisë dhe Serbisë, institucioni i themeluar nga legjislacioni kundër diskriminimit bashkekziston me institucionin ekzistues në nivel qendror të Ombudsmanit. Kështu, ndërsa në Bosnje-Hercegovinë,

Kroaci dhe Malin e Zi institucioni i caktuar është institucioni qendror i Ombudsmanit (i quajtur në mënyra të ndryshme), Ligji i Serbisë mbi Ndalimin e Diskriminimit i vitit 2009 dhe Ligji i Shqipërisë për Mbrojtjen nga Diskriminimi i vitit 2010 parashohin krijimin e një Komisari për Mbrojtjen e Barazisë dhe një Komisari për Mbrojtjen nga Diskriminimi (respektivisht), ndërsa në ish-Republikën Jugosllave të Maqedonisë Ligji për pengimin dhe mbrojtjen nga diskriminimi i vitit 2010 krijon një Komision për Mbrojtjen kundër Diskriminimit.³⁰ Në këto tre raste, dallimi midis institucionit përkatës i themeluar me legjislacionin antidiskriminim dhe institucionit ekzistues qendror i Ombudsmanit është se, ndërsa kjo e fundit merret vetëm me pretendimet e diskriminimit që përfshijnë autoritetet publike, i pari trajton të gjitha pretendimet e diskriminimit. Institucioni i themeluar nga legjislacioni antidiskriminim edhe bashkekziston me një institucionin ekzistues qendror të Ombudsmanit në Kosovë.

Edhe pse ngjashmëritë në legjislacionin për antidiskriminimin të miratuar në rajonin që e mbulon BPRI ndoshta tejkalojnë dallimet, këtu vlen të përmenden dy dispozitat e antidiskriminimit për rëndësinë e tyre për Romët. Së pari, legjislacioni antidiskriminim i Serbisë ndryshon nga ai i miratuar në vende të tjera të Ballkanit Perëndimor sepse ai inkorporon një dispozitë kushtuar posaçërisht pakicave kombëtare përtej përmendjes së përkatësisë kombëtare dhe origjinës etnike në listën fillestare të bazave të mbuluara nga ndalimin i përgjithshëm i diskriminimit (neni 2); nga neni 24, "Ndalohet diskriminimi kundër minoriteteve kombëtare dhe pjesëtarëve të tyre në bazë të përkatësisë fetare, origjinës etnike, bindjeve fetare dhe gjuhës." Së dyti, ligji i Malit të Zi mbi ndalimin e diskriminimit të vitit 2010, vlen të theksohet se ka marrë parasysh vendimin e Gjykatës Europiane për të Drejtat e Njeriut të viti 2007 në rastin e segregimit të fëmijëve romë në shkollat për fëmijët me aftësi të kufizuara mendore në Republikën Çeke: "Pëlqimi i personit të diskriminuar nuk do ta lirojë nga përgjegjësia personin që e ushtron diskriminimin, jep udhëzim për të diskriminuar apo nxit diskriminimin."³¹

Legjislacioni mbi minoritetet

Legjislacioni mbi të drejtat e minoriteteve etnike apo kombëtare është miratuar në të gjithë Ballkanin Perëndimor, me përjashtim të Shqipërisë.³²

* Ligji për mbrojtjen e të drejtave të minoriteteve i Bosnje-Hercegovinës, i cili përfshin Romët në listën e minoriteteve , për të cilët ligji ofron mbrojtje

të statusit dhe barazisë, përcakton se zgjedhja e një individi që të trajtohet apo të mos trajtohet si pjesëtar i një minoriteti kombëtar nuk mund të jetë bazë për diskriminim.³³

* Akti Kushtetuese për të drejtat e minoriteteve në Republikën e Kroacisë i vitit 2002, garanton mbrojtjen e minoriteteve dhe pjesëtarëve të tyre nga aktet me potencial që "rrezikojnë ekzistencën e tyre dhe ushtrimin e të drejtave dhe lirive të njeriut."³⁴

* Ashtu si ligji boshnjak, edhe Ligji për mbrojtjen dhe promovimin e të drejtave të komuniteteve dhe pjesëtarëve të tyre në Kosovë përmban një listë të komuniteteve ku janë përfshirë edhe romët, ashkallitë dhe egjiptianët dhe thekson se zgjedhja e një individi të trajtohet si pjesëtar i një komuniteti ose jo nuk mund të jetë bazë për diskriminim.³⁵ Përveç kësaj, ligji përmban një ndalim të të gjitha formave të diskriminimit në bazë të identitetit kombëtar, etnik, kulturor, gjuhësor apo fetar dhe parasheh "masa afirmative" si të nevojshme për realizimin e barazisë së plotë, duke vënë në dukje se masa të tilla nuk përbëjnë diskriminim.³⁶

* Ligji i Malit të Zi për të drejtat e minoriteteve dhe lirive të vitit 2011 rithekson ndalimin e përgjithshëm të diskriminimit të drejtpërdrejtë dhe të tërthortë mbi çfarëdo baze që jepet në ligjin antidiskriminim, duke shtuar një ndalim specifik lidhur me përpjekjet për inxhinieri demografike me qëllim që të kufizohen të drejtat dhe liritë në zonat e banuara nga komunitetet minoritare (neni 39).³⁷

* Ligji i Serbisë për mbrojtjen e të drejtave dhe lirive të pakicave kombëtare i vitit 2002 ndalon të gjitha format e diskriminimit të pjesëtarëve të minoriteteve "në baza kombëtare, etnike, racore, gjuhësore".³⁸ Ndalohen gjithashtu asimilimi me forcë dhe masat që ndryshojnë përbërjen etnike në zonat e banuara nga pakicat kombëtare në mënyrë që të kufizojnë zbatimin e të drejtave të tyre (Nenet 5 dhe 22). Më tej, ligji thotë se askush nuk mund të mbahet përgjegjës për shprehjen ose mos shprehjen e identitetit etnik (neni 5). Në lidhje me Romët në veçanti, ligji parasheh që aktet dhe masat ligjore për të sjellë barazi të plotë dhe efektive me popullsinë shumicë, duke theksuar se akte dhe masa të tilla nuk mund të konsiderohen diskriminuese (neni 4).

INSTITUCIONET E MINORITETEVE NË KOSOVË

Brenda Ballkanit Perëndimor, Kosova ka deri tani numrin më të madh të institucioneve të fokusuar në minoritetet në të dyja nivelet, qendror dhe lokal.³⁹ Ndërsa disa nga këto institucione përqëndrohen kryesisht në mbrojtjen e minoriteteve nga diskriminimi, shumë prej tyre merren edhe me çështje që lidhen me pjesëmarrjen në vendimmarrje.

Termi zyrtar për minoritetet në Kosovë është “Komunitetet”. Në Ligjin e vitit 2008 për mbrojtjen dhe promovimin e të drejtave të komuniteteve dhe pjesëtarëve të tyre në Kosovë, ato përcaktohen si “grupe kombëtare, etnike, kulturore, gjuhësore apo fetare tradicionalisht të pranishme në [...] Kosovë që nuk janë shumicë”, dhe romët, ashkallitë dhe egjiptianët janë ndër komunitetet e përmendura me emër në ndryshimet e mëvonshme të Ligjit.⁴⁰

- › I themeluar në vitin 2005 si institucion kryesor për mbrojtjen dhe promovimin e të drejtave të komuniteteve në Kosovë dhe pjesëtarëve të tyre, Ministria për Komunitete dhe Kthim pritet të hartojë politika dhe të zbattojë legjislacionin për të drejtat e komuniteteve dhe pjesëtarëve të tyre. Këto të drejta përfshijnë, por nuk kufizohen vetëm në, të drejtën e kthimit, të drejtën e zhvillimit dhe mbikëqyrjes të angazhimit të qeverisë në favor të komuniteteve dhe për të siguruar reagime në politikat qendrore dhe komunale në lidhje me çështjet e komuniteteve dhe kthimit të tyre.⁴¹ Deri më sot, aktivitetet e Ministrisë janë fokusuar më shumë në kthimin se sa në të drejtat e komuniteteve.
- › Duke nisur si një nismë e Qendrës Europiane për Çështje të Minoriteteve, Këshilli Konsultativ për Komunitetet është bërë një institucion zyrtar me Ligjin mbi Mbrojtjen dhe Promovimin e të Drejtave të Komuniteteve dhe Pjesëtarëve të Tyre në Kosovë i vitit 2008. Mandati i Këshillit përfshin përmbledhjen dhe artikullimin e pikëpamjeve të komuniteteve, koordinimin dhe konsultimin mes komuniteteve, komunikimin me institucionet shtetërore dhe dhënien e rekomandimeve për alokimin e burimeve për iniciativat përkatëse.⁴²
- › Zyra për Çështjet e Komuniteteve është themeluar në vitin 2008 si një organ këshillimor në kuadër të Zyrës së Kryeministrit, me qëllim të koordinojë aktivitetet e institucioneve të Kosovës ndaj komuniteteve.⁴³
- › Në nivelin lokal, çdo komunë ku banojnë pjesëtarë të më shumë se një komuniteti është e detyruar me ligj të krijohet një Komitet i komuniteteve.⁴⁴ Përveç kësaj që ato shërbejnë si një mekanizëm për pjesëmarrje në vendimmarrje, këto komitete kanë për detyrë të trajtojnë rastet e diskriminimit kundër komuniteteve dhe pjesëtarëve të tyre. Një rregullore qeverisë e vitit 2010 i pajis komunat me udhëzime për hapjen dhe mbajtjen e një Zyre për Komunitetet dhe Kthimet, e cila ka për qëllim të veprojë si një pikë informimi për shqetësimet e anëtarëve të komuniteteve brenda një komune të caktuar.⁴⁵
- › Komunitet në të cilat pjesëtarët e komuniteteve përbëjnë së paku dhjetë për qind të popullsisë lokale kanë detyrime ligjore shtesë, siç janë krijimi i posteve të zëvendës kryesuesit të kuvendit komunal për komunitetet dhe Zëvendës Kryetari i komunës.⁴⁶ Ndërsa roli i zëvendës kryesuesit është që të shërbejë si pikë kontakti për çështjet e komuniteteve përkatëse për punën e kuvendit të komunës, roli i nënkryetarit është të këshillojë kryetarin për çështjet që lidhen me komunitetet..

Legjislacioni dhe dokumentet strategjike mbi barazinë gjinore

Mes viteve 2003-2009, të gjitha qeveritë në Ballkanin Perëndimor miratuan legjislacionin për barazinë gjinore, ndërsa ish-Republika Jugosllave e Maqedonisë plotësoi ligjin e saj në vitin 2012.⁴⁷ Atë që kanë të përbashkët këto ligje është se jo vetëm ndalojnë diskriminimin gjinor të drejtpërdrejtë dhe të tërthortë, por

gjithashtu përfshijnë dispozita që parashohin masa të veçanta për të arritur barazinë midis burrave dhe grave. Legjislacionit i mungojnë referenca ndaj diskriminimit të shumëfishtë në përgjithësi dhe ndaj gjendjes së grave romë në veçanti.

Situata me dokumentet strategjike dhe planet e veprimtë krijuara në bazë të këtij legjislacioni është më

e larmishme: ndërsa gratë rome nuk përmenden në dokumentet përkatëse nga Bosnje-Hercegovina dhe Kosova,⁴⁸ gjendjes së tyre i kushtohet vëmendje e veçantë në Strategjinë Kombëtare të Shqipërisë për Barazi Gjinore, Reduktimi i dhunës në baza gjinore dhe Dhunës në Familje, në Politikën Kombëtare për Barazi Gjinore, për periudhën 2011-2015 të Kroacisë, në Planin Kombëtar të Veprimit për barazi gjinore të ish Republikës Jugosllave të Maqedonisë 2007-2012, në Planin e Veprimit për Arritjen e Barazisë Gjinore në Mal të Zi (2008-2012) dhe në Strategjinë Kombëtare të Serbisë për përmirësimin e statusit të grave dhe promovimin e barazisë gjinore të vitit 2008.⁴⁹ Strategjia e Shqipërisë përmend gratë rome dhe egjiptiane në disa vende, duke i përfshirë si një grup të synuar për reduktimin e dhunës me bazë gjinore.⁵⁰ Në mesin e tri thirrjeve që bën Politika kroate në lidhje me gratë rome është, nga njëra anë zhvillimi dhe zbatimi i planeve të veprimit për informimin e grave rome për të drejtat e tyre dhe, ndërgjegjësimi i grave dhe i publikut të gjerë rreth problemeve që femrat rome hasin në shoqëri dhe në kuadër të komunitetit rom.⁵¹ Plain i Veprimit i Malit të Zi përmend gratë rome si një grup veçanërisht të pambrojtur ndaj dhunës kundër grave për shkak të situatës së marginalizimit dhe diskriminimit të gjerë dhe bën thirrje për organizimin e fushatave kundër dhunës ndaj grave në vendbanime rome.⁵² Strategjia serbe në mënyrë të ngjashme përmend gratë rome si një grup vulnerabël në kontekstin e dhunës kundër grave, duke bërë thirrje për përfshirjen e perspektivës gjinore në të gjitha sferat e jetës shoqërore, me theks të veçantë në grupet që përballen me diskriminim të dyfishtë ose të shumëfishtë, duke përfshirë gratë rome, si dhe një fushatë kundër stereotipave në lidhje me gratë rome.⁵³

Strategjitë e nivelit qendror dhe planet e veprimit për Romët

* *Strategjia Kombëtare për Përmirësimin e Kushteve të Jetesës së Romëve* e Shqipërisë e vitit 2003 vëren raste të "diskriminimit të fshehtë" kundër Romëve dhe bën thirrje për përgatitjen e programeve që synojnë gratë dhe vajzat rome për të eliminuar diskriminimin dhe për të përmirësuar statusin e grave në familjet rome.⁵⁴ *Strategjia* gjithashtu bën thirrje për masa për të ndërtuar solidaritetin ndërmjet popullsisë së përgjithshme dhe komuniteteve rome, siç janë fushatat mediatike dhe parandalimi i krimeve të abuzimit dhe trafikimit, në mënyrë që të reduktohet diskriminimi.⁵⁵ Përveç kësaj, në mesin e prioriteteve të listuara në masat e *Strategjisë* është "marrja e masave efektive për të ndaluar

policët nga zbatimi i praktikave diskriminuese ndaj Romëve."⁵⁶ Në *Planin Kombëtar të Veprimit për Dekadën e Romëve 2010-2015* të Shqipërisë, çështjet e diskriminimit trajtohen në dy nga gjashtë fushat prioritare: arsim dhe përfshirje sociale dhe mundësitë e barabarta. Në arsim janë parashikuar shtatë aktivitete për realizimin e objektivit "eliminimi i qëndrimeve përjashtuese dhe inferiore ndaj romëve në komunitetin shkollor dhe transformimi i diversitetit kulturor në një burim njohurish dhe ambienti të respektit reciprok, tolerancës dhe mirëkuptimit ndaj tyre".⁵⁷ Në fushën prioritare të përfshirjes sociale dhe mundësive të barabarta, në anën tjetër, Objektivi 1 dhe tre aktivitetet e tij të parashikuara kanë si synim parandalimin e trafikimit të fëmijëve romë dhe veçanërisht vajzave rome, ndërsa katër aktivitetet e planifikuara nën Objektivin 2 janë të dizajnuara për të "fuqizuar komunitetin rom për të mbrojtur liritë dhe të drejtat, në mënyrë që të parandalohen dhe ulen rastet e diskriminimit."

* Mosdiskriminimi dhe barazia gjinore janë tipare që paraqiten ndër fushatat e identifikuar në *Strategjinë e vitit 2005 të Bosnje-Hercegovinës për zgjidhjen e problemeve të Romëve*.⁵⁸ Ndërsa diskriminimi në *Strategjinë* nuk paraqitet si i planifikuar madje as sistematik, nevoja për të përmirësuar pozitën materiale dhe sociale të grave brenda komunitetit rom shpjegohet me atë se gratë i nënshtrohen më shumë diskriminimit se sa burrat.⁵⁹ *Plani i Veprimit për nevojat arsimore të Romëve dhe pjesëtarëve të minoriteteve tjera kombëtare në Bosnje-Hercegovinë*, e cila daton para Strategjisë së Dekadës së Përfshirjes së Romëve, identifikon diskriminimin dhe ngacmimet e fëmijëve romë në shkollë si një problem dhe propozon të luftohen paragjykimet dhe stereotipat përmes sensibilizimit të stafit mësimdhënës dhe të sigurohet që gjuha dhe kultura rome të mësohen në shkolla.⁶⁰ *Plani Kombëtar i Veprimit për Dekadën e Romëve i Bosnje-Hercegovinës* në fushën prioritare të shëndetësisë parasheh trajnime për profesionistët e shëndetit në lidhje me kulturën rome, si një mjet për të mënjeluar stereotipat dhe paragjykimet.⁶¹ Në mënyrë të ngjashme, *Plani Kombëtar i Veprimit për Dekadën e Romëve* në fushën e punësimit bën thirrje për parandalimin e diskriminimit në shpalljet për punësim.⁶² Ai gjithashtu parashikon tejkalimin e stereotipave rreth romëve brenda shoqërisë në përgjithësi.⁶³ Është siguruar një masë shtesë e paraparë në Planin

Kombëtar të Veprimit të Dekadës për punësim me të cilën Romët të kenë qasje të barabartë në qasje në mikro kredi.⁶⁴

- * Për dallim nga *Plani i veprimit i Kroacisë për Përfshirjen e Romëve për 2011 dhe 2012*, ku kalimthi është përmendur kontributi që pritet të ketë zbatim i masave në katër zonat prioritare mbi antidiskriminimin, *Strategjia Kombëtare për Përfshirjen e Romëve 2012* lidh eliminimin e të gjitha formave të diskriminimit me pjesëmarrjen aktive në vendimmarrje, si një mjet për përmirësimin e pozitës shoqërore të Romëve.⁶⁵ Më konkretisht, *Strategjia* kroate paraqet segregacionin në arsim si një disavantazh për fëmijët romë dhe apelon që ai të mënjanohet deri në vitin 2020. Ajo gjithashtu përmend diskriminimin e Romëve nga ana e institucioneve shëndetësore dhe trajton ndarjen e vendbanimeve romë nga pikëpamja e standardeve të jetesës dhe qasjes në infrastrukturë.⁶⁶ *Strategjia* kroate gjithashtu i kushton vëmendje situatës specifike të grave romë në seksione të ndryshme të dokumentit. Objektivat specifike të *Strategjisë* në lidhje me antidiskriminimin përfshijnë ngritjen e vetëdijes shoqërore për nevojën për të luftuar diskriminimin, duke zgjeruar bashkëpunimin ndër-sektorial me përfaqësuesit e popullsisë romë në luftën kundër diskriminimit, avancimit të zbatimit të legjislacionit antidiskriminim dhe reduktimin e dhunës kundër Romëve (pavarësisht nëse kryhet nga joromët apo nga romët).
- * *Strategjia për Romët e Ish Republikës Jugosllave të Maqedonisë* përfshin çështjen e diskriminimit së bashku me mbrojtjen e të drejtave të njeriut, si një nga dhjetë fushat e saj prioritare. Rekomandimet në këtë seksion kryesisht përqendrohen në luftën kundër paragjyqimeve dhe stereotipave rreth Romëve në radhët e punonjësve të policisë, ndërsa gjithashtu bëjnë thirrje edhe për punësimin e romëve si policë.⁶⁷ Aktivitetet e propozuara përfshijnë ndihmë juridike falas, programe për të drejtat e njeriut në shkolla për të adresuar stereotipat dhe bashkëpunimin ndërmjet institucioneve përkatëse dhe OJF-ve romë. Një tjetër seksion i *Strategjisë* i është përkushtuar situatës specifike të grave romë, dhe rekomandimet në këtë seksion fokusohen kryesisht në ngritjen e kapaciteteve.⁶⁸ Masat e projektuara për të adresuar diskriminimin në planet kombëtare të veprimit për periudhën 2009-2011 të Dekadës së Përfshirjes së Romëve

përbajnë informacion dhe mbështetje për zbatimin e sanksioneve në rastet e diskriminimit në kujdesin shëndetësor,⁶⁹ trajnim për mësimdhënësit të nivelit para-shkollorë për të organizuar aktivitete ndër-kulturore për fëmijët romë dhe joromë dhe prindërit e tyre,⁷⁰ promovim i aktiviteteve jashtëshkollore ndër-kulturore në universitetet shtetërore⁷¹ dhe përfshirjen e folësve të gjuhës romë në komisionet që vlerësojnë fëmijët për regjistrim në shkollat speciale.⁷² Përveç kësaj, *Plani Kombëtar i Veprimit për Avancimin e pozitës shoqërore të grave romë* propozon sensibilizimin e kuadrit mësimdhënës për rëndësinë e arsimit për vajzat romë dhe pengesat që hasen në procesin arsimor, sensibilizimi i nëpunësve civilë dhe ofruesit e kujdesit shëndetësor për të luftuar qasjen e pabarabartë të grave romë në shërbimet publike dhe trajnimin e OJF-ve të grave romë për mekanizmat e mbrojtjes të inkuadruar në Ligjin për pengimin dhe mbrojtjen nga diskriminimi.⁷³

- * *Strategjia e Kosovës për integrimin e komuniteteve romë, ashkali dhe egjiptiane* thekson antidiskriminim në lidhje me "parimin e integritimit në mënyrë të barabartë."⁷⁴ *Strategjia* më tej nxjerrë në pah diskriminimin e përhapur kundër romëve, ashkalive dhe egjiptianëve, duke bërë thirrje për përfshirjen e politikave antidiskriminuese në të gjitha sektorët.⁷⁵ Në *Planin e veprimit për zbatimin e strategjisë për integrimin e komuniteteve romë, ashkali dhe egjiptiane, 2009-2015*, parandalimi i diskriminimit dhe dallimit në përputhje me rrethanat paraqitet si një objektivi në sektorin e arsimit, me aktivitetet e parapara në këtë pjesë, duke përfshirë analizën e situatës, miratimin e akteve ligjore, trajnimin e kuadrit arsimor, si dhe rritjen e ndërgjegjësimit në mesin e romëve, ashkalive dhe egjiptianëve për format e diskriminimit dhe segregacionit në arsim.⁷⁶ Masat antidiskriminuese shfaqen gjithashtu edhe në sektorin e "Sigurimit, Shërbimit Policor dhe Drejtësisë", me aktivitete që përfshijnë implementimin dhe zbatimin e ligjeve pa diskriminim dhe punësimin e romëve, ashkalive dhe egjiptianëve në radhët e policisë së Kosovës.
- * Antidiskriminimi, barazia në përgjithësi dhe barazia gjinore në veçanti paraqiten në mesin e parimeve themelore të renditura si një bazë për *Strategjinë për përmirësimin e pozitës së romëve dhe egjiptianëve në Mal të Zi 2012-2016*⁷⁷ Më tej, *Strategjia* vëren se këto parime janë të domosdoshme, por jo dhe

NDIHMJA JURIDIKE FALAS: LEKSION I MËSUAR

Brenda Ballkanit Perëndimor, Shqipëria, Kroacia, ish-Republika Jugosllave e Maqedonisë dhe Mali i Zi të gjithë kanë miratuar legjislacionin për ndihmë juridike falas. Përveç kësaj, në mungesë të legjislacionit kombëtar për ndihmë juridike falas në Bosnje-Hercegovinë, Republika Srpska miratoi legjislacionin e vet në vitin 2008.⁸¹ Legjislacioni i ndihmës juridike falas është miratuar edhe në Kosovë.

Edhe pse asnjë nga ligjet përkatëse në mënyrë specifike nuk parashikon ndihmë juridike falas në rastet e diskriminimit në bazë të përkatësisë etnike, ato as nuk e përjashtojnë këtë ndihmë për raste të tilla. Legjislacioni i Malit të Zi lë hapësirë më të madhe në këtë drejtim, duke specifikuar vetëm tre lloje të procedurave të cilat nuk kanë të drejtë për ndihmë juridike falas.⁸² Ligji i Kosovës për ndihmë juridike falas zbatohet në procedurat civile, administrative, kundërvajtëse dhe penale,⁸³ ndërsa ligji i Shqipërisë mbi ndihmën juridike falas mbulon çështjet administrative, civile dhe penale,⁸⁴ legjislacioni përkatës në Kroaci dhe ish Republikën Jugosllave të Maqedonisë është më kufizues: ndihma ligjore falas në Kroaci është në dispozicion kryesisht për procedurat që trajtojnë çështjet e statusit, të drejtat për sigurim social, mirëqenies pensionale dhe shëndetësore, të drejtat e punësimit dhe marrëdhëniet e punës, marrëdhëniet familjare; dhe zgjidhje miqësore.⁸⁵ Në mënyrë të ngjashme, Ligji për ndihmë juridike falas i ish Republikës Jugosllave të Maqedonisë parashikon që ndihma juridike mund të sigurohet për çdo “çështje me interes për aplikantin”, për çështje të përcaktuara si e drejta për pension, sigurim social, shëndetësor, apo invalidor; marrëdhëniet e punës; mbrojtjes së fëmijëve, të miturit dhe viktimat e dhunës në familje, mbrojtjen e viktimave të veprave penale, viktimat e trafikimit me qenie njerëzore dhe të drejtat pronësore.⁸⁶ Në fund, legjislacioni përkatës në Mal të Zi dhe Republika Srpska përmban një nen mbi mosdiskriminim në qasje në ndihmën ligjore në bazë të përkatësisë etnike.⁸⁷ Nj nen i tillë është i pranishëm edhe në legjislacionin përkatës në Kosovë.

Programet e ndihmës juridike falas mund të shihen si një mjet për të forcuar të drejtat e më të rrezikuarve në shoqëri për barazi para ligjit. Ndërsa programe të tilla kanë potencialin që t'i shërbejnë një qëllimi të rëndësishëm në luftën kundër diskriminimit, nuk është e qartë nëse Romët kanë përfituar nga to në këtë drejtim. Në Shqipëri dhe Mal të Zi, duket se Romët shpesh nuk janë në gjendje të sigurojnë ndihmë ligjore falas për shkak se dokumentet që nevojiten për këtë qëllim janë shpesh ato për të cilat Romët kërkojnë ndihmë. Skema e ndihmës juridike në Kroaci rrallë është në dispozicion të romëve për shkak të një kombinimi të informacionit të pamjaftueshëm publik dhe kërkesave administrative për aplikantët, si dhe kompensimi i ulët për ofruesit e këtij shërbimi. Disponueshmëria e ndihmës juridike falas, në ish-Republikën Jugosllave të Maqedonisë, nga ana tjetër, është e ulët si pasojë e kushteve të rrepta për akreditim.⁸⁸

Në Serbi, ndihma juridike falas është pilotuar në kuadër të një projekti të mbështetur nga UNDP-ja. Ky projekt pilot është e vetmja skemë e ndihmës ligjore falas në Ballkanin Perëndimor, për të cilat ka të dhëna sipas përkatësisë etnike. Këto të dhëna tregojnë se Romët këtë ndihmë e përdorin relativisht rrallë. Ata përbënin vetëm 2.8 për qind të gjithë shfrytëzuesve.⁸⁹ Në të njëjtën kohë, përfshirja e dy OJF-ve rome (Bahtalipe nga Kragujevci dhe Osvit nga Nishi) si ofrues të ndihmës juridike falas mund të vlerësohet pozitivisht, ashtu si edhe bashkëpunimi me OJF-të në përgjithësi në dhënie të ndihmës ligjore falas për ata që janë më vulnerabël.⁹⁰ Megjithatë është hartuar një projektligj, deri më sot Serbia nuk e ka miratuar legjislacionin për ndihmë juridike falas.

kushte të mjaftueshme për barazi në përgjithësi dhe për mbrojtjen e grave nga dhuna në familje në veçanti, duke bërë thirrje për miratimin e planeve lokale të veprimit që adresojnë dhunën kundër grave dhe zhvillimin e shërbimeve lokale për të mbështetur viktimat e dhunës në familje, si dhe për përfshirjen e romëve dhe egjiptianëve në ekipet në terren për të adresuar dhunën kundër grave.⁷⁸ Këto masa janë përkatësisht të përfshira në *Planin e veprimit për zbatimin e Strategjisë për vitin 2012*, që është një aneks i *Strategjisë*.

* Seksioni i *Strategjisë për përmirësimin e statusit të Romëve në Republikën e Serbisë 2010* i titulluar “Diskriminimi dhe çështjet përkatëse”, përmban analiza të shkurtra të diskriminimit kundër romëve në disa sfera të jetës dhe ofron një listë të shkurtër të rekomandimeve, siç janë trajnimi për anëtarët e policisë, gjyqësisë dhe autoritetet lokale për mbrojtjen e minoriteteve dhe ndalimin e diskriminimit; veprim afirmativ për të rritur numrin e romëve të punësuar në politikën lokale,

gjyqësor dhe njësitë e vetëqeverisjes si dhe hapja e zyrës lokale të Ombudsmanit.⁷⁹ Këto rekomandime janë pasqyruar në Planin e veprimit i cili përfshin përafërsisht gjysmën e dytë të *Strategjisë*. Seksioni mbi diskriminimin gjithashtu vëren se zbatimi i masave të parapara në fushat e tjera të mbuluara nga *Strategjia* mund të pritët që të kontribuojnë në zvogëlimin e diskriminimit. Në të njëjtën mënyrë edhe seksioni i *Strategjisë* mbi statusin e grave kërkon që qeveria të marrë masa për të luftuar diskriminimin kundër popullsisë rome në përgjithësi dhe diskriminimin e shumëfishtë kundër grave rome në veçanti. Seksioni mbi diskriminimin thekson se “vëmendje e veçantë duhet t’i kushtohet gjendjes së grave dhe vajzave rome, të cilat shpesh janë objekt i diskriminimit të dyfishtë dhe shumëfishtë.”⁸⁰

2.2 Antidiskriminimi në nivel rajonal dhe lokal

Angazhimi i institucioneve qendrore për të drejtat e njeriut

Me përjashtim të Bosnje-Hercegovinës, legjislacioni në Ballkanin Perëndimor për themelimin e institucioneve për të drejtat e njeriut në nivel qendror, parashikon që këto institucione të zhvillojnë aktivitete në nivel lokal.

- * Në Shqipëri, Ligji për Avokatin e Popullit i vitit 1999 përmban një dispozitë për emërimin e përfaqësuesit të përkohshëm lokal për të punuar në raste të veçanta.⁹¹ *Plani strategjik dhe Plani i veprimit për komisionerin për mbrojtjen nga diskriminimi 2012-2015*, në anën tjetër, parashih krijimin e zyrave lokale në gjashtë qytete ku ka gjykata të apelit, si mënyrë për të zgjeruar aktivitetin e Komisionerit në gjithë vendin.⁹² Megjithatë deri sot nuk janë hapur zyra të tilla, ndërgjegjësimi dhe fushatat në terren janë organizuar në kuadër të BPRI në Gjirokastrë, Grabian, Lezhë, Lushnjë, Pogradec, Shushicë dhe Tiranë. Aktivitetet në terren të Avokatit të Popullit dhe të Komisarit për Mbrojtjen nga Diskriminimi vihen re edhe më tej si praktika të mira në nenin 2.3.
- * Në Kroaci, Ligji për Avokatin e Popullit i vitit 2011 parashikon hapjen e zyrave rajonale jashtë zyrës kryesore në Zagreb.⁹³ Nuk ka plane për hapjen e zyrave të tilla për momentin, por në vitin 2012 janë zgjedhur katër OJF për të shërbyer si pika kontakti

- * Ligji për Avokatin e Popullit i vitit 2003 në Ish Republikën Jugosllave të Maqedonisë parashikon hapjen e zyrave rajonale në Manastir, Kërçovë, Kumanovë, Strumicë, Shtip dhe Tetovë.⁹⁴ Këto zyra rajonale të Avokatit të Popullit do të trajtohen me hollësisht si një praktikë e mirë në Seksionin 2.3.
- * Ligji për Ombudsmanin i vitit 2010 i Kosovës parasheh që përveç zyrës kryesore në Prishtinë, “Ombudsmani mund të hapë zyra të tjera brenda territorit të Republikës së Kosovës, nëse për këtë ka nevojë.”⁹⁵ Përveç hapjes së zyrave rajonale në Gjilan, Graçanicë, Mitrovicë, Pejë dhe Prizren, si dhe nën-zyrat në Graçanicë dhe pjesën veriore të Mitrovicës, Ombudsmani organizon “Ditët e Hapura” në hapësirat publike në çdo komunë të paktën një herë në muaj. Të klasifikuara si praktika të mira, këto aktivitete janë paraqitur më poshtë, në seksionin 2.3.
- * Ligji i Mbrojtësit të Drejtave dhe Lirive të Njeriut i Malit të Zi nga viti 2011 parasheh se Mbrojtësi do të ketë selinë në Podgoricë, por gjithashtu mund të zhvillojë “Ditët e Mbrojtësit” jashtë selisë.⁹⁶ Në përputhje me këtë dispozitë, Zyra e Mbrojtësit të Drejtave dhe Lirive të Njeriut organizon Ditët e Mbrojtësit në gjithë Malin e Zi. Kjo formë e veprimit do të përshkruhet si një praktikë e mirë në Seksionin 2.3.
- * Ligji serb për Mbrojtësin e Qytetarëve të vitit 2007 vendos selinë në Beograd, dhe parasheh se Mbrojtësi i qytetarëve (do të thotë Ombudsmani) gjithashtu mund të hapë zyra rajonale.⁹⁷ Deri më sot, Mbrojtësi i qytetarëve ka themeluar një zyrë lokale në Serbinë Jugore (Bujanovc, Preshevë dhe Medvegje), si dhe lidhje video për kontakt me Institucionin e Ombudsmanit nga dhjetë komunat e tjera të vendosura në të gjithë Serbinë. Përveç kësaj, Zëvendës Mbrojtësi i qytetarëve për të Drejtat e Pakicave Kombëtare organizon vizita në vendbanimet e romëve të paktën një herë në javë. Aktivitetet në terren të Mbrojtësit të qytetarëve janë diskutuar si një praktikë e mirë në nenin 2.3, siç janë aktivitetet përkatëse të ndërmarra nga Komisioneri për Mbrojtjen e Barazisë

Sigurimi i zbatimi të ligjeve të barazisë gjinore në nivel lokal

Legjislacioni për barazinë gjinore i miratuar në Ballkanin Perëndimor përfshin dispozita për zbatimin rajonal dhe/ose vendor. Ligji i Shqipërisë për barazinë gjinore në

shoqëri i vitit 2008 përcakton se "Organet e qeverisjes vendore emërojnë një ose disa nëpunës vendorë që merren me çështjet e barazisë gjinore, pranë tyre."⁹⁸ Në Bosnje-Hercegovinë, qendrat gjinore janë të ngarkuara me monitorimin dhe promovimin e zbatimit të Ligjit për barazinë gjinore.⁹⁹ Ligji i Kroacisë për barazi gjinore, nga ana tjetër, parashikon formimin e komisioneve për barazi gjinore në nivel të vetëqeverisjes rajonale, duke lejuar komisione të ngjashme të formohen në nivel lokal.¹⁰⁰ Në ish-Republikën Jugosllave të Maqedonisë, Ligji për mundësi të barabarta të grave dhe burrave bën thirrje që çdo komunë të formojë një Komision për mundësi të barabarta dhe të caktojë një person që do të shërbejë si koordinator lokal për mundësi të barabarta të grave dhe burrave.¹⁰¹ Në mënyrë të ngjashme, Ligji i Kosovës për barazi gjinore parasheh që zyrarët dhe komisionet për barazi gjinore të emërohen në nivel komunal.¹⁰² Ligji për barazinë gjinore në Mal të Zi nuk kërkon ndonjë veprim të veçantë nga ana e komunave, por Ministrinë përgjegjëse për mbikëqyrjen e zbatimit të Ligjit (Ministria për të drejtat e njeriut dhe të minoriteteve) e ngarkon të ofrojë mbështetje në krijimin e mekanizmave të përshtatshëm për këtë qëllim. Së fundi, Ligji i Serbisë për barazi gjinore detyron njësitë e vetëqeverisjes lokale të krijojnë një grup pune të përhershëm, ose të caktojë një punonjës për barazi gjinore.¹⁰³ Në Ballkanin Perëndimor në tërësi, megjithatë, është e qartë se moszbatimi i ligjeve për barazi gjinore në nivel rajonal dhe vendor ka ndikuar në gjendjen e grave rome.

Nisma të tjera antidiskriminim të nivelit qendror në nivel vendor

Në Kroaci, Serbi dhe ish-Republikën Jugosllave të Maqedonisë u zhvillua një trajnim për anti-diskriminimin. Në Kroaci trajnimi u zhvillua për të punësuarit në zyrat vendore të punësimit në kuadër të një fushate në vitin 2011 të Zyrës për të drejtat e njeriut dhe të drejtat e minoriteteve. Ndërsa në Serbi trajnimi për autoritetet vendore në Bujanovc, Preshevë dhe Vranje u ofrua përmes Programit të Përbashkët të OKB-së "Ndërtimi i paqes dhe zhvillim lokal gjithëpërfshirës."¹⁰⁴ Së fundi, në mbyllje të vitit 2012 dhe fillim të vitit 2013 BPRI organizon një sërë seminaresh në mbarë ish Republikën Jugosllave të Maqedonisë me mbi 100 ofruesit e shërbimeve lokale nga qendrat për punë sociale, Fondi për Sigurim Shëndetësor dhe Agjencia Shtetërore e Punësimit.¹⁰⁵

Shumica e njësive të vetëqeverisjes rajonale në Kroaci kanë krijuar organe koordinuese për të drejtat e

njeriut.¹⁰⁶ Në Kosovë, megjithëse komunat janë të detyruara të kujdesen për mbrojtjen e të drejtave të njeriut, natyra politike e emërimit të koordinatorëve shkaktonte një situatë ku pavarësisht angazhimit dhe kualifikimit të koordinatorit, puna e tij, nga pikëpamja administrative dhe financiare, varet nga marrëdhëniet mes të emëruarit dhe qeverisjes lokale që e ka punësuar.¹⁰⁷

Politika dhe nisma të nivelit lokal

Ndoshta nuk është për të çuditur se dallimet ndërmjet iniciativave të gjeneruara në nivel vendor janë më të mëdha se dallimet ndërmjet iniciativave shtetërore dhe zbatimit të tyre në nivel lokal. Ndërsa praktikatat e diskutuara në pjesën e mbetur të këtij seksioni pasqyrojnë këtë fakt, praktikatat e mira në mesin e tyre gjithashtu dëshmojnë potencialin për shtrirjen e tyre në një shkallë më të gjerë.

- * Në Shqipëri, një iniciativë e nisur në vitin 2006 nga ana e OJF-së *Terre des Hommes* në bashkëpunim me autoritetet qendrore dhe OJF-të rome trajton fëmijët e rrezikuar nga diskriminimi përmes abuzimit, neglizhimit, shfrytëzimit dhe / ose trafikimit duke hapur Njësi për mbrojtjen e fëmijëve në nëntë zona urbane dhe katër rurale. Kjo nismë shqyrtohet si një praktikë e mirë në Seksionin 2.3.
- * Në Shqipëri ka një nismë të dytë për adresimin e gjendjes të fëmijëve në rrezik të diskriminimit. Që nga viti 2009 *Save the Children*, me financim të Delegacionit të BE-së në Shqipëri, ka mbështetur "Mbrojtjen dhe integrimin e fëmijëve të rrugës në Tiranë", i cili synon rreth 200 fëmijë në rrezik ose që jetojnë dhe punojnë në rrugë. Kjo nismë gjithashtu paraqitet si një praktikë e mirë në Seksionin 2.3.
- * Gjithashtu në Shqipëri, Bashkia e Tiranës ka themeluar Zyrën e antidiskriminimit në vitin 2011. Zyra, e cila ka një të punësuar, nuk ka marrëdhënie formale me Komisionerin për Mbrojtjen nga Diskriminimi, ose me Institucionin e Avokatit të Popullit (Ombudsmanit).
- * Në Kroaci, një gjykatë komunale në Varazhdin lëshoi aktgjykimin e parë të Kroacisë për diskriminim kundër Romëve në fillim të vitit 2012. Rasti kishte të bënte me refuzimin e një kërkesë për praktikë nga dy studentë romë të shkollës së mesme mbi baza etnike. Procesi gjyqësor dhe vendimi është

paraqitur në detaje më poshtë, si një praktikë e mirë në Seksionin 2.3.

- * Në qytetin e Kumanovës, në ish-Republikën Jugosllave të Maqedonisë, nisma “Stop diskriminimit të dyfishtë”, e zbatuar nga OJF-ja rome *Drom*, është përqëndruar në aplikimin e legjislacionit antidiskriminim në marginalizimin e grave rome. Më shumë detaje mbi këtë projekt si një praktikë e mirë janë dhënë në seksionin 2.3.
- * Në Kosovë, zyrtarët e pushtetit vendor në Gjakovë shqyrtuan një rast të segregacionit në një shkollë fillore publike ku është mbyllur tërësisht një klasë e përbërë nga 24 fëmijë romë, ashkali dhe egjiptianë dhe ata janë shpërndarë në klasa, me një shumicë etnike shqiptare, në të njëjtën kohë duke ndërmarrë hapa për të përmirësuar kushtet e jetesës së komuniteteve romë, ashkali dhe egjiptianë dhe familjeve të tyre. Informacione më të hollësishme për këtë shembull të praktikës së mirë mund të gjeni në seksionin 2.3.
- * Në Mal të Zi, OJF-ja e grave me seli në Nikshiq *Qendra për Iniciativa rome* (në bashkëpunim me rrjetin e grave rome, ashkali dhe egjiptiane *Prva* zhvilluan një sërë aktivitetesh në fund të vitit 2012 dhe në fillim të vitit 2013 për të tërhequr vëmendjen dhe për të parandaluar martesat e detyruara dhe të rregulluara, duke u bazuar në përvojën e dhjetë grave rome dhe egjiptiane të detyruara për martesë të tilla. Këto aktivitete janë paraqitur si një praktikë e mirë në Seksionin 2.3.
- * Në Serbi, në vitin 2005 u hap linja e parë telefonike për ndihmë ku shërbimet ofrohen në gjuhën rome për gratë dhe fëmijët viktime të dhunës në qytetin e Nishit nga OJF-ja e grave rome *Osvit*. Kjo praktikë e mirë është paraqitur më hollësisht në Seksionin 2.3

2.3 Praktika e mirë e antidiskriminimit në nivel rajonal dhe lokal

Ndërsa Seksionet 2.1 dhe 2.2 dhanë një pasqyrë të legjislacionit, politikave dhe iniciativave të tjera relevante për antidiskriminimin në nivel qendror, rajonal dhe lokal, ky seksion do të përqëndrohet në praktikën e mirë. Edhe pse shumica e seksionit përbëhet nga përshkrimi në një faqe të praktikave përkatëse, përmbledhja e mëposhtme paraqet ngjashmëritë midis profileve individuale.

Nga 14 shembujt e praktikës së mirë të paraqitura më poshtë, shtatë kanë të bëjnë me angazhimin e institucioneve shtetërore të drejtave të njeriut në nivel lokal. Kjo ka një rëndësi të veçantë për Romët që jetojnë jashtë kryeqyteteve, për të cilët shpenzimet e transportit mund të paraqesin pengesë ndërsa kontakti me institucionet qendrore mund të shkaktojë frikë ose vështirësi për shkak të nivelit të edukimit dhe /ose barrierës gjuhësore. Me rëndësi është që përgjegjësia para pushtetit qendror i institucioneve që angazhohen në nivel lokal duket se i bën ato më pak të ekspozuara ndaj ndikimit të politikës në nivel vendor se sa institucionet e Ombudsmanit të themeluar nga dhe që përgjigjen para pushtetit vendor.

Katër shembuj plotësues të praktikës së mirë kanë të bëjnë me fëmijët dhe të rinjtë. Ndërsa fokusi i dy nis-mave të tilla në Shqipëri, për fëmijët në rrezik abuzimi dhe / ose trafikimi pasqyron shtrirjen e problemeve të shfrytëzimit dhe trafikimit të fëmijëve në mesin e romëve dhe egjiptianëve atje, shembulli nga Kroacia trajton raste konkrete të diskriminimit ndaj fëmijëve romë, ashkali dhe egjiptianë në lidhje me aksesin në arsim. Një shembull nga Kosova gjithashtu ka të bëjë me prurje po kaq konkrete.

Tre shembujt e mbetur të praktikave të mira të paraqitura në këtë seksion janë projektuar të adresojnë gjendjen e grave rome.

PRAKTIKA TË MIRA TË ANTI-DISKRIMINIMIT 1: SHQIPËRIA

Emri i praktikës: Njësitë e Mbrojtjes së Fëmijëve

Iniciuar nga: OJF Terre des Hommes, Zvicër

Realizuar nga:

- * Terre des hommes
- * Koalicioni i OJF-ve «Të Bashkuara për Kujdesin dhe Mbrojtjen e Fëmijëve» (BKTF), i përbërë nga 25 OJF vendore dhe ndërkombëtare.
- * Ministria e Punës, Çështjeve Sociale dhe Shanseve të Barabarta
- * Njësitë e vetëqeverisjes vendore në Elbasan, Fier, Gjirokastrë, Korçë, Pogradec, Sarandë, Tiranë dhe Vlorë si dhe katër zonat rurale në rajonet e Fierit dhe Vlorës.

Përshkrim

Në kuadër të projektit “Zhvillimi i një rrjeti sigurie për mbrojtjen e fëmijëve” i projektuar dhe i udhëhequr nga OJF-ja zvicerane Terre des hommes, janë hapur gjithsej 33 Njësi për Mbrojtjen e Fëmijëve (NJMF), janë themeluar brenda zyrave të njësisive të vetëqeverisjes lokale, të cilat kanë marrë përsipër përgjegjësinë për financimin e punës së NJMF-ve.

NJMF-të merren me abuzimin, neglizhimin, shfrytëzimin dhe trafikimin, si forma të diskriminimit. Fëmijët e identifikuar nga punonjësit e NJMF-ve si të rrezikuar apo në nevojë për mbrojtje u përcillen shërbimeve mbështetëse varësisht nga vlerësimi i nevojave të tyre. Në periudhën tetor 2009 - maj 2012, NJMF-të kanë ndjekur gjithsej 1038 raste dhe kanë dërguar 217 fëmijë në shërbime të ndryshme. Si një nga grupet e synuara nga NJMF (por jo vetëm grup i tillë), fëmijët romë dhe egjiptianë përbëjnë shumicën e përfituesve.

Zonat:

- * Bashkitë e Durrësit, Elbasanit, Fierit, Gjirokastrës, Korçës, Pogradecit, Sarandës, Tiranës dhe Vlorës
- * Katër zonat rurale në rajonet e Fierit dhe Vlorës

Elementet kyçe të praktikave të mira

- * Targetim eksplicit (por jo ekskluziv) i romëve dhe egjiptianëve
- * Integrimi i problemeve me të cilat përballen romët dhe egjiptianët
- * Qasje gjithëpërfshirëse
- * Efekte të shumëfishta

Ueb faqe: <http://www.tdh.ch/en/countries/albania>

PRAKTIKA TË MIRA TË ANTI-DISKRIMINIMIT 2: SHQIPËRIA

Emri i praktikës: Mbrojtja dhe integrimi i fëmijëve të rrugës në Tiranë

Iniciuar nga: Save the Children

Realizuar nga

- * Save the Children
- * Bashkia e Tiranës
- * OJF-ja Fëmijët e botës dhe të Shqipërisë- Të drejtat e njeriut (FBSH)

Përshkrim

Zbatuar në vitin 2009 nga Save the Children dhe së fundi i financuar nga Delegacioni i BE-së në Shqipëri (në vitet 2011 dhe 2012), ky projekt themeloi një qendër ditore në lokalet e ofruara nga bashkia e Tiranës. Në çdo vit të funksionimit të saj, qendra u ka shërbyer rreth 300 fëmijëve në rrezik që jetojnë dhe punojnë në rrugë dhe që kanë qenë viktimat të shfrytëzimit dhe abuzimit, duke përfshirë trafikimin. Përderisa fëmijët romë dhe egjiptianë përbëjnë shumicën e fëmijëve që jetojnë dhe punojnë në rrugë, ata, pra, përbëjnë target grupin kryesor të qendrës.

Qendra ndërmerr punë të vazhdueshme në terren për të identifikuar fëmijët në rrezik dhe për të krijuar kontakte me familjet e tyre. Përtej qasjes, shërbimet e ofruara nga qendra për fëmijët në rrezik dhe familjet e tyre përfshijnë mbështetje për regjistrim të lindjes dhe gjendjes civile, përkrahje mjekësore dhe regjistrim në shkollë. Në të njëjtën kohë, qendra ofron trajnime për ofruesit e shërbimeve për të punuar me fëmijët që jetojnë dhe punojnë në rrugë dhe me familjet e tyre.

Zona: Tiranë

Pikat kyçe të praktikave të mira:

- * Targetim eksplicit (por jo ekskluziv) i romëve dhe egjiptianëve
- * Përqëndrim i drejtpërdrejtë tek problematikat me të cilat ndeshen romët dhe egjiptianët
- * Qasje gjithëpërfshirëse
- * Efekte të shumëfishta

Ueb faqe: <<http://www.scalbania.org/html/wwd.htm>>

PRAKTIKA TË MIRA TË ANTI-DISKRIMINIMIT 3: SHQIPËRIA

Emri i praktikës: Koordinim i shërbimeve emergjente të ofruara për familjet e dëbuara me forcë

Iniciuar nga: Institucioni shqiptar i Avokatit të Popullit (Ombudsman)

Realizuar nga:

- * Institucioni shqiptar i Avokatit të Popullit
- * Kryqi Kuq Shqiptar, Alo 116, Qendra për mbrojtjen e të drejtave të fëmijëve në Shqipëri, Romani Baxt Albania, Shërbimi ligjor falas Tiranë.
- * Roma Education Fund, Swiss Foundation for Innovation, Terre des hommes, World Vision
- * Fondacioni Vodafone Albania

Përshkrim

Kur tetë familjet romë u dëbuan me forcë nga strehimi i përkohshëm në Tiranë në shkurt 2012, Avokati i Popullit dëshmoi një angazhim të jashtëzakonshëm duke siguruar strehim emergjent për 12 ditë në ambientet e Institucionit të Avokatit të Popullit. Gjatë kësaj periudhe, Avokati i Popullit vuri në dispozicion të gjithë stafin e Zyrës për t'u ofruar familjeve këshillim, për të marrë ankesat nga ta dhe për të identifikuar problemet ligjore me të cilat përballen familjet.

Avokati i Popullit gjithashtu mori rolin udhëheqës në koordinimin midis autoriteteve lokale, rajonale dhe qendrore, si dhe me aktorë të tjerë vendas dhe ndërkombëtarë me qëllim gjetjen e një zgjidhjeje të qëndrueshme që do të adresojë nevojat e familjeve, jo vetëm në lidhje me kushtet e jetës, por edhe në fushën e arsimit dhe shëndetësisë. Për këtë qëllim, Avokati i Popullit në mënyrë të vazhdueshme ka komunikuar me Drejtorinë e Ujësjetësimit dhe Kanalizimeve në Tiranë, Drejtorinë e Policisë dhe Drejtorinë rajonale të arsimit, si dhe me Ministrinë e Shëndetësisë dhe Ministrinë e Punës, Çështjeve Sociale dhe Shanseve të Barabarta. Në këtë komunikim janë dhënë edhe rekomandime zyrtare për këto institucione partnere. Përveç kësaj, me qëllim që të trajtojë gjendjen e familjeve të dëbuara dhe parandalimin e situatave të ngjashme në të ardhmen, Avokati i Popullit ka lëshuar rekomandime për ndryshime në legjislacionin ekzistues për regjistrimin civil dhe strehimin.

Ndërkohë që asnjë zgjidhje e qëndrueshme nuk është zbatuar deri sot rreth gjendjes së familjeve, arsyet për këtë janë edhe jashtë fushëveprimit të punës së Institucionit të Avokatit të Popullit.

Zona: Tiranë

Elementet kyçe të praktikave të mira

- * Targetim eksplicit i Romëve
- * Përqëndrim i drejtpërdrejtë tek problematikat me të cilat ndeshen Romët
- * Koordinim me politika të tjera
- * Qasje gjithëpërfshirëse

Ueb faqe: <<http://www.avokatipopullit.gov.al/?lang=en>>

PRAKTIKA TË MIRA TË ANTI-DISKRIMINIMIT 4: SHQIPËRIA

Emri i praktikës: Përmirësimi i angazhimit të Komisionerit për Mbrojtjen nga Diskriminimi në nivel lokal

Iniciuar nga: Komisioneri për mbrojtjen nga diskriminimi, Shqipëri

Realizuar nga:

- * Komisioneri për mbrojtjen nga diskriminimi, Shqipëri Autoritetet vendore në Gjirokastrë, Grabian, Lezhë, Lushnjë, Pogradec, Shushicë dhe Tiranë

Përshkrim

Me mbështetjen e BPRI, në vitin 2012 është vendosur bashkëpunim në mes shtatë njësive të qeverisjes vendore dhe Komisionerit për Mbrojtjen nga Diskriminimi (KMD), si institucion qendror në fushën e antidiskriminimit.

Në kuadër të këtij bashkëpunimi, secila prej njësive të qeverisjes vendore të përfshira ka caktuar nëpunës të tyre si "Pika Fokale për Diskriminim" për të mbajtur kontakte me KMD, duke përcjellë raste të diskriminimit dhe duke organizuar Ditët e hapura.

Ditët e hapura të mbajtura në hapësirat publike janë projektuar për të lehtësuar kontaktet ndërmjet pjesëtarëve të komuniteteve në nevojë dhe stafit teknik të KMD-së. Në këto ngjarje, qytetarët njihen me legjislacionin përkatës, me mekanizmat e KMD dhe procedurat, si dhe jepet ndihmë në paraqitjen e ankesave në KMD.

Zonat:

- * Grabian¹, Shushicë
- * Gjirokastrë, Lezhë, Lushnjë, Pogradec dhe Tiranë

Elementet kyçe të praktikës së mirë

- * Fokusim i drejtëpërdrejtë tek antidiskriminimi
- * Përqëndrim i drejtëpërdrejtë tek problemet me të cilat ndeshen Romët dhe Egjiptianët
- * Koordinimi me politikën e tjera në nivel lokal dhe qendror
- * Efekte të shumëfishta
- *

Ueb faqe: <<http://www.kmd.al/?gj=gj2>>

1 Ky term është përdorur për t'iu referuar njësive të vetëqeverisjes vendore rurale në Shqipëri.

PRAKTIKA TË MIRA TË ANTI-DISKRIMINIMIT 5: KROACI

Emri i praktikës: Të dënohet diskriminimi i Romëve

Iniciuar nga:

- * Nxënësit e shkollës nëntëvjeçare rome Zeljko Bale dhe Lidija Ignac
- * OJF-ja rome për Romët e Kroacisë, Cakovec
- * OJF-ja Qendra për studimet e Paqes, Zagreb
- * Zyra kroate e Ombudsmanit

Realizuar nga: Gjykata komunale në Varazdin

Përshkrim

Një gjykatë komunale në qytetin e Varazhdinit ka lëshuar vendimin e parë gjyqësor për diskriminim kundër romëve në fillim të vitit 2012. Rasti kishte të bënte me dy nxënës romë në shkollën e mesme për Ekonomi, Željka Balog dhe Lidija Ignac, që kishin aplikuar dhe ishin refuzuar për një stazh që e kishte kërkuar një kompani e Varazhdinit.

Studentët iu drejtuan për ndihmë OJF-së *Romët për Romët*. Kjo organizatë më tej u angazhua së bashku me Qendrën për Studime të Paqes dhe Zyrën e Ombudsmanit që të përcjellin rastin para gjykatës.

Megjithëse vendimi i gjykatës në këtë rast ende nuk është ligjërish i detyrueshëm, ai ka rëndësi të madhe për nga potenciali për të nxitur romët e tjerë që të paraqesin rastet e diskriminimit në gjykatë, si dhe për të ndikuar gjyqësorin për diskriminimin në Kroaci dhe kjo nuk duhet nënvlerësuar.

Zona: Varazdin

Elementet kyçe të praktikës së mirë

- * Targetim eksplícit i Romëve
- * Fokusim i drejtëpërdrejtë mbi antidiskriminimin
- * Përqëndrim i drejtëpërdrejtë mbi problemet e Romëve
- * Efekte të shumëfishta

Ueb faqe: <http://www.h-alter.org/vijesti/ljudska-prava/prva-presuda-za-diskriminaciju-roma-u-hrvatskoj#news_view>

PRAKTIKA TË MIRA TË ANTI-DISKRIMINIMIT 6: ISH REPUBLIKA JUGOSLLAVE E MAQEDONISË

Emri i praktikës: Rritja e ndërgjegjësimit në lidhje me pozitën e grave rome dhe mjetet në dispozicion

Iniciuar dhe realizuar nga: OJF-ja DROM me qendër në Kumanovë

Përshkrim

I zbatuar në vitin 2012 nga ana e OJF-së DROM me seli në Kumanovë dhe i financuar nga UNDP dhe Zyra e Komisionerit të Lartë për të Drejtat e Njeriut e OKB-së, projekti "Stop diskriminimit të dyfishtë" u fokusua në aplikimin e legjislacionit antidiskriminim për marginalizimin e shumëfishtë të grave rome.

Projekti filloi me hulumtimet në terren mbi situatën e vajzave dhe grave rome në tre vendbanime rome në Kumanovë, ku u grumbulluan gjithsej 400 përgjigje. Një nga konstatimet kryesore të hulumtimit ishte fakti se gjendja e femrave rome në Kumanovë është shumë më e keqe se sa e burrave si në fushën e arsimit ashtu edhe të punësimit. Rezultatet e hulumtimit tregojnë gjithashtu se niveli i diskriminimit kundër grave rome mund të reduktohet duke siguruar një nivel të lartë të arsimit për vajzat rome.

Pas përfundimit të hulumtimit në terren, në kuadër të projektit u organizuan debate publike ku romët lokalë u takuan me përfaqësues të pushtetit vendor dhe nëpunës nga Zyra e Avokatit të Popullit. Projekti gjithashtu siguroi materiale informuese për shpërndarjen në vendbanimet rome.

Zona: Kumanovo

Elementet kyçe të praktikës së mirë

- * Targetim eksplicit i Romëve
- * Fokusim i drejtëpërdrejtë tek antidiskriminimi
- * Përqëndrim tek problemet me të cilat ndeshen Romët
- * Vëmendje për zgjidhjen e problemeve gjinore për gratë rome
- * Koordinim me politika të tjera

Ueb faqe: <<http://www.drom.org.mk/?lang=2>>

PRAKTIKA TË MIRA TË ANTI-DISKRIMINIMIT 7: ISH REPUBLIKA JUGOSLLAVE E MAQEDONISË

Emri i praktikës: Zyrat rajonale të Ombudsmanit

Iniciuar dhe realizuar nga: Zyra e Ombudsmanit, Shkup

Përshkrim

Ligji për Avokatin e Popullit i vitit 2003 i Ish Republikës Jugosllave të Maqedonisë bën thirrje për themelimin e gjashtë zyrave të tjera rajonale të Avokatit të Popullit, përveç selisë së Avokatit të Popullit në Shkup.¹ Këto zyra janë hapur në vitin 2006, dhe secila drejtohet nga një Zëvendës Avokat Populli.

Që nga hapja e zyrave rajonale, rastet e paraqitura në Zyrën e Avokatit të Popullit janë rritur dukshëm. Kjo vlen për numrin e përgjithshëm të ankesave të paraqitura nga romët. Ndërsa në vitin 2005 numri i përgjithshëm i ankesave të paraqitura ka qenë 3.053, për vitin 2011 kjo shifër shkoi 4.256. Romët gjithashtu kanë paraqitur 87 ankesa tek Avokati i Popullit në vitin 2011, në krahasim me 41 të tilla në vitin 2005.

Zyrat rajonale kanë bashkëpunuar gjithashtu me OJF-të rome, si dhe me qendrat informative rome të vendosura në nëntë komuna nga ana e Ministrisë së Punës dhe Politikave Sociale.

Zonat: Manastir, Kërçovë, Kumanovë, Strumicë, Shtip dhe Tetovë

Elementet kyçe të praktikës së mirë:

- * Foksim i drejtpërdrejtë tek antidiskriminimi
- * Përqëndrim tek problemet me të cilat ndeshen Romët
- * Koordinim me politika të tjera
- *

Ueb faqe: <<http://www.ombudsman.mk/>>

¹ Zakon za Narodniot pravobranitel [Ligji për Avokatin e Popullit], Služben vesnik na Republika Makedonija 60/2003, Neni 44.

PRAKTIKA TË MIRA TË ANTI-DISKRIMINIMIT 8: KOSOVË

Emri i praktikës: Të luftohet segregacioni në arsim

Iniciuar dhe zbatuar nga: Autoritetet komunale në Ferizaj dhe Gjakovë, me mbështetje të Misionit të OSBE-së në Kosovë

Përshkrim

Në Ferizaj, një letër nga një zyrtar komunal për Komunitete dhe Kthim lidhur me ekzistencën e një klase të pastër me nxënës ashkali në klasën e parë në shkollën fillore publike nxiti Misionin e OSBE-së në Kosovë që të shqyrtojë situatën me departamentin e arsimit dhe drejtorët e shkollave. Pas kësaj klase u shpërbë, dhe fëmijët ashkali u vendosën në klasat me fëmijë shqiptarë etnikë.

Në Gjakovë, kur u formua një klasë në një shkollë fillore publike me 24 nxënës romë, ashkali dhe egjiptianë, një zyrtar Komunal për Komunitete dhe Kthim (egjiptian) ka punuar së bashku me kryetarin e komunës (shqiptar etnik) për të tejkaluar këtë çështje.

Kjo klasë e ndarë u mbyll dhe fëmijët romë, ashkali dhe egjiptianë u shpërndanë në klasat me shumicë shqiptare. Shqetësime të tjera janë adresuar pjesërisht nëpërmjet një iniciative të kryetarit të komunës për të përmirësuar kushtet e jetesës së fëmijëve romë dhe familjet e tyre. Kjo është bërë përmes shpërndarjes së 120 parcelave të tokës për ndërtim të ri. Ndërtimi i shtëpive në tokët e dhëna zhvillohet me mbështetjen e Caritas-in nga Zvicra.

Një rast tjetër i segregimit në Gjakovë nxiti tetë prindërit e fëmijëve romë, ashkali dhe egjiptianë, me mbështetjen e Qendrës për Ndihmë Juridike dhe zhvillim Rajonal dhe Qendrës Europiane për Çështjet Minoritare Kosovë, të ngrenë një padi në janar 2013.¹

Zonat: Ferizaj dhe Gjakovë

Elementet kyçe të praktikave të mira

- * Targetim eksplicit i romëve, ashkalive dhe egjiptianëve
- * Përqëndrim i drejtpërdrejtë në antidiskriminim
- * Qasje gjithëpërfshirëse (Gjakovë)
- * Pjesëmarrja e romëve, ashkalive dhe egjiptianëve në hartimin e politikave (Gjakovë)

Ueb faqe: <<http://kk.rks-gov.net/gjakove/>>

¹ Qendra Europiane për Çështjet e Minoriteteve në Kosovë, segregacioni në arsim në Komunën e Gjakovës (Prishtinë/Priština: European Centre for Minority Issues Kosovo, 2013).

PRAKTIKA TË MIRA TË ANTI-DISKRIMINIMIT 9: KOSOVË

Emri i praktikës: Shtrirja e angazhimit të Institucionit të Ombudsmanit në nivel lokal

Iniciuar dhe zbatuar nga: Ombudsmani i Kosovës, Prishtinë

Përshkrim

Viteve të fundit është shënuar një përmirësim në qasjen e Institucionit të Ombudsmanit nga ana e komuniteteve rurale dhe vulnerable, duke përfshirë këtu edhe romët, ashkallitë dhe egjiptianët. Ky përmirësim ka ndodhur kryesisht falë shtrirjes së Institucionit nëpërmjet zyrave rajonale dhe ditëve të hapura.

Institucioni i Ombudsmanit siguron një prani të vazhdueshme përmes pesë zyrave rajonale dhe dy nënzyrave, gjë që ka rezultuar e dobishme sepse pjesëtarëve të komuniteteve romë, ashkali dhe egjiptianë iu janë siguruar informacione për mënyrën e trajtimit të problemeve të tyre (dhe jo vetëm diskriminimi) me institucionet përkatëse. Ditët e hapura në hapësirat publike, në anën tjetër, sigurojnë praninë e një përfaqësuesi nga zyra qendrore e Institucionit të Ombudsmanit në secilën komunë së paku një herë në muaj.

Të dhënat mbi numrin e ankesave të paraqitura pranë Institucionit të Ombudsmanit nga Romët kanë qenë në dispozicion që nga viti 2010, dhe numrat mbeten të vogjël në raport me numrin e përgjithshëm të ankesave të pranuar (16 ankesa e parashtruara nga Romët nga një total prej 1233 në 2010; 18 nga 1453 në 2011).¹ Megjithatë, pasi që kontaktet ndërmjet romëve, ashkallive dhe egjiptianëve dhe Institucionit të Ombudsmanit thuhet se rezultojnë në referimin ndaj institucioneve të tjera, kjo nënkupton se komunikimi mes Romëve dhe Institucionit të Ombudsmanit është rritur më shumë se sa tregojnë statistikat e numrit të ankesave të paraqitura formalisht.

Zonat

- * Zyra rajonale Gjilan, Graçanicë, Mitrovicë, Pejë dhe Prizren
- * Nënzyra të tjera: Graçanicë dhe Mitrovica e Veriut
- * Ditë të hapura: Të gjitha komunat

Elementet kyçe të praktikave të mira

- * Përqëndrim i drejtpërdrejtë në antidiskriminim
- * Integrimi i problemeve me të cilat përballen romët, ashkallitë dhe egjiptianët
- * Koordinim me politika të tjera

Ueb faqe: <<http://www.ombudspersonkosovo.org/?id=2,0,151,157,e>>

¹ Nuk ka shifra në dispozicion për ankesat e paraqitura nga ashkali apo egjiptianë

PRAKTIKA TË MIRA TË ANTI-DISKRIMINIMIT 10: MALI I ZI

Emri i praktikës: Veprimi kundër martesave të detyruara

Iniciuar nga: OJF Qendra për Nisma Rome, Nikshiq

Zbatuar nga:

- * OJF Qendra për Nisma Rome, Nikshiq
- * Rrjeti i grave rome, ashkalie dhe egjiptiane Prva

Përshkrim

OJF e grave Qendra për Nisma Rome me seli në Nikshiq ka drejtuar zbatimin e projektit “Veprimi kundër martesave të hershme dhe të detyruar në komunitetin rom dhe egjiptian” në fund të vitit 2012 dhe fillim të vitit 2013. Mbështetur nga Ambasada e Shteteve të Bashkuara të Amerikës në Podgoricë, projekti u realizua në bashkëpunim me Rrjetin e grave rome, ashkalie dhe egjiptiane Prva.

Ndër aktivitetet kryesore të projektit ishte “Karvani Udhëtues i Grave”, i organizuar në tetor të vitit 2012. Karvani, mbledhi dhjetë gra rome dhe egjiptiane me përvojë personale në martesë të detyruara dhe të rregulluar, u shpërndanë materiale të shtypura mbi të drejtat e grave dhe vajzave dhe u vizituan 17 vendbanimeve rome në Berane, Nikshiq, Podgoricë dhe Ulqin. Gjithashtu është përgatitur një filmo dokumentar me dëshmi të viktimave të martesave të detyruara dhe të rregulluar është bërë gjithashtu, me financim nga Departamenti për Barazi Gjinore të Ministrisë së Drejtësisë dhe Ministrisë për të Drejtat e Njeriut dhe të Minoriteteve.

Projekti gjithashtu përfshinte një marshim në Podgoricë. Në këtë marshim, grave dhe vajzave rome dhe egjiptiane iu bashkuan romët dhe egjiptianët e tjerë, si dhe me përfaqësues të OJQ-ve jo-rome, partive politike, Lobit Evropian të Grave dhe Departamentit të Barazisë Gjinore në Ministrinë e Drejtësisë.

Zonat: Berane, Nikshiq, Podgoricë dhe Ulqin

Elementet kyçe të praktikave të mira

- * Targetim eksplisit i romëve, ashkalive dhe egjiptianëve
- * Përqëndrim i drejtpërdrejtë në antidiskriminim
- * Kujdes për çështjet gjinore

Ueb faqe: <<http://www.crink.me>>, <<https://www.facebook.com/centarzaromske.inicijative?ref=ts&fref=ts>>

PRAKTIKA TË MIRA TË ANTI-DISKRIMINIMIT 11: MALI I ZI

Emri i praktikës: Ditët e Ombudsmanit

Iniciuar dhe zbatuar nga: Zyra e Mbrojtësit të të Drejtave dhe Lirive të Njeriut (Ombudsmani), Podgoricë

Përshkrim

Zyra e Mbrojtësit të të Drejtave dhe Lirive të Njeriut shtrinë veprimin e vet jashtë Podgoricës përmes vizitave të kohëpaskohëshme në vende të ndryshme në të gjithë vendin. Kjo praktikë, e quajtur "Ditët e Ombudsmanit" (*Dani Zaštitnika*) përfshin jo vetëm kontakte të drejtpërdrejta me qytetarët, por edhe takime me përfaqësues të njësive të vetëqeverisjes vendore, si dhe vizita në institucionet arsimore.

Ndërsa kontaktet e drejtpërdrejta ndërmjet Ombudsmanit dhe stafit të tij shërbejnë kryesisht për të mbledhur ankesat për punën e institucioneve shtetërore, autoriteteve vendore dhe autoriteteve të tjera publike, takimet me përfaqësues të njësive të vetëqeverisjes vendore dhe vizitat në institucionet arsimore janë përdorur për të shpërndarë informacion mbi fushëveprimin e punës së Zyrës së Mbrojtësit të të Drejtave dhe Lirive të Njeriut, si dhe për ankesat e marra nga qytetarët në lidhje me funksionimin e institucioneve vendore.

Ndërsa në vitin 2011 u mbajtën tri Ditë të Ombudsmanit, frekuenca e informimit nga ana e Zyrës së Mbrojtësit të të Drejtave dhe Lirive të Njeriut në vitin 2012 është trefishuar.

Zonat: Në mbarë vendin

Elementet kyçe të praktikave të mira

- * Përqëndrim i drejtpërdrejtë në antidiskriminim
- * Integrimi i problemeve me të cilat përballen Romët

Ueb faqe: <<http://www.ombudsman.co.me/eng/index.htm>>

PRAKTIKA TË MIRA TË ANTI-DISKRIMINIMIT 12: SERBI

Emri i praktikës: Linja telefonike dygjuhëshe për gratë dhe fëmijët viktime të dhunës.

Iniciuar dhe zbatuar nga: Shoqata e Grave Rome (Nish)

Përshkrim

E hapur në vitin 2005 nga OJF-ja e grave rome nga Nishi, *Osvit* kjo linjë telefonike për ndihmë është shërbimi i parë i tillë në gjuhën rome në Europë. Shërbimi funksionon 24 orë në ditë, në gjuhën rome dhe serbe, dhe ka rritur gradualisht numrin e femrave jorome që u ka shërbyer pasi qyteti kishte ndërprerë financimin e një linje telefonike për ndihmë për popullsinë e përgjithshme.

Ndërsa në vitet 1992 dhe 2005 linja telefonike e operuar nga qyteti i Nishit ka pranuar vetëm shtatë thirrje nga gra rome, linja e operuar nga *Osvit* mori mbi 900 telefonata nga gra rome për periudhën 2005-2011, si dhe nga 1457 gra jorome.

Linja telefonike ofron ndihmë në referimin e rasteve tek shërbimet publike vendore dhe në paraqitjen e dokumenteve; organizata ka nënshkruar një memorandum bashkëpunimi me Qendrën Vendore për Punë Sociale, *Sveti Sava*. Përveç kësaj, *Osvit* mban punëtori mujore në vendbanimet e romëve për dhunën në familje, dhe si grupe të synuara ka edhe burrat edhe gratë.

Zona: Nish

Elementet kyçe të praktikave të mira

- * Targetim eksplisit (por jo ekskluziv) i Romëve
- * Përqëndrim i drejtpërdrejtë në antidiskriminim
- * Qasje e integruar ndaj joromëve dhe Romëve
- * Kujdes për çështjet gjinore

Ueb faqe: <[https://www.facebook.com/pages/Udru%C5%BEenje-Romkinja Osvit/197466090294954](https://www.facebook.com/pages/Udru%C5%BEenje-Romkinja-Osvit/197466090294954)>

PRAKTIKA TË MIRA TË ANTI-DISKRIMINIMIT 13: SERBI

Emri i praktikës: Shtirirje e veprimit të Komisionerit për Mbrojtjen e Barazisë

Iniciuar nga: Komisioneri i Serbisë për Mbrojtjen e Barazisë

Zbatuar nga:

- * Komisioneri i Serbisë për Mbrojtjen e Barazisë, Beograd
- * OJF *Praksis* (Beograd)
- * OJF *Qendra Rajonale e Minoriteteve* (Beograd)

Përshkrim

Përveç hetimit të rasteve individuale të diskriminimit kundër Romëve dhe përpunimit dhe botimit të opinioneve zyrtare në raste të tilla në fusha të ndryshme siç janë arsimi, strehimi dhe informimi publik, në vitin 2012 Komisioneri për Mbrojtjen e Barazisë me seli në Beograd ndërmori një iniciativë për angazhim të drejtpërdrejtë me komunitetet rome lokale.

Aktivitetet janë ndërmarrë në bashkëpunim me OJF-të *Praksis* dhe *Qendrën Rajonale për Minoritetet* (të dyja me seli në Beograd) në kuadër të projektit “Shanset e barabarta për perspektiva më të mira - Forcimi i Romëve në luftën kundër diskriminimit”. Projekti është i përkrahur nga qeveria e Holandës.

Me qëllim vendosjen e komunikimit me komunitetet rome në të gjithë vendin, projekti synon dhjetë lokalitete (jo të gjitha ishin përcaktuar që nga janari 2013). Në secilin lokalitet të projektit, stafi i Zyrës së Komisionerit për Mbrojtjen e Barazisë viziton lagjet rome për të pasur një shkëmbim joformal me romët vendorë për problemet e tyre dhe mjetet juridike të ofruara nga Komisioneri për Mbrojtjen e Barazisë dhe institucioneve të tjera për trajtimin e problemeve në fjalë.

Zonat: Novi Pazar, Prokuplje, Smederevska Palanka dhe shtatë të tjera

Elementet kyçe të praktikave më të mira

- * Targetim eksplicit i Romëve
- * Fokus i drejtpërdrejtë mbi antidiskriminimin
- * Integrimi i problemeve të hasura nga Romët

Ueb faqe: <<http://www.ravnopravnost.gov.rs/engleski.php>>

PRAKTIKA TË MIRA TË ANTI-DISKRIMINIMIT 14: SERBI

Emri i praktikës: Shtrirja e veprimit të Institucionit të Ombudspersonit

Iniciuar dhe zbatuar nga: Zëvendës Mbrojtësi i Qytetarëve (Ombudsmani) për të drejtat e Minoriteteve, Beograd

Përshkrim

Nën udhëheqjen e Zëvendës Mbrojtësit të Qytetarëve për të Drejtat e Minoriteteve Kombëtare, një ekip nga selia qendrore e Mbrojtësit të Qytetarëve në Beograd viziton vendbanimet rome të paktën një herë në jave për të siguruar informacion mbi shërbimet për komunitetet lokale rome.

Në përputhje me këtë qasje, Zyra e Mbrojtësit të Qytetarëve ka vëzhguar nga afër procesin e rivendosjes së banorëve në vendbanimet joformale rome në Belvil në Beograd dhe ka hartuar një raport të detajuar, ku ka paraqitur aspektet pozitive dhe negative të procesit.¹

Mbrojtësi i Qytetarëve gjithashtu ka zyra lokale në Bujanovc, Medvegje dhe Preshevë, si dhe lidhje video për kontakt me institucionin nga dhjetë komuna të tjera. Megjithatë, raporti tregon se vizita në terren ka rezultuar si mënyra më efektive për të bërë Zyrën e Mbrojtësit të qytetarëve të arritshme për Romët.

Zonat:

- * Shtrirje e veprimit në lagjet rome: Në mbarë vendin
- * Zyrë lokale: Bujanovc, Medvegja dhe Presheva
- * Video lidhje : Backa Palanka, Bor, Dimitrovgrad, Krushevc, Leskovc, Novi Pazar, Prijepolje, Sviljanac, Shid dhe Uzhice

Elementet kyçe të praktikave të mira

- * Targetim eksplicit i Romëve
- * Përqëndrim i drejtpërdrejtë në antidiskriminim
- * Integrimi i problemeve me të cilat përballen Romët

Ueb faqe: <<http://www.ombudsman.pravamanjina.rs/index.php/sr>>

¹ Zaštitnik građana, *Izveštaj sa preporukama o raseljavanju neformalnog romskog naselja pored "Belvila" [Raporti me rekomandimet për rivendosjen e vendbanimit joformal rom në afërsi të "Belvil"]* (Beograd: Zaštitnik građana, 2012), <http://www.ombudsman.rs/index.php/lang-sr_YU/2011-12-25-10-17-15/2011-12-25-10-13-14/2427-2012-07-26-08-50-32>.

Shënim në fund të faqes

1 Presidenti i Republikës së Shqipërisë, *Kushtetuta e Republikës së Shqipërisë* (Tirana: President of the Republic of Albania, 1998), Neni 18, <<http://legislationline.org/documents/section/constitutions>>.

2 *Ibid.*, Neni 20; shh gjithashtu Qeveria e Republikës së Shqipërisë, *Strategjia kombëtare për përmirësimin e kushteve të jetesës* (Tirana: Organization for Security and Co-operation in Europe, 2003), fq. 7, <<http://www.osce.org/albania/21232>>.

3 Shih Minority Rights Group International, "Egyptians", <<http://www.minorityrights.org/1377/albania/egyptians.html>>.

4 Presidenti i Republikës së Shqipërisë, *Kushtetuta e Republikës së Shqipërisë* (Tirana: President of the Republic of Albania, 1998), Chapter VI, <<http://legislationline.org/documents/section/constitutions>>.

5 Këshilli i Ministrave të Bosnjës dhe Hercegovinës, *Kushtetuta e Bosnje-Hercegovinës* (Sarajevo: Council of Ministers of Bosnia and Herzegovina, 2003), Neni II.4, <<http://legislationline.org/documents/section/constitutions>>.

6 Kushtetuta e Federatës së Bosnjës dhe Hercegovinës, *Fletorja Zyrtare e Federatës së Bosnje-Hercegovinës* 63/2003, Nenet II.A.2.1.d; II.A.2.1.r, <<http://legislationline.org/download/action/download/id/1577/file/cf85ae3b01c1adcd1b6eed4a3b84.htm#preview>>.

7 *Ibid.*, Part II.B.

8 Kushtetuta e Republika Srpska, *Gazeta Zyrtare e Republik Srpska* 21/1996, Nenet 5 dhe 10, <<http://legislationline.org/download/action/download/id/1580/file/c8ea79bc0db11c11f49f19525f43.htm#preview>>.

9 Kushtetuta e Republikës së Kroacisë (Tekst i konsoliduar), *Narodne novine* 76/2010, <<http://www.sabor.hr/Default.aspx?art=2405>>.

10 *Ibid.*, Nenet 14 and 15. Neni 15 gjithashtu bën thirrje për një akt kushtetues për të drejtat e pakicave kombëtare.

11 *Ibid.*, Neni 93.

12 Ustav na Republika Makedonija [Kushtetuta e Republikës së Maqedonisë], *Služben vesnik na Republika Makedonija* 52/1991, <<http://legislationline.org/documents/section/constitutions>>; Amandmani IV, V, VI, VII, VIII, IX, X, XI, XII, XIII, XIV, XV, XVI, XVII i XVIII na Ustavot na Republika Makedonija [Amandamentet IV, V, VI, VII, VIII, IX, X, XI, XII, XIII, XIV, XV, XVI, XVII dhe XVIII Kushteuta e Republikës së Maqedonisë], *Služben vesnik na Republika Makedonija* 91/2001, <<http://eudo-citizenship.eu/NationalDB/docs/MAC%20Const%20Amendments%20IV-XVIII%20%28mkd%29.pdf>>.

13 *Ibid.*, Nenet 9 and 54.

14 *Ibid.*, Neni 77.

15 *Ibid.*, Neni 7.

16 *Ibid.*, Neni 58.

17 *Ibid.*, Nenet 132-135.

18 *Ibid.*, Nenet 132-135.

19 Kuvendi Kushtetues i Republikës së Malit të Zi, *Kushtetuta e Republikës së Malit të Zi* (Podgorica: Official Gazette of the Republic of Montenegro, 2007), Neni 8, <<http://legislationline.org/download/action/download/id/929/file/b4b8702679c8b42794267c691488.htm#preview>>.

20 *Ibid.*, Neni 80.

21 *Ibid.*, Neni 81.

22 National Assembly of the Republic of Serbia, *Constitution of the Republic of Serbia* (Belgrade: Official Gazette of the Republic of Serbia, 2006), Neni 3, <http://www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file_id=191258>.

23 *Ibid.*, Neni 15.

24 *Ibid.*, Neni 21.

25 *Ibid.*, Nenet 76 dhe 78.

26 *Ibid.*, Neni 138.

27 Shih Ligji kundër diskriminimit, *Fletushka Zyrtare e Republikës së Kroacisë* 85/2008, <http://www.ombudsman.hr/dodaci/The_anti-discrimination_act.pdf>; the Anti-Discrimination Law, *Official Gazette of the Provisional Institutions of Self-Government in Kosovo* 3/2004, <<http://www.assembly-kosova.org/?cid=2,191,112>>; Ligji nr. 10 221 nga 2010/04/02 për mbrojtjen nga diskriminimi, *Fletorja Zyrtare e Republikës së Shqipërisë* 15/2010, <http://kmd.al/skedaret/1306833181-Anti-discrimination%20law%20En_FZ.pdf>; Ligji për pengimin dhe mbrojtjen nga diskriminimi, *Fletorja Zyrtare e Republikës së Maqedonisë* 50/2010, <<http://www.legislationline.org/topics/country/31/topic/84>>; Ligji për ndalimin e diskriminimit, *Fletorja Zyrtare e Bosnje-Hercegovinës* 59/2009, <<http://www.queer.ba/en/content/law-prohibition-discrimination>>; Ligji për ndalimin e diskriminimit, *Fletorja Zyrtare e Malit të Zi* 46/2010, <<http://legislationline.org/documents/action/popup/id/16579>>; Ligji për ndalimin e diskriminimit, *Fletorja Zyrtare e Serbisë* 22/2009, <<http://www.ravnopravnost.gov.rs/eng/antidiscriminationLegislationSerbia.php?idKat=5>>.

28 Siç përcaktohet në Direktivën e BE-së për Racën, diskriminimi i drejtpërdrejtë ndodh "kur një person trajtohet, ka qenë i trajtuar ose do të trajtohet më keq se një tjetër në një situatë të ngjashme për shkak të origjinës racore ose etnike." Diskriminim i tërthortë, në anën tjetër, ndodh "kur një dispozitë, kriter apo praktikë neutrale në dukje, do të vendoste persona të një origjine etnike ose raciale në një disavantazh të veçantë në krahasim me personat e tjerë." Shih Direktiva e Këshillit 2000/43/EC e 29 qershorit 2000 Zbatimi i parimit të trajtimit të barabartë mes personave pavarësisht nga origjina racore ose etnike, *Fletorja Zyrtare e Komuniteteve Europiane* 180/2000, <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32000L0043:en:HTML>>.

29 Ndërsa Zyra e Ombudsmanit në Kosovë miratoi para datës të paraparë Ligjin Kundër Diskriminimit, Ligji shërbeu si bazë për themelimin e Zyrës për Qeverisje të Mirë, të Drejta të Njeriut, Mundësi të Barabarta dhe Çështje Gjinore në kuadër të Zyrës së Kryeministrit, si dhe për krijimin e Njësisë për të Drejtat e Njeriut në çdo ministri.

30 Ligji për pengimin dhe mbrojtjen nga diskriminimi, *Fletorja Zyrtare e Republikës së Maqedonisë* 50/2010, Kapitulli IV, <<http://www.legislationline.org/topics/country/31/topic/84>>; Ligji për ndalimin e diskriminimit, *Fletorja Zyrtare e Serbisë* 22/2009, Kapitulli IV, <<http://www.ravnopravnost.gov.rs/eng/antidiscriminationLegislationSerbia.php?idKat=5>>; Ligji nr. 10 221 nga 2010/04/02 për mbrojtjen nga diskriminimi, *Fletorja Zyrtare e Republikës së Shqipërisë* 15/2010, Kapitulli V, <http://kmd.al/skedaret/1306833181-Anti-discrimination%20law%20En_FZ.pdf>.

31 Ligji për ndalimin e diskriminimit, *Fletorja Zyrtare e Malit të Zi* 46/2010, Neni 6, <<http://legislationline.org/documents/action/popup/id/16579>> shih edhe Gjykata Europiane për të Drejtat e Njeriut, *DH dhe të tjerët kundër Republikës Çeke* (Strasburg: Këshilli i Europës, 2007), <<http://www.errc.org/cms/upload/media/02/D1/m000002D1.pdf>>.

32 Ligji për Avancimin dhe Mbrojtjen e të Drejtave të anëtarëve të bashkësive, të cilat janë më pak se 20% e popullatës në Republikën e Maqedonisë nuk është trajtuar në këtë pjesë për shkak të mungesës së dispozitave që kanë të bëjnë drejtpërdrejtë me diskriminimin. Dispozitat e këtij ligji

lidhur me pjesëmarrjen e pakicave në vendimmarrje janë trajtuar në nenin 3.1.

33 Ligji për mbrojtjen e të drejtave të minoriteteve Kombëtare, *Fletorja Zyrtare e Bosnjë dhe Hercegovinës* 24/2003, Nenet 3-4, <http://www.advokat-prnjavorac.com/legislation/LAW_ON%20RIGHTS_OF%20NATIONAL_%20MINORITIES_BOSNIA.pdf>.

34 Akti kushtetues për të Drejtat e Pakicave Kombëtare në Republikën e Kroacisë, *Narodne novine* 80/2010, Neni 1, <<http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/untc/unpan017847.pdf>>.

35 Ligji për mbrojtjen dhe promovimin e të drejtave të komuniteteve dhe pjesëtarëve të tyre në Kosovë, *Fletorja Zyrtare e Republikës së Kosovës* 3/2010, Neni 1, <<http://www.assembly-kosova.org/?cid=2,191,254>>.

36 Ibid., Neni 1, 3. Në Kosovë, të drejtat e minoriteteve gjithashtu konsiderohen gjerësisht të jenë në kuadër të kompetencave të Njësieve për të Drejtat e Njeriut të vendosura brenda çdo ministrie. Shih <http://www.ecmikosovo.org/index.php/institutional-structures>.

37 Zakon o manjinskim pravima i slobodama, *Službeni list Crne Gore* 2/2011, <<http://www.minmanj.gov.me/biblioteka/zakoni>>.

38 Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina, *Službeni list Savezne Republike Jugoslavije* 11 dhe 57/2002, Neni 3, <http://www.tvojpglas.rs/upload/files/Zakon_o_zastiti_prava_i_slododa_nacionalnih_manjina.pdf>. Miratuar në Republikën Federative të Jugosllavisë, ky ligj mbetet në libra në Republikën e Serbisë, por jo në Mal të Zi.

39 Të gjitha referencat për institucionet / udhëheqësit e Kosovës u referohen Institucioneve të Përkohshme të Vetëqeverisjes.

40 Ligji për mbrojtjen dhe promovimin e të drejtave të komuniteteve dhe pjesëtarëve të tyre në Kosovë, *Fletorja Zyrtare e Republikës së Kosovës* 3/2010, Neni 1.4, <<http://www.assembly-kosova.org/?cid=2,191,254>>; Ligji për ndryshimin dhe plotësimin e Ligjit nr 03/L-047 për mbrojtjen dhe promovimin e të drejtave të komuniteteve dhe pjesëtarëve të tyre në Kosovë, *Fletorja Zyrtare e Republikës së Kosovës* 4/2011, Neni 1, <<http://www.assembly-kosova.org/common/docs/ligjet/Law%20on%20amending%20the%20law%20on%20communities.pdf>>.

41 Ministria për Komunitete dhe Kthim, "Ministry for Community and Return", ueb faqe, <<http://www.mkk-ks.org/?page=2,57>>.

42 Ligji për mbrojtjen dhe promovimin e të drejtave të komuniteteve dhe pjesëtarëve të tyre në Kosovë, *Fletorja Zyrtare e Republikës së Kosovës* 3/2010/3/2010, Neni 12, <<http://www.assembly-kosova.org/?cid=2,191,254>>.

43 Zyra e Kryeministrit, "Zyra për Çështje të Komuniteteve", ueb faqe, <<http://www.kryeministri-ks.net/zck/?page=2,14>>.

44 Ligji për vetëqeverisjen lokale, *Fletorja Zyrtare e Republikës së Kosovës* 3/2008, Neni 53, <http://www.assembly-kosova.org/common/docs/ligjet/2008_03-L040_en.pdf>.

45 Qeveria e Republikës së Kosovës, *Rregullorja nr 2/2010 për Zyrat Komunale për Komunitete dhe Kthim* (Prishtinë/Prishtina: Government of the Republic of Kosovo, 2010), <http://www.kryeministri-ks.net/repository/docs/Rregullore_per_Zyrat_komunale_per_Komunitete_dhe_Kthim.pdf>.

46 Ligji për vetëqeverisjen lokale, *Fletorja Zyrtare e Republikës së Kosovës* 3/2008, Nenet 54, 61, <http://www.assembly-kosova.org/common/docs/ligjet/2008_03-L040_en.pdf>.

47 Për legjislacionin aktual për barazinë gjinore në Ballkanin Perëndimor, shih Ligjin nr. 9 970 nga 2008/07/24 për barazinë gjinore në Shoqëri, *Fle-*

torja Zyrtare e Republikës së Shqipërisë 117/2008, <<http://www.osce.org/albania/36682>>; Ligji mbi barazinë gjinore në Bosnje-Hercegovinë, *Fletorja Zyrtare e Bosnje-Hercegovinës* 102/2009, <<http://www.arsbih.gov.ba/en/legal-framework/law-on-gender-equality-in-bih>>; Ligjin mbi barazinë gjinore në Kosovë, *Fletorja Zyrtare e Republikës së Kosovës* 2/2004, <http://www.assembly-kosova.org/common/docs/ligjet/2004_2_en.pdf>; Ligji për barazinë gjinore në Mal të Zi, *Fletorja Zyrtare e Malit të Zi* 46/2007, <<http://www.legislationline.org/documents/id/3922>>; Zakon o ravnopravnosti polova, *Službeni glasnik Republike Srbije* 104/2009, <http://www.gendernet.rs/files/dokumenta/Domaci/Zakon_o_ravnopravnosti_polova_2009.pdf>; Zakon o ravnopravnosti spolova, *Narodne novine* 82/2008, <<http://www.zakon.hr/z/388/Zakon-o-ravnopravnosti-spolova>>; Zakon za ednakvi možnosti na ženite i mužite, *Služben vesnik na Republika Makedonija* 6/2012, <<http://www.pravo.org.mk/documentDetail.php?id=6240>>.

48 Shih Agjencia për Barazi Gjinore, Programi i Kosovës për Barazi Gjinore (Prishtinë / Prishtina: Agjencia për Barazi Gjinore, 2008); Agjencia për Barazi Gjinore e Bosnje-Hercegovinës, *Plani i Veprimit Gjinor i Bosnje-Hercegovinës (GAP)* (Sarajevo: Ministry for Human Rights and Refugees, 2006), <<http://www.arsbih.gov.ba/en/legal-framework/strategies/gender-action-plan-gap>>.

49 Pozita e grave në *Planet Kombëtare të Veprimit për Barazi Gjinore* 2007-2012 të ish-Republikës Jugosllave të Maqedonisë në lidhje me pjesëmarrjen në vendimmarrje, diskutohet në seksionin 3.1.

50 Ministria e Punës, Çështjeve Sociale dhe Shanseve të Barabarta, *Strategjia Kombëtare për Barazinë Gjinore dhe Reduktimin e Dhunës Gjinore dhe Dhunës në Familje* (Tiranë: Ministria e Punës, Çështjeve Sociale dhe Shanseve të Barabarta, 2011), fq 51-52. Referencat e tjera në strategjinë shqiptare për romët dhe egjiptianët kanë të bëjnë me qasjen në shërbimet sociale, punësimin dhe arsimin profesional.

51 Hrvatski Sabor, *Nacionalna politika za ravnopravnost spolova, za razdoblje od 2011. do 2015. godine [Politika Kombëtare për Barazinë Gjinore për periudhën 2011-2015]*. Zagreb: Narodne novine, 2011), Section 1.2.2, <http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2011_07_88_1868.html>. Dy referencat të tjera për gratë rome në dokument lidhen me arsimin (shih Seksionet 1.2.3, 1.2.4).

52 Qeveria e Malit të Zi, *Plani i Veprimit për Arritjen e Barazisë Gjinore në Mal të Zi (2008-2012)* (Podgoricë: Qeveria e Malit të Zi, 2008), neni 3.4, qëllimi 4.4.6, <<http://www.undp.org/me/si/projects/Gender%20Programme/docs/National%20Action%20Plan%20for%20GE.pdf>>.

53 Ministarstvo rada i socijalne politike, *Nacionalna strategija za poboljšanje položaja žena i unapređivanje rodne ravnopravnosti [Strategjia kombëtare për përmirësimin e pozitës së gruas dhe avancimin e barazisë gjinore]* (Belgrade: Ministarstvo rada i socijalne politike, 2008), Seksionet 2.2, 4.2.2, <<http://www.centaralter.org.rs/bibliotekica.html>>.

54 Qeveria e Republikës së Shqipërisë, *Strategjia Kombëtare për Përmirësimin e Kushteve të Jetesës së Romëve* (Tirana: Organizata për Siguri dhe Bashkëpunim në Evropë, 2003), fq. 12, 18, <<http://www.osce.org/albania/21232>>.

55 Ibid., fq. 25.

56 Ibid., fq. 41.

57 Ministria e Punës, Çështjeve Sociale dhe Shanseve të Barabarta, *Plani Kombëtar i Veprimit për Dekadën e Përshirjes së Romëve 2010-2015* (Tiranë: Ministria e Punës, Çështjeve Sociale dhe Shanseve të Barabarta, 2009), objektivi 2, <http://www.romadecade.org/files/downloads/Decade%20National%20Action%20Plan_Albania.pdf>.

58 Vijeće Ministara Bosne i Hercegovine. 2005. *Strategjia Bosne i Hercegovine za rješavanje problema Roma [Strategjia e Bosnje-Hercegovinës*

për zgjidhjen e problemeve të Romëve] (Sarajevo: Vijeće Ministara Bosne i Hercegovine 2005), fq. 2, <<http://www.ombudsmen.gov.ba/odjeli/Strategija%20BiH%20za%20rjesavanje%20problema%20Roma%20SL%20glasnik%20BiH%2067-05.pdf>>.

59 *Ibid.*, fq. 14.

60 Këshilli i Ministrave të Bosnje-Hercegovinës, *Plani i Veprimit për nevojat arsimore të Romëve dhe pjesëtarëve të minoriteteve të tjera kombëtare në Bosnje- Hercegovinë* (Sarajevë: Këshilli i Ministrave të Bosnje- Hercegovinës, 2004), <http://www.oscebih.org/documents/osce_bih_doc_2004031215460167eng.pdf>.

61 Këshilli i Ministrave të Bosnje-Hercegovinës, *Plani i Veprimit i Bosnje-Hercegovinës për adresimin e çështjeve rome në fushën e punësimit, strehimit dhe kujdesit shëndetësor* (Sarajevë: Këshilli i Ministrave të Bosnje- Hercegovinës, 2007), Objektivi 2, <www.romadecade.org>.

62 *Ibid.*, Objektivi 5, Masa 10.

63 *Ibid.*, Objektivi 5, Masa 4.

64 *Ibid.*, Objektivi 5, Masa 10.

65 Ured za nacionalne manjine Vlade Republike Hrvatske, *Akcijski plan Desetljeća za uključivanje Roma za 2011. i 2012. godinu [Plani i Veprimit për Dekadën e Romëve për periudhën 2011 - 2012]* (Zagreb: Ured za nacionalne manjine Vlade Republike Hrvatske, 2011), <http://www.vlada.hr/hr/uredi/ured_za_nacionalne_manjine/akcijski_plan_desetlje_ka_za_ukljucivanje_roma_2005_2015/akcijski_plan_desetlje_ka_za_ukljucivanje_roma_za_2011_i_2012_godinu>; Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, *Nacionalna strategija za uključivanje Roma, za razdoblje od 2013. do 2020. godine [Strategjia Kombëtare për Përfshirjen e Romëve, për periudhën 2013 - 2020]* (Zagreb: Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, 2012), Seksioni IV.2, <http://www.vlada.hr/hr/naslovnica/sjednice_i_odluke_vlade_rh/2012/64_sjednica_vlade_republike_hrvatske>.

66 Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, *Nacionalna strategija za uključivanje Roma, za razdoblje od 2013. do 2020. godine [Strategjia Kombëtare për Përfshirjen e Romëve, për periudhën 2013 - 2020]*, Seksionet IV.4.1, IV.4.3, IV.4.5, <http://www.vlada.hr/hr/naslovnica/sjednice_i_odluke_vlade_rh/2012/64_sjednica_vlade_republike_hrvatske>.

67 Ministria e Punës dhe Politikave Sociale, *Strategjia për Romët në Republikën e Maqedonisë* (Shkup: Ministria e Punës dhe Politikave Sociale, 2004), Seksioni II.6.3, <http://www.mtsp.gov.mk/WBStorage/Files/roma_strategy.pdf>.

68 *Ibid.*, Seksioni II.9.3.

69 Ministerstvo za trud i socijalna politika, *Revizija na Nacionalnite akcijski planovi od "Dekadata za vklucuvanje na Romite 2005-2015" i Strategija za Romite vo Republika Makedonija za period 2009-2011 [Rishikimi i Planeve Kombëtare të Veprimit të Dekadës së Përfshirjes së Romëve 2005-2015 dhe Strategjia për Romët në Republikën e Maqedonisë për periudhën 2009-2011]* (Skopje: Ministerstvo za trud i socijalna politika, 2009), Health, Measure 6.3, <http://www.mtsp.gov.mk/WBStorage/Files/revizija_nap_dekada.pdf>.

70 *Ibid.*, Arsimi, Masa 1.3.

71 *Ibid.*, Arsimi, Masa 3.8.

72 *Ibid.*, Arsimi, Masa 5.1.

73 Ministerstvo za trud i socijalna politika, *Nacionalen akcijski plan za unapreduvanje na opstestvenata položba na Romkite vo R. Makedonija 2011-2013 [Plani Kombëtar i Veprimit për Avancimin e pozitës shoqërore të*

gruas rome në Republikën e Maqedonisë 2011-2013] (Skopje: Ministerstvo za trud i socijalna politika, 2010), <<http://www.mtsp.gov.mk/?ItemID=6F-C822BBA79A61429117F41943673AE4>>.

74 Qeveria e Republikës së Kosovës, *Strategjia për integrimin e komunitetit rom, ashkali dhe egjiptian në Republikën e Kosovës, 2009-2015* (Prishtinë/ Prishtina: Government of the Republic of Kosovo, 2008), fq. 6, <http://www.kryeministri-ks.net/zck/repository/docs/Strategy_for_the_Integration_of_Roma,_Ashkali_and_Egyptian_communities_2009-2015.pdf>.

75 *Ibid.*, fq.10, 15.

76 Qeveria e Republikës së Kosovës, *Plani i Veprimit të Kosovës për Zbatimin e Strategjisë për Integrimin e komuniteteve Romë, Ashkali dhe Egjiptian, 2009-2015* (Prishtinë/Prishtina: Government of the Republic of Kosovo, 2009), Education, Objective 2, Activities 2.1-2.4, <http://www.kryeministri-ks.net/zck/repository/docs/Action_Plan_on_the_Implementation_of_the_Strategy_for_the_Integration_of_Roma,_Ashkali_and_Egyptian_Communities_2009-2015.pdf>.

77 Ministria për të Drejtat e Njeriut dhe të Minoriteteve, *Strategjia për përmirësimin e pozitës së romëve dhe egjiptianëve në Mal të Zi 2012-2016* (Podgorica: Ministry for Human and Minority Rights, 2012), fq. 7, <www.mmp.gov.me>.

78 *Ibid.*, fq. 6, 23, 25-26.

79 Ministria për të Drejtat e Njeriut dhe Minoriteteve, *Strategjia për përmirësimin e gjendjes së Romëve në Republikën e Serbisë* (Belgrade: Ministry of Human and Minority Rights, 2010), Section 13.4, <<http://www.inkluzija.gov.rs/wp-content/uploads/2010/03/Strategjia-EN-web-FINAL.pdf>>.

80 *Ibid.*

81 Disa kantone në Federatën e Bosnje-Hercegovinës kanë miratuar edhe legjislacionin e tyre mbi ndihmën juridike falas.

82 Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći [Ligji mbi ndihmën juridike falas], *Službeni list Crne Gore* 20/2011, Neni 7, <http://posao.crna.gora.me/zakoni_i_ugovori/zakon_o_besplatnoj_pravnoj_pomoci.pdf>. Kategoritë e përjashtuara janë regjistrimi i firmave, paditë për dëmet në lidhje me shpifjen dhe fyerjen si dhe aplikimet për reduktimin e pagesave për fëmijë.

83 Ligji për ndihmë juridike falas, *Fletorja Zyrtare e Republikës së Kosovës* 3/2012, Neni 4, <<http://www.assembly-kosova.org/?cid=2,191,846>>.

84 Ligji Nr 10 039 nga 2008/12/22 për Ndhimë Juridike, *Fletorja Zyrtare e Republikës së Shqipërisë* 199/2008, Neni 13, <<http://www.eurallius.eu/en/albanian-laws>>.

85 Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći [Ligji mbi ndihmën juridike falas], *Narodne novine* 81/2011, Neni 5, <<http://www.propisi.hr/print.php?id=8150>>.

86 Zakon za besplatna pravna pomoš [Ligji mbi ndihmën juridike falas], *Služben vesnik na Republika Makedonija* 161/2009, Neni 8, <<http://www.pravo.org.mk/documentDetail.php?id=4789>>.

87 Ligji për ndihmë juridike falas, *Fletorja Zyrtare e Republikës së Kosovës* 3/2012, Neni 25, <<http://www.assembly-kosova.org/?cid=2,191,846>>; Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći [Ligji mbi ndihmën juridike falas], *Službeni glasnik Republike Srpske* 120/2008, Neni 15, <www.mpravde.gov.rs>; Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći [Ligji mbi ndihmën juridike falas], *Službeni list Crne Gore* 20/2011, Neni 8, <http://posao.crna.gora.me/zakoni_i_ugovori/zakon_o_besplatnoj_pravnoj_pomoci.pdf>.

88 Është interesante se dy nga katër OJF-të e akredituara në fund të vitit 2011 për të siguruar ndihmë juridike falas në ish Republikën Jugosllave të

Maqedonisë janë OJF romë. *National Roma Centrum në Kumanovë dhe Rome SOS* në Prilep.

89 Të dhënat i ka siguruar UNDP Serbia.

90 Shih Milena Isaković, "Effective and Sustainable Free Legal Aid in Serbia," [Ndihmë juridike falas efektive dhe e qëndrueshme] Prezantim PowerPoint, <<http://www.undp.org.rs/index.cfm?event=public.ProjectsDetails&revid=E1DD9B69-9D07-726B-5520A0B6C6CBD9F4>>.

91 Ligji nr 8454 i 1999/02/04 për Avokatin e Popullit, Fletorja Zyrtare e Republikës së Shqipërisë 5/1999, Neni 32, <<http://www.osce.org/albania/41892>>.

92 Komisioneri për Mbrojtjen nga Diskriminimi, *Plani Strategjik dhe Plani i Veprimtë për Komisionerin për Mbrojtjen nga Diskriminimi 2012-2015* (Tirana: Commissioner for Protection from Discrimination, 2011), fq. 29, <http://www.simpleproject.eu/sites/default/files/albanian_strategic_plan_2012-2015_and_action_plan_for_2012_of_the_commissioner_for_protection_from_discrimination.pdf>.

93 Zakon o puçkom pravobranitelju [Ligji për Ombudspersonin], *Narodne novine* 125/2011, Neni 39, <<http://www.zakon.hr/z/128/Zakon-o-pu%C4%8Dkom-pravobranitelju>>.

94 Zakon za narodniot pravobranitel [Ligji për Avokatin e Popullit], *Služben vesnik na Republika Makedonija* 60/2003, Neni 44, <<http://ombudsman.mk/upload/documents/Zakon%20na%20NP.PDF>>.

95 Ligji për Ombudspersonin, *Fletorja Zyrtare e Republikës së Kosovës* 33/2010, Neni 29, <<http://www.assembly-kosova.org/common/docs/ligjet/2010-195-eng.pdf>>.

96 Zakon o zaštitniku/ci ljudskih prava i sloboda Crne Gore [Ligji për Mbrojtësin e të Drejtave dhe Lirive të Njeriut në Mal të Zi], *Službeni list Crne Gore* 42/2011, Neni 5, <<http://www.sluzbenilist.me/PravniAktDetalji.aspx?tag={051A597E-03A6-47C5-998C-5872FC6C221E}>>.

97 Zakon o Zaštitniku gradana [Ligji për Mbrojtësit e Qytetarëve], *Službeni glasnik Republike Srbije* 54/2007, Neni 3, <http://www.ombudsman.rs/index.php/lang-sr_YU/o-nama/normativni-okvir-za-rad/126-2008-04-21-07-39-21>.

98 Ligji nr. 9 970 nga 2008/07/24 për barazinë gjinore në shoqëri, *Gazeta Zyrtare e Republikës së Shqipërisë* 117/2008, Neni 14, <<http://www.osce.org/albania/36682>>.

99 Ligji për barazinë gjinore në Bosnjë dhe Hercegovinë, *Gazeta Zyrtare e Bosnjës dhe Hercegovinës* 102/2009, Neni 27, <<http://www.arsbih.gov.ba/en/legal-framework/law-on-gender-equality-in-bih>>.

100 Zakon o ravnopravnosti spolova [Ligji për barazinë gjinore], *Narodne novine* 82/2008, Neni 28, <<http://www.zakon.hr/z/388/Zakon-o-ravnopravnosti-spolova>>.

101 Zakon za ednakvi možnosti na ženite i mažite [Ligji për mundësi të barabarta të grave dhe burrave], *Služben vesnik na Republika Makedonija* 6/2012, Neni 14, <<http://www.pravo.org.mk/documentDetail.php?id=6240>>.

102 Ligji për barazinë gjinore në Kosovë, *Gazeta Zyrtare e Republikës së Kosovës* 2/2004, Neni 4.15, <http://www.assembly-kosova.org/common/docs/ligjet/2004_2_en.pdf>.

103 Zakon o ravnopravnosti polova [Law on Gender Equality], *Službeni glasnik Republike Srbije* 104/2009, Neni 39, <http://www.gendernet.rs/files/dokumenta/Domaci/Zakon_o_ravnopravnosti_polova_2009.pdf>.

104 Për më tepër informacion në lidhje me Programin, shih <<http://rs.one.un.org/pbild>>.

105 Për detaje lidhur me punëtoritë, shih <<http://www.bpri-odih.org/documents.html>>.

106 Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, "Adrese i kontakti Županijskih koordinacija za ljudska prava [Adresa dhe informacione për kontakt me koordinatorët për të drejtat e njeriut]", <http://www.uljppnm.vlada.hr/index.php?option=com_content&view=Neni&id=114>.

107 Shih Ministria e Drejtësisë, "Zyra për të drejtat e njeriut", <<http://www.md-ks.org/?page=1,25>>; cituar në Arberita Kryeziu, *Human Rights in Kosovo and EU Accession Conditionality [Të drejtat e njeriut në Kosovë dhe kushtëzimi për pranimin në BE]* (Prishtinë/Priština: American University in Kosovo, 2012), fq. 35, fn 54, <https://ritdml.rit.edu/bitstream/handle/1850/15077/Kryeziu_Arberita_CapstoneProject-Report_5-16-2012.pdf?sequence=2>.

Pjesëmarrja në vendimmarrje

Pjesëmarrja në vendimmarrje

Kujdesi për çështjet e pjesëmarrjes së drejtë në vendimmarrje është i pranishëm në kushtetutat dhe në legjislacionin zgjedhor të minoriteteve dhe të barazisë gjinore në Ballkanin Perëndimor, si dhe në strategjitë dhe planet kombëtare të veprimit për Romët. Siç është rasti me anti-diskriminimin, nismat e lindura në nivelin qendror për të nxitur pjesëmarrjen në vendimmarrje ndryshojnë më pak se nismat e ngritura në nivel lokal për këtë qëllim. Nga ana tjetër, në nivel lokal duket se ka praktika më të mira dhe më të llojlojshme në fushën e pjesëmarrjes në vendim-marrje sesa në fushën e antidiskriminimit.

3.1 Politikat dhe iniciativat qendrore

Kushtetutat

Me përjashtim të Shqipërisë dhe Bosnje-Hercegovinës, kushtetutat e Ballkanit Perëndimor i kushtojnë kujdes në mënyrë të qartë pjesëmarrjes së minoriteteve në vendimmarrje. Përveç kësaj, Kushtetutat kroate, malazeze dhe serbe në mënyrë të veçantë përmendin pjesëmarrjen e minoriteteve në vendimmarrje në nivel lokal. E njëjta gjë është edhe në Kosovë.

- * Kushtetuta e Shqipërisë garanton të drejtat dhe liritë politike për të gjithë qytetarët, por nuk përmend minoritetet.¹
- * Kushtetuta e Bosnje-Hercegovinës në mënyrë efektive përjashton Romët - pasi ata nuk janë boshnjakë, kroatë apo serbë - nga zgjedhjet në dhomën e lartë të Asamblesë Parlamentare dhe të Kryesisë.² Kushtetutat përkatëse të dy entiteteve të Bosnje-Hercegovinës, megjithatë, përmbajnë dispozita që u garantojnë qytetarëve të drejtën për të marrë pjesë në çështjet publike.³
- * Përveç që garanton të drejtën e pjesëmarrjes në kryerjen e punëve publike në përgjithësi, dhe në nivel lokal në veçanti, Kushtetuta kroate thotë se “të drejtat e pjesëtarëve të minoriteteve kombëtare

për të zgjedhur përfaqësuesit e tyre në Parlamentin kroat mund të përcaktohen me ligj “⁴

- * Përveç apelit të përgjithshëm për përfaqësimin e barabartë të personave që u takojnë të gjitha komuniteteve në jetën publike, Kushtetuta e Ish Republika Jugosllave të Maqedonisë kërkon një shumicë votash nga përfaqësuesit parlamentarë të minoriteteve, si dhe një shumicë nga të gjitha votat në Kuvend, në mënyrë që të miratohet legjislacioni “që ndikon drejtpërdrejt në kulturën, përdorimin e gjuhës, arsimin, dokumentet personale dhe përdorimin e simboleve”.⁵ Kushtetuta parashikon edhe themelimin e një Komiteti për Marrëdhënie Ndërmjet Bashkësive, si një organ këshillimor në kuadër të Kuvendit, i përbërë nga shtatë maqedonas, shtatë shqiptarë dhe nga një anëtar nga komunitetet boshnjake, rome, serbe, turke dhe vllehe.⁶
- * Kushtetuta e Kosovës u jep autoriteteve rolin “të mbështesin mundësinë” që të gjithë të marrin pjesë në jetën publike, në mënyrë gjithëpërfshirëse edhe të ushtrojnë ndikim demokratik në vendimet e organeve publike.⁷ Aty ku së paku dhjetë për qind e banorëve të një komune të caktuar nuk i përkasin shumicës në vend, Kushtetuta parasheh emërimin e një nënkryetari të Kuvendit Komunal për Komunitetet, dhe nënkryetari i jep të drejtën të ndermarrë nisma para Gjykatës Kushtetuese në qoftë se nuk ka reagim të pranueshëm nga Kuvendi Komunal ndaj pretendimeve të komuniteteve ose pjesëtarve të tyre se një vendim Kuvendi shkel të drejtat e tyre kushtetuese.⁸ Në nivelin qendror, me Kushtetutë në Kuvendin e Kosovës rezervohen vende për komunitetet, duke përfshirë edhe një vend për çdo përfaqësues të komuniteteve rom, ashkali dhe egjiptian, plus një vend shtesë për komunitetin që ka numrin më të madh të votave.⁹ Gjithashtu, Kushtetuta krijon Komitetin për të Drejtat dhe Interesat e Komuniteteve, si një organ këshillimor brenda Kuvendit të Kosovës, duke i takuar nga një

e treta e përbërjes, përfaqësuesve shqiptarë, serbë dhe komuniteteve të tjera.¹⁰ Një tjetër organ këshillimor i krijuar me Kushtetutën e Kosovës është Këshilli Konsultativ për Komunitetet, i cili përgjigjet para Presidentit.¹¹

- * Kushtetuta e Malit të Zi u garanton pjesëtarëve “të popujve minoritarë dhe komuniteteve të tjera kombëtare” të drejtat për “përfaqësim autentik” në organet e zgjedhura në nivel qendror dhe lokal dhe përfaqësimin proporcional në administratën publike dhe të pushtetit vendor, si dhe të drejtën për të krijuar këshillat e minoriteteve.¹²
- * Kushtetuta e Republikës së Serbisë u garanton të gjithë qytetarëve të drejtën për të marrë pjesë në menaxhimin e punëve publike dhe siguron vetëqeverisjen për personat që i përkasin pakicave kombëtare nëpërmjet zgjedhjes së këshillave kombëtare.¹³ Kushtetuta e Serbisë në mënyrë edhe më eksplicite u garanton anëtarëve të minoriteteve kombëtare të drejtën për të marrë pjesë në administratën publike nën të njëjtat kushte si shtetasit e tjerë, në të njëjtën kohë duke vënë në dukje nevojën për të marrë parasysh përbërjen etnike gjatë punësimit në institucionet publike, në nivel qendror, rajonal dhe lokal.¹⁴

Legjislacioni zgjedhor

Dispozitat ligjore për të promovuar përfaqësimin e minoriteteve në organet e zgjedhura janë të pranishme por jo gjithkund në Ballkanin Perëndimor. Ndërsa Shqipëria, Bosnje-Hercegovina dhe ish-Republika Jugosllave e Maqedonisë nuk kanë dispozitat të tilla, legjislacioni zgjedhor në Mal të Zi dhe Serbi përmban rregulla të veçanta për zgjedhjen e përfaqësuesve të komuniteteve minoritare, ndërsa në Kroaci dispozitat përkatëse mund të gjenden në legjislacionin për minoritetet (i shqyrtuar më poshtë). Ligji i Kosovës për Zgjedhjet e Përgjithshme garanton 20 nga 120 vendet në Kuvend për përfaqësimin e minoriteteve, duke përfshirë edhe nga një vend për përfaqësues të komunitetit rom, ashkali dhe egjiptian, si dhe një vend shtesë për njërin nga tri komunitetet që ka numrin më të madh të votave.¹⁵ Ligji i Malit të Zi për zgjedhjen e këshilltarëve dhe deputetëve, nga ana tjetër, ul pragun për shpërndarjen e mandateve në parlament për listat elektorale të minoriteteve nga tre për qind të popullsisë së përgjithshme në 0.7 për qind të votave të vlefshme.¹⁶ Në fund, ligji zgjedhor serb i liron partitë politike të minoriteteve kombëtare nga pragu zgjedhor i përgjithshëm prej pesë për qind, në mënyrë që t’u lejojë

që ata të marrin pjesë në procesin e shpërndarjes së vendeve në parlament, pavarësisht nga numri i përgjithshëm i votave të fituara.¹⁷

Legjislacioni mbi minoritetet

Siç përmendet në seksionin 2.1, ku flitet për rregullimin e të drejtave të minoriteteve etnike ose kombëtare në Ballkanin Perëndimor, Shqipëria është rast i veçantë pasi ajo nuk kanë miratuar legjislacion përkatës në këtë fushë.

- * Ligji i vitit 2003 mbi të Drejtat e Minoriteteve të Bosnje-Hercegovinës u jep anëtarëve të minoriteteve kombëtare të njohura (përfshirë romët) të drejtën e pjesëmarrjes në shërbimet publike në përpjesëtim më numrin e tyre sipas regjistrimit më të fundit dhe bën thirrje për miratimin e legjislacionit dhe rregulloreve plotësuese në nivel qendror, kantonal, të qytetit dhe komunal për të rregulluar përfaqësimin e minoriteteve në pushtetin publik ekzekutiv dhe gjyqësor, si dhe në shërbimet publike.¹⁸
- * Akti Kushtetues i vitit 2002 mbi të drejtat e minoriteteve në Republikën e Kroacisë garanton përfaqësimin e minoriteteve në nivel qendror dhe lokal, si dhe në administratë dhe gjyqësor, krijon gjithashtu kornizën ligjore për një përfaqësimin të tillë. Në nivel qendror, minoritetet kombëtare që përbëjnë më pak se 1.5 për qind të popullsisë së përgjithshme kanë të drejtë të zgjedhin katër deputetë në parlament.¹⁹ Ligji gjithashtu parashikon emërimin e një Këshilli qendror për minoritetet kombëtare (Savjet za nacionalne manjine) i përbërë nga shtatë anëtarë të minoriteteve kombëtare të emëruar nga Këshillat e minoriteteve kombëtare lokale dhe rajonale (të shqyrtuar më poshtë, në seksionin 3.2), pesë anëtarët e minoriteteve kombëtare të emëruar nga shoqatat e minoriteteve, bashkësitë fetare dhe qytetarëve dhe përfaqësuesit e zgjedhur të minoriteteve kombëtare në parlament.²⁰
- * Kapitulli II i Ligjit për avancimin dhe mbrojtjen e të drejtave të pjesëtarëve të bashkësive që përbëjnë më pak se 20% të popullsisë, i ish-Republikës Jugosllave të Maqedonisë, i vitit 2008, parashih krijimin e një Agjencie për Realizimin e të Drejtave të Komuniteteve, i cili si funksion kryesor ka që të sigurojë që dispozitat përkatëse për bashkësitë të Marrëveshjes Kornizë të Ohrit të merren parasysh në punën e administratës qendrore dhe të sigurojnë ekspertizën në hartimin e projektligjeve për avancimin e të drejtave të bashkësive më të vogla në vend.²¹

* Ligji për mbrojtjen dhe promovimin e të drejtave të komuniteteve dhe pjesëtarëve të tyre në Kosovë, u garanton "të drejtën për pjesëmarrje efektive në vendimmarrjen politike në të gjitha nivelet e qeverisjes."²² Përveç kësaj, ligji parashikon krijimin e organizatave ombrellë për përfaqësimin e konsoliduar të një komuniteti të caktuar.²³ Mekanizmi kryesor i paraparë për këtë qëllim është Këshilli Konsultativ për Komunitetet, mandati i të cilit përfshin grumbullimin dhe artikullimin e pikëpamjeve të komuniteteve, koordinimin dhe konsultimin mes komuniteteve, komunikimin me institucionet shtetërore dhe dhënien e rekomandimeve për alokimin e burimeve për iniciativat përkatëse.²⁴ Komuniteti rom, ashkali dhe egjiptian kanë secili të drejtë për të pasur nga dy përfaqësues në Këshill (një deputet nga secili komunitet, dhe një përfaqësues i secilit komunitet i dalë nga sektori i OJF-ve), emërimi bëhet nga organizatat e komuniteteve përkatëse aty ku është e mundur.²⁵

* Ligji i Malit të Zi për të drejtat dhe liritë e minoriteteve parasheh që komunitetet minoritare dhe pjesëtarët e tyre të kenë të drejtën për pjesëmarrje në propozimin dhe miratimin e vendimeve të institucioneve qendrore me interes për realizimin e të drejtave të minoriteteve, dhe ngarkon njësitë e vetëqeverisjes lokale në komunat e banuara me një numër të konsiderueshëm të një komuniteti të caktuar, të krijojnë kushte për pjesëmarrjen e minoriteteve në vendimmarrje përmes këshillave të minoriteteve përkatëse.²⁶ Po ky ligj parashikon formimin e këshillave të minoriteteve në nivel qendror, dhe çdo komunitet minoritar i jep të drejtën të formojë një këshill të vetin.²⁷

* Ligji i Serbisë për mbrojtjen e të drejtave dhe liritë të minoriteteve i vitit 2002 përmban një korizë për themelimin e Këshillave kombëtarë të minoriteteve, si dhe bën thirrje për legjislacion shtesë për rregullimin e procedurave të këshillave zgjedhorë.²⁸

Legjislacioni dhe dokumentet strategjike mbi barazinë gjinore

Legjislacioni për barazinë gjinore i miratuar në Ballkanin Perëndimor mbulon pjesëmarrjen në vendimmarrje si dhe diskriminimin. Dispozitat e këtij legjislacioni për promovimin e përfaqësimit të barabartë të burrave dhe grave në jetën publike shtrihet nga thirrjet e përgjithshme për proporcionalitet (Kroacia, ish Republika

Jugosllave e Maqedonisë, Mali i Zi dhe Serbia), deri te vendosja e një pragu minimal për përfaqësimin e grave (30 për qind në Shqipëri; 40 për qind në Bosnje-Hercegovinë. Shifra për Kosovën është 40 për qind).²⁹ Për të siguruar koordinimin dhe zbatimin e barazisë gjinore, ligjet gjithashtu caktojnë edhe një institucion përgjegjës. Ndërsa Shqipëria dhe Kroacia kanë krijuar institucione jashtë-ministore për këtë qëllim, Bosnje-Hercegovina, ish-Republika Jugosllave e Maqedonisë, Mali i Zi dhe Serbia këto përgjegjësi ua kanë ngarkuar ministrive ekzistuese. Ligji në Kosovë përcakton një institucion përgjegjës për bashkërendim dhe zbatim. Përveç kësaj, legjislacioni i miratuar në Shqipëri, ish-Republikën Jugosllave të Maqedonisë dhe Serbi parashikon sanksione për mos-respektim të detyrimeve për barazi gjinore.

Plani kombëtar i veprimit për barazi gjinore 2007-2012 i Ish-Republikës Jugosllave të Maqedonisë bën thirrje për hartimin e programeve për rritjen e ndërgjegjësimin për të nxitur përfaqësimin e barabartë të burrave dhe grave në proceset vendimmarrëse, dhe një nga treguesit për këtë aktivitet të jetë rritja e numrit të grave që marrin pjesë në politikëbërje dhe vendimmarrje në nivel qendror dhe lokal.³⁰

Strategjitë e nivelit qendror dhe planet e veprimit për Romët

* *As Strategjia kombëtare shqiptare për përmirësimin e kushteve të jetesës së Romëve dhe as Plani kombëtar i veprimit për Dekadën e përfshirjes së Romëve 2010-2015 nuk merren me çështjen e pjesëmarrjes së Romëve në vendimmarrje.*

* *Strategjia e Bosnje-Hercegovinës për zgjidhjen e problemeve të Romëve përmend pjesëmarrjen në institucionet e ekzekutivit si një nga fushat në të cilat është i nevojshëm veprimi.³¹ Plani kombëtar i veprimit për Dekadën i Bosnje-Hercegovinës në fushën parësore të punësimit bën thirrje për përfshirjen dhe konsultimin me OJF-të rome në kryerjen e analizave dhe hartimin e rregulloreve, si dhe për krijimin e partneriteteve ndërmjet OJF-ve rome dhe autoriteteve me qëllim "përmirësimin dhe përforcimin e kapacitetit për të zgjidhur problemet së bashku."³²*

* *Ndërsa pjesëmarrja e Romëve në vendimmarrje nuk përmendet në Planin e veprimit kroat të Dekadës së Përfshirjes së Romëve për vitet 2011 dhe 2012, Strategjia kombëtare e Kroacisë për përfshirjen*

e Romëve ndërlidh pjesëmarrjen aktive në marrjen e vendimeve së bashku me eliminimin e diskriminimi si çelësi i përmirësimit të pozitës shoqërore të Romëve.³³ Çështjet e pjesëmarrjes dhe përfaqësimit të popullatës rome në përgjithësi dhe të grave rome në veçanti trajtohen në mënyrë të konsiderueshme në *Strategjinë*, në pjesën e titulluar "Përfshirja në jetën shoqërore dhe kulturore."³⁴

- * Pjesëmarrja politike është një nga dhjetë fushat parësore të *Strategjisë së ish Republikës Jugosllave të Maqedonisë për Romët*. Përderisa shumica e rekomandimeve në këtë seksion kanë të bëjnë me zgjedhjet, ajo gjithashtu përfshin rekomandime për edukimin politik dhe përfaqësimin të grave rome, si dhe për të eksploruar mundësitë e punësimit të Romëve të kualifikuar në pushtetet komunale të zonave me popullsi të konsiderueshme rome.³⁵ Rekomandimi i *Strategjisë* për të siguruar zbatimin e suksesshëm duke krijuar një "Sekretariat rom" brenda Sekretariatit të Përgjithshëm është gjithashtu i rëndësishëm. Një "Këshill Kombëtar i Përfshirjes të Romëve" i udhëhequr nga një person rom dhe që bashkon përfaqësues të institucioneve qeveritare me përfaqësues të OJF-ve rome do të shërbejë si organ drejtues i Sekretariatit.³⁶ Seksioni i *Strategjisë* që përbëhet nga rekomandimet për zbatimin e suksesshëm gjithashtu bën thirrje për punësimin e një këshilltari rom në Ministrinë e Arsimit dhe Shkencës; Shëndetësisë, Punës dhe Politikave Sociale, Transportit dhe Komunikacionit. Çështjet e pjesëmarrjes së Romëve në vendimmarrje nuk trajtohen në Planet kombëtare të veprimit të miratuara në kuadër të Dekadës së përfshirjes së Romëve për periudhën 2009-2011, ose në *Planin kombëtar të veprimit për avancimin e pozitës shoqërore të grave rome*.
- * Strategjia e Kosovës për integrimin e komunitetit rom, ashkali dhe egjiptian premton të çojë përpara qasjen pjesëmarrëse të përdorur në hartimin e *Strategjisë* duke përfshirë përfaqësuesit e shoqërisë civile të komunitetit rom, ashkali dhe egjiptian në zbatim dhe monitorim.³⁷ Në lidhje me pjesëmarrjen politike të komunitetit rom, ashkali dhe egjiptian, *Strategjia* bën thirrje për përgatitjen e programeve të trajnimit dhe mentorimit.³⁸ Duke vënë në dukje pjesëmarrjen e pamjaftueshme politike të romëve, ashkalive dhe egjiptianëve në të gjitha nivelet, *Strategjia* bën thirrje për fuqizim dhe integrimin e tyre në proceset vendimmarrëse në përgjithësi, dhe

rishqyrtimin e sistemit ekzistues të pjesëmarrjes politike në nivel lokal në veçanti.³⁹ *Plani i veprimit për zbatimin e Strategjisë për integrimin e komunitetit rom, ashkali dhe egjiptian, 2009-2015* bën thirrje për rritjen e pjesëmarrjes së romëve, ashkalive dhe egjiptianëve në vendimmarrje në fushën e kulturës dhe mediave dhe parashikon tri aktivitete në këtë drejtim.⁴⁰ Ndoshta më e rëndësishme, megjithatë, është përfshirja në *Planin e veprimit* të një seksioni të tërë që i kushtohet pjesëmarrjes dhe përfaqësimit, duke përfshirë zbatimin dhe monitorimin e legjislacionit për pushtetin lokal, promovimin e punësimit në administratën publike nga komunitetet rom, ashkali dhe egjiptian dhe përmirësimin e qasjes së tri komuniteteve në infrastrukturën zgjedhore.

- * *Strategjia për përmirësimin e pozitës së romëve dhe egjiptianëve në Mal të Zi 2012-2016* paraqet pjesëmarrjen e organizatave rome dhe egjiptiane, si një parim themelor të hartimit dhe zbatimit të *Strategjisë*.⁴¹ Pra, pjesëmarrja e Romëve në jetën politike dhe publike përbën temën e një seksioni të tërë të *Strategjisë*, ku përfaqësimi politik i Romëve lidhet shprehimisht me antidiskriminimin.⁴² Ndër aktivitetet e parapara nën këtë titull janë ndryshimet legjislative për të nxitur përfaqësimin politik të romëve dhe egjiptianëve në nivel kombëtar dhe lokal, për të siguruar kontributin e OJF-ve rome në punën e qeverive vendore nëpërmjet "sistemit karrige boshe" (me të drejtën për të adresuar kuverndin lokal, por pa të drejtë vote), për të hartuar dhe zbatuar planet lokale të veprimit për romët dhe egjiptianët dhe zbatimin e masave afirmative të punësimit, me synimin për të rritur numrin e romëve dhe egjiptianëve në administratë dhe në shërbimet publike në nivel qendror dhe lokal. Në këtë titull gjithashtu përfshihet është edukimi politik për romët dhe egjiptianët në mënyrë që të bëhet avancim në drejtim të barazisë gjinore. Veprimtaritë e përshkruara më sipër mund të gjenden në *Planin e veprimit për zbatimin e Strategjisë për vitin 2012*.
- * Ndër rekomandimet brenda seksionit të *Strategjisë për përmirësimin e gjendjes së Romëve në Republikën e Serbisë e vitit 2010* e titulluar "Pjesëmarrja dhe përfaqësimi politik" është edhe rritja e pjesëmarrjes së Romëve në nivel lokal përmes posteve të zgjedhura dhe punësimit, si dhe nevoja për përqendrim në gjendjen e popullatës lokale rome në planifikimin dhe zbatimin e planeve vendore të veprimit,

si dhe në krijimi e komiteteve ndër-etnike brenda këshillave.⁴³ Ashtu siç seksioni i *Strategjisë* kushtuar statusit të grave rome bën thirrje për pjesëmarrje më të madhe të grave rome në politikat publike dhe në politikë dhe angazhim në nivelet më të larta të organeve zgjedhore dhe administrative, po kështu seksioni kushtuar pjesëmarrjes politike rekomandon masa për të siguruar të drejta të barabarta të votimit dhe nxit për një pjesëmarrje më të gjerë të grave rome në jetën publike dhe politike në mënyrë të barabartë me kolegët e tyre meshkuj, si një mjet për trajtimin e marginalizimit kompleks me të cilin përballen gratë rome.⁴⁴ Këto rekomandime paraqiten si masa dhe aktivitete në Planin e veprimit, i cili u botua së bashku me Strategjinë në një dokument të vetëm.

Pjesëmarrja e Romëve në organet këshillëdhënëse dhe drejtuese në nivel qendror

- * Në Shqipëri pjesëmarrja e Romëve në vendim-marrje në nivel qendror është e kufizuar vetëm tek emërimi e një personi rom në Komitetin Shtetëror për Minoritetet, një organ këshillimor i Qeverisë.
- * Bosnje-Hercegovina themeloi një Komitet për romët si një organ këshillimor i Këshillit të Ministrave në vitin 2002. Nga 18 anëtarët e Komitetit, nëntë janë përfaqësues nga OJF-të rome, ndërsa nëntë të tjerë marrë nga ministrinë e qeverisë. Përveç kësaj, një Komitet i Koordinimit për Monitorimin e Planit të Veprimit për punësim, strehim dhe shëndetësi u krijua në vitin 2008, me 19 anëtarët e tij të nxjerrë nga organizatat ombrellë rome. Marrëdhëniet institucionale mes dy komiteteve nuk janë të qarta.⁴⁵
- * Në përputhje me dispozitat e Aktit kushtetuese për të drejtat e minoriteteve kombëtare në Republikën e Kroacisë, Romët marrin pjesë në Këshillin për minoritetet kombëtare. Përveç kësaj, ata përbëjnë nëntë nga 23 anëtarët e Komisionit për monitorimin e zbatimit të Programit Kombëtar për Romët deri sa të përfundojë mandati i Komisionit me *Programin Kombëtar* në fund të vitit 2012.⁴⁶
- * Përveç përfshirjes së tyre në Komitetin për Marrëdhënie Ndërmjet Bashkësive dhe (më vonë) në Agjencinë për Realizimin e të Drejtave të Komuniteteve e krijuar me Ligjin mbi Avancimin dhe Mbrojtjen e të Drejtave të pjesëtarëve të bashkësive, të cilat janë më pak se 20% të popullsisë,

Romët në ish-Republikën Jugosllave të Maqedonisë marrin pjesë në tre organe që kanë të bëjnë në mënyrë të veçantë me Romët:

1. Trupa koordinuese kombëtare;
2. Njësia për Implementimin e Strategjisë dhe Dekadës së Përfshirjes së Romëve dhe të Strategjisë Kombëtare për Romët; dhe
3. Zyra e ministrit pa portofol dhe Koordinatorit kombëtar për Dekadën e përfshirjes së Romëve dhe Strategjisë për Romët.

Trupa Koordinuese Kombëtare u formua në vitin 2005 për të sjellë përfaqësuesit e ministrive përkatëse dhe institucione të tjera shtetërore, së bashku me përfaqësues të OJF-ve për të mbikëqyrur zbatimin e Planeve kombëtare të veprimit, të miratuara në kuadër të Dekadës së përfshirjes së Romëve dhe të japin këshilla për Qeverinë mbi masat e nevojshme për të siguruar zbatimin efektiv dhe për të siguruar koordinim mes institucioneve shtetërore dhe shoqërisë civile.⁴⁷ Në vitin 2008, Njësia për zbatimin e Strategjisë dhe Dekadës së Romëve u formua në kuadër të Ministrisë së Punës dhe Politikës Sociale me një staf të përbërë nga katër romë. Përafërsisht në të njëjtën kohë, një person rom u emërua Ministër pa portofol dhe u bë Koordinator kombëtar për Dekadën, me një zyrë të përbërë prej katër anëtarësh romë.

- * Në Kosovë, romët, ashkalitë dhe egjiptianët marrin pjesë në Këshillin Konsultativ për Komunitetet siç përcaktohet në Ligjin për mbrojtjen dhe promovimin e të drejtave të komuniteteve dhe pjesëtarëve të tyre.
- * Në Mal të Zi, ku u krijua një Këshill i përbashkët i minoritetit rom dhe egjiptian në vitin 2009, me dy romë që marrin pjesë – nga një përfaqësues Këshillit të përbashkët të minoritetit rom dhe egjiptian dhe të sektorit të OJF-ve rome - në Komisionin 11-anëtarësh për monitorimin e zbatimit të Strategjisë për përmirësimin e pozitës së romëve dhe egjiptianëve në Mal të Zi. Përgjegjësitë e Komisionit përfshijnë përcaktimin e prioritetëve vjetore, alokimin e fondeve, lëshimin e thirrjeve për aplikime të projektit dhe raportimin mbi zbatimin e *Strategjisë*. Veç kësaj në Ministrinë për të Drejtat e Njeriut dhe Minoriteteve në vitin 2011 u formua një Departament për avancimin dhe mbrojtjen e të drejtave të popullsisë RAE me dy të punësuar nga komuniteti rom, ashkali dhe egjiptian.

- * Ligji i Serbisë për Këshillat Kombëtarë për Minoritetet Kombëtare për zgjedhjen e këshillave kombëtarë më me autoritet për të vepruar në nivel qendror, rajonal dhe lokal në inicimin dhe monitorimin e zbatimit të legjislacionit në lidhje me të drejtat e minoriteteve, fillimin e procedurës para Gjykatës Kushtetuese apo Ombudsmanëve (duke përfshirë por jo kufizuar në Mbrojtësin e qytetarëve) në rastet në të cilat vlerëson se të drejtat e minoriteteve janë shkelur.¹ Përmes rrjetit të OJF-ve Lidhjes për Dekadën, Romët kanë marrë pjesë në mënyrë aktive në Këshillin ndërmënyror për avancimin e statusit të Romëve dhe zbatimin e Dekadës së Përfshirjes së Romëve, si dhe në grupet ndërmënyriale të punës, të ngarkuara me zbatimin e strategjisë dhe planet e veprimit të miratuara nga pushteti qendror.

3.2 Pjesëmarrja në vendimmarrje në nivel rajonal dhe lokal

Përfaqësimi i mandatuar nga qendra në organet e zgjedhura në nivel lokal

Dispozitat për pjesëmarrjen e minoriteteve në vendimmarrje përmes përfaqësimit në nivel lokal shfaqen në dokumentet e miratuara në nivelin qendror në Kroaci, Mal të Zi dhe Serbi.⁴⁹ Ato gjithashtu paraqiten në dokumentet e miratuara në Kosovë.

- * Akti Kushtetues për të drejtat e pakicave kombëtare në Republikën e Kroacisë parashikon zgjedhjen për këshillin vendor e të paktën një përfaqësuesi të çdo pakice kombëtare që përbën midis pesë dhe 15 për qind të popullsisë lokale dhe përfaqësimin proporcional të çdo minoriteti që përbën më shumë se 15 për qind të popullsisë lokale.⁵⁰ Përveç kësaj, ligji parashikon për çdo minoritet kombëtar në një njësi të vetëqeverisjes për të zgjedhur një Këshill të pakicave kombëtare (Vijeće nacionalne manjine) duhet të përbëjë së paku 15 për qind të popullsisë së përgjithshme ose që mbi 200 pjesëtarë të minoriteti të jetojnë në njësinë e vetëqeverisjes. Kjo dispozitë vlen edhe për njësitë e vetëqeverisjes rajonale të banuara me mbi 500 pjesëtarë të një minoriteti kombëtar. Aty ku nuk është plotësuar asnjë nga këto kushte, por të paktën 100

pjesëtarë të minoritetit kombëtar jetojnë në territorin e një njësie të vetëqeverisjes (qoftë lokale apo rajonale), ligji parashikon zgjedhjen e një përfaqësuesi (të vetëm) të minoritetit.⁵¹ Operacionet e Këshillave të minoriteteve kombëtare duhet të financohen nga njësitë përkatëse të vetëqeverisjes.⁵² Më shumë informacion mbi Këshillat lokalë dhe rajonalë të pakicave kombëtare si praktikë e mirë mund të gjenden në seksionin 3.3.

- * Ligji i Kosovës për vetëqeverisje lokale parashikon postet e zëvendës kryesuesit për komunitetet dhe nënkryetarin për komunitetet në komunat e banuara nga të paktën dhjetë për qind me pjesëtarë të minoriteteve lokale.⁵³ Ndërsa Zëvendës kryesues për komunitetet është një post që vendoset në zgjedhje, Nënkryetari i komunës për komunitetet emërohet nga Kryetari i komunës, në bazë të miratimit të kuvendit komunal. Rolet e Zëvendës kryetarit për komunitetet dhe nënkryetarit të komunës për komunitetet ndryshojnë sipas rrethave, i pari bashkëvepron kryesisht me kuvendin komunal, ndërsa i dyti pritet t'i japë këshilla kryetarit për çështjet që lidhen me komunitetet minoritare.⁵⁴
- * Kushtetuta malazeze për pjesëmarrjen lokale të minoriteteve në vendimmarrje është unike brenda Ballkanit Perëndimor.⁵⁵ Ligji malazez për të drejtat e pakicave dhe lirive shkon pak më tej dhe detyron komunat me popullsi minoritare të konsiderueshme të krijojnë këshilla për minoritetet,⁵⁶ ndërsa Ligji për vetëqeverisjen lokale kërkon nga komunat me popullsi minoritare të konsiderueshme të përfshijnë në planet e tyre për zhvillim dispozita për të siguruar pjesëmarrjen e minoriteteve.⁵⁷ Plani i veprimit për barazi gjinore i Malit të Zi është gjithashtu i rëndësishëm sepse bën thirrje për të hartuar një strategji për të rritur pjesëmarrjen e grave romë në vendimmarrje.⁵⁸
- * Ligji i Serbisë për zgjedhjet lokale kërkon nga komunat etnikisht të përziera të mundësojnë përfaqësimin proporcional në kuvendet e tyre dhe ta heqin kushtin që një parti apo koalicion të duhet të marrë të paktën pesë për qind të të gjitha votave në mënyrë që të marrin pjesë në shpërndarjen e mandateve për partitë politike të minoriteteve kombëtare dhe koalicioneve të përbëra nga parti të tilla.⁵⁹ Përveç kësaj, duke pasur parasysh objektivin për realizimin e të drejtës së grave për pjesëmarrje

1 Ligji për Këshillat Kombëtarë të Minoriteteve Kombëtare, *Fletorja Zyrtare e Republikës së Serbisë* 72/2009, Nenet 10, 26, <http://www.seio.gov.rs/upload/documents/ekspertske%20misiije/protection_of_minorities/law_on_national_councils.pdf>.

të barabartë me burrat në vendimmarrje, *Strategjia kombëtare e Serbisë për përmirësimin e gjendjes të grave dhe promovimin e barazisë gjinore 2008*, bën thirrje për mbështetje të bashkëpunimit të shoqatave të grave rome nga njëra anë dhe organizatave të tjera, administratës qendrore dhe njësisive e vetëqeverisjes lokale nga ana tjetër, në formën e aktiviteteve të përbashkëta për të nxitur shkëmbimin e përvojës dhe inkurajuar pjesëmarrjen e grave rome në adresimin e problemeve të komuniteteve lokale.⁶⁰

Trupat ndëretnikë lokalë

Legjislacioni i vetëqeverisjes lokale në ish Republikën Jugosllave të Maqedonisë dhe në Serbi parashikon krijimin e organeve konsultative ndër-etnike. Ato gjithashtu janë të pranishme në legjislacionin përkatës të Kosovës. Ndërsa legjislacioni i Kosovës kërkon formimin e një Komiteti për Komunitetet në të gjitha komunat e banuara nga pjesëtarë të më shumë se një grupi etnik.⁶¹ Ligji i Serbisë mbi qeverisjen vendore parashikon formimin e Këshillit për Marrëdhënie Ndëretnike në ato komuna në të cilat ka vetëm një minoritet që përbën më shumë se pesë për qind të numrit të përgjithshëm të banorëve ose të gjitha minoritetet e tilla përbëjnë më shumë se dhjetë për qind të popullsisë së përgjithshme të komunës.⁶² Në ish-Republikën Jugosllave të Maqedonisë, nga ana tjetër, Komiteti për Marrëdhënie Ndërmjet Bashkësive duhet të formohet në komuna me një popullsi prej të cilave më shumë se 20 për qind i përkasin një bashkësie etnike që nuk është shumicë.⁶³ Dispozitat në lidhje me anëtarësimin në këto organe janë të ngjashme: Komitetet e komuniteteve përfshijnë, përveç anëtarëve të Kuvendit të Komunës, të paktën një përfaqësues të secilit komunitet që jeton në komunë në numër të mjaftueshëm për të siguruar që përfaqësuesit e komuniteteve të përbëjnë shumicën, Këshillat për Marrëdhënie Ndëretnike përbëhen nga bashkësia që përbën më shumë se një për qind të popullatës lokale, si dhe serbëve etnikë (pavarësisht nga proporcioni i tyre në popullatën lokale), në mënyrë të tillë që as serbët dhe as përfaqësuesit e minoritetit tjetër të mos përbëjnë shumicën e anëtarëve të Këshillit,⁶⁴ Komisionet për marrëdhënie ndërmjet bashkësive përbëhen nga numër i barabartë i secilit komunitet që jeton në komunë. Në të gjitha rastet, organet ndër-etnike janë të ngarkuara me shqyrtimin e çështjeve që lidhen me marrëdhëniet ndëretnike në lokalitetin e themelimit të tyre.

Nisma të tjera të pjesëmarrjes në vendimmarrje në nivel lokal

Politikat e tjera në lidhje me pjesëmarrjen në nivel lokal në vendimmarrje janë Zyrat komunale për komunitete dhe kthim në Kosovë. Në ish Republikën Jugosllave të Maqedonisë ekzistojnë edhe Qendrat Informative Rome. Ashtu siç tregojnë emrat e tyre, ndërsa Zyrat për komunitete dhe kthim targetojnë të gjitha minoritetet,⁶⁵ Qendrat Informative Rome synojnë popullsinë më të ngushtë rome. Qendrat Informative Rome janë hapur në tetë komuna në mbarë vendin në ish-Republikën Jugosllave të Maqedonisë, në fillim të vitit 2007 nëpërmjet një iniciative të Ministrisë së Punës dhe Politikave Sociale në vitin 2011 u hap Qendra e nëntë. Të themeluara në bashkëpunim me OJF-të lokale rome dhe autoritetet lokale për të shërbyer si një ndërlidhës ndërmjet komuniteteve lokale rome dhe pushtetit komunal, Qendrat kanë mision të kontribuojnë në zbatimin e Strategjisë për Romët si dhe Planit kombëtar të veprimit të miratuar në kuadrin e Dekadës së Romëve duke lidhur politikën dhe shërbimet lokale me ato shtetërore.⁶⁶

Politika dhe nisma të nivelit vendor

Pikat fokale për Romët

Pika fokale të nivelit komunal për Romët janë themeluar në shumicën e vendeve të Ballkanit Perëndimor. Ndërsa shkalla në të cilën autoritetet qendrore janë të angazhuara në krijimin dhe mirëmbajtjen e këtyre pikave fokale ndryshon, ajo që ka rëndësi të veçantë është marrëdhënia institucionale mes pikave fokale dhe autoriteteve lokale.

- * Në Bosnje-Hercegovinë, "referentët" romë, ose të punësuarit në pikat fokale rome, janë vendosur në tre lokalitete (Bijeljina, Bërcsko dhe Kalesija), me krijimin e një posti të përhershëm në një prej tyre (Kalesija). Përveç kësaj, nisma e organizatës CARE çoi në emërimin e pesë koordinatorëve romë në vitin 2011: një në Ministrinë e Shtetit për të Drejtat e Njeriut dhe Refugjatëve dhe katër në zyrat rajonale të Ministrisë, me detyrë që të vendosin lidhje mes institucioneve qeveritare në të gjitha nivelet me sektorin e OJF-ve dhe komunitetet lokale rome.
- * Në ish-Republikën Jugosllave të Maqedonisë, në gjashtë komuna ka të punësuar romë në administratën lokale. Tri komuna në Kosovë kanë nëpunës romë, ashkali dhe/ose egjiptianë si pika fokale për

çështjet që prekin romët, ashkalitë dhe egjiptianët. Në Serbi, nga 42 njësitë e vetëqeverisjes lokale të cilat kanë emëruar një koordinator për çështjet e Romëve,⁶⁷ në 17 janë angazhuar bashkë-koordinatorë në një bazë të pacaktuar, si pjesë përbërëse e administratës lokale. Këto praktika do të trajtohen me kujdes të veçantë në seksionin 3.3.

Planet lokale dhe rajonale të veprimit për Romët

Ndërsa në Shqipëri, autoritetet rajonale në Elbasan kanë miratuar një plan veprimi për Romët në vitin 2012, planet lokale të veprimit për Romët kanë ekzistuar në disa komuna të ish-Republikës Jugosllave të Maqedonisë qysh nga viti 2005, dhe në ndërkohë filloi hartimi i planeve lokale të veprimit për Romët në Mal të Zi dhe Serbi. Kosova gjithashtu ka filluar me zhvillimi e një plani lokal të veprimit. Siç është rasti me krijimin dhe mirëmbajtjen e pikave fokale për romët në nivel komunal, shkalla e angazhimit të qeverisë në zhvillimin dhe mbështetjen e planeve të veprimit në nivel rajonal dhe lokal në Ballkanin Perëndimor ndryshon. Iniciativat që lidhen me zhvillimin, miratimin dhe financimin e planeve lokale dhe rajonale të veprimit për Romët trajtohen në mënyrë më të detajuar në seksionin 3.3.⁶⁸

Iniciativa të tjera relevante

Dy nisma të tjera që lidhen me pjesëmarrjen e Romëve dhe egjiptianëve në vendimarrje në Shqipëri janë fushata "Faleminderit, zoti Kryetar!" në kuadër të një fushate ndërkombëtare të Organizatave Europiane Rome në Nivel Lokal dhe modeli i planifikimit pjesëmarrës i futur përmes Programit të përbashkët të OKB-së "Fuqizimi i Komuniteteve Lokale Vulnerabël të Shqipërisë." Të dyja iniciativat prezantohen në seksionin 3.3 si praktika të mira.

Në Bosnje-Hercegovinë, *CARE International North-West Balkans* siguruan grante të vogla në kuadër projektit të financuar nga BE "Mbështetje për Zbatimin e Planit Kombëtar të Veprimeve për Përfshirjen e Romëve" për katër komuna që t'u qasen problemeve konkrete të komuniteteve lokale rome në bashkëpunim me OJF-të rome që zhvilluan nismat. Më shumë informacion mbi këtë praktikë të mirë ka në seksionin 3.3.

Në Kosovë, "Iniciativa e Bashkimit Europian për Mbështetje të Romëve, Ashkalive dhe Egjiptianëve të Mitrovicës" e drejtuar nga *Mercy Corps* ka përfshirë aktivisht liderët e komunitetit rom, ashkali dhe egjiptian në konsultim gjatë implementimit të projektit. Ky projekt ka një qasje gjithëpërfshirëse për zhvendosjen e rreth

90 romëve, ashkalive dhe egjiptianëve nga dy kampet e kontaminuara me plumb në Mitrovicë. Praktikata e mira nga ky projekt në lidhje me pjesëmarrjen e romëve, ashkalive dhe egjiptianëve në vendimarrje janë paraqitur në Seksionin 3.3.

Në Serbi, aktivistët e OJF-ve rome në Nish dhe në lagjen Peshçara (*mesna zajednica*) të Suboticës kanë iniciuar formimin e organeve ndëretnike për të përmirësuar cilësinë e marrëdhënieve ndëretnike në nivel lokal, duke rritur pjesëmarrjen e Romëve në vendimarrje. Këto iniciativa, të cilat ndryshojnë nga iniciativat e miratuara nga Këshillat për Marrëdhënie Ndëretnike, janë prezantuar si një praktikë e mirë në Seksionin 3.3.

Gjithashtu në Serbi, dy iniciativa të ndara, njëra e udhëhequr nga *Spolu*, organizatë holandeze, dhe tjetra nga Misioni i OSBE-së në Serbi dhe Agjencisë për të Drejtat e Njeriut dhe të Minoriteteve, kanë paraparë grante të vogla për bashkëpunim mes autoriteteve vendore dhe komuniteteve rome në vlerësimin dhe marrjen e hapave për të përmbushur nevojat prioritare të komunitetit. Informata shtesë mbi dy nismat si shembuj të praktikës së mirë janë paraqitur në Seksionin 3.3.

Dy praktika të tjera relevante që zhvillohen dhe zbatohen në nivel lokal në Serbi vijnë nga komunat e Beogradit. Në Novi Beograd, në përgatitje për risistemimin e banorëve nga vendbanimet joformale rome në afërsi të lagjes për strehim Belvil, u mbajtën disa takime konsultative mes autoriteteve të qytetit dhe përfaqësuesve të Zyrës për të Drejtat e Njeriut dhe të Minoriteve në nivel qendror dhe banorët e vendbanimit. Konsultimet me banorët vazhduan në formën e grupeve të fokusit dhe përmes një ankete familjare. Në vlerësimin e Mbrojtësit të Qytetarëve, megjithatë, këto përpjekje në fund rezultuan të pamjaftueshme: "Procesi i konsultimit, duke pasur parasysh kushtet e vështira socio-ekonomike të popullsisë së zhvendosur, duhet të kishte qenë më intensiv, më i gjatë dhe më i detajuar, dhe në përputhje të plotë me Parimet dhe Udhëzimet Themelore për dëbimet dhe shpërnguljet për arsye zhvillimi të Komisionarit të Lartë të Kombeve të Bashkuara për të Drejtat e Njeriut"⁶⁹

Në komunën Surçin, bashkëpunimi ndërmjet autoriteteve lokale dhe dy organizatave joqeveritare rome në atë komunë ka ecur më mirë dhe ka rezultuar me një partneritet të qëndrueshëm që do të trajtohet më hollësisht në Seksionin 3.3.

3.3. Praktika e mirë e pjesëmarrjes në vendimmarrje në nivel rajonal dhe lokal

Ashtu sikurse në Seksionin 2.3 u paraqitën praktikave të mira në fushën e antidiskriminimit të ekspozuara në Seksionet 2.1 dhe 2.2, ky seksion bazohet në pasqyrën e dhënë në Seksionet 3.1 dhe 3.2 dhe bën një prezantim më të detajuar të praktikave të mira në fushën e pjesëmarrjes në vendimmarrje. Siç do të shihet në prezantimin e mëposhtëm dallimet mes praktikave të mira në këtë fushë janë më të mëdha se në rastin e antidiskriminimit.

Pesë nga 17 shembujt e praktikës së mirë të prezantuar më poshtë kanë të bëjnë me zhvillimin, adoptimin dhe financimin e planeve lokale dhe rajonale për Romët. Përveç që thekson rëndësinë që autoritetit lokale dhe rajonale ia kushtojnë integritet të zgjedhësve romë, këto plane mund të përdoren për operacionalizimin e planeve kombëtare të veprimit dhe të njëjtat t'u përshtaten rrethanave lokale. Vendimtar për suksesin e kësaj përpjekjeje nuk është vetëm vullneti politik – që është manifestuar në një farë mase me nismat për të zhvilluar dhe për të miratuar një plan lokal ose rajonal të veprimit (si në Shqipëri, ish-Republika Jugosllave e Maqedonisë, Mali i Zi dhe Serbi) – por edhe përfshirja e komuniteteve lokale romë në procesin e zhvillimit. Duke njohur potencialin e planeve lokale të veprimit për të sjellë përfitime të prekshme për Romët, BPRI ka mbështetur zhvillimin e planeve lokale të veprimit në Mal të Zi dhe do të shfrytëzojë përvojat e këtij projekti kur do të ndërmarrë aktivitete të tilla në Shqipëri. Aktivitete të ngjashme janë planifikuar edhe për Kosovën.

Herë pas here punësimi i Romëve në administratat lokale si pika kontakti për çështjet që prekin popullatën lokale romë kombinohet me zhvillimin dhe miratimin e planeve lokale të veprimit. Këtu është e rëndësishme të theksohet se punësimi i Romëve si pika fokale duhet të lehtësojë aksesin në shërbimet e rregullta në vend që të zëvendësohet një qasje e tillë. Pikat fokale romë duhet të funksionojnë vetëm për aq kohë sa është e nevojshme për të lehtësuar aksesin në shërbime, ndërkohë krijimi i vendeve të përhershme të punës përbën një element të rëndësishëm të praktikës së mirë. Nëse nuk financohet nga ndonjë burim afatgjatë nga buxhetet e njëjta si punonjësit e tjerë vendorë, paqëndrueshmëria e posteve të pikave fokale mund të ndikojë negativisht në aftësinë e tyre për të përmbushur detyrat. Komunitat e përzgjedhura në ish-Republikën Jugosllave të

Maqedonisë dhe Serbisë ofrojnë shembuj pozitivë në këtë drejtim.

Pesë nga shembujt e tjerë të praktikës së mirë në fushën e pjesëmarrjes në vendimmarrje kanë të bëjnë me pjesëmarrjen e romëve në vendimmarrje me mbështetjen për përmirësimin e aspekteve të ndryshme të situatës së komuniteteve romë në bashkëpunim me autoritetet lokale. Ndonëse nuk është për t'u çuditur, të gjithë këta shembuj janë financuar nga organizatat ndërkombëtare. Këtu është e rëndësishme të theksohet se natyra e shumëfishtë e marginalizimit të Romëve do të thotë se proceset konsultative nuk mund të sigurojnë një garanci se projekte të tilla në fund do të kontribuojnë në integrimin e Romëve. Ato janë, megjithatë, të domosdoshme për të paraqitur disa prej pengesave më të dukshme për suksesin e projektit, si dhe për të siguruar vullnetin e mirë dhe mirëkuptimin nga ata që duhet të përfitojnë nga aktivitetet e projektit

Dy shembuj të tjerë të praktikave të mira në këtë fushë fokusohen në përfaqësimin e Romëve në institucionet zyrtare. Ndërsa në shembullin e Kroacisë përfaqësuesit zgjidhen, në shembullin e Serbisë përfaqësuesit emërohen. Pavarësisht nga dallimet e tyre, këto dy praktika kanë të përbashkëta dispozitat për pjesëmarrjen e Romëve në organet përfaqësuese, së bashku me kolegët e tyre joromë.

Dy shembujt e mbetur të praktikave të mira në fushën e pjesëmarrjes së Romëve në vendimmarrje qëndrojnë jashtë kategorive të lartpërmendura. Praktika nga Shqipëria paraqet dy qytete që bashkohen me qëllim inkurajimin e autoriteteve lokale për të mësuar nga njëri-tjetri dhe për të ndërtuar marrëdhënie pune me komunitetet lokale romë. Shembulli i Serbisë, nga ana tjetër, tregon potencialin që bashkëpunimi joformal mes zyrtarëve vendor dhe OJF-ve romë të zhvillohet në një partneritet të qëndrueshëm.

PRAKTIKA TË MIRA NË PJESËMARRJEN E ROMËVE 1: SHQIPËRI

Emri i praktikës: Zhvillimi i një plani të veprimit për Romët në Qarkun e Elbasan

Iniciuar nga: Shoqata "Në familje, për familjen"

Zbatuar nga:

- * Shoqata "Në familje, për familjen"
- * Autoritetet rajonale të Elbasanit
- * Autoritetet vendore në Elbasan dhe Peqin
- * OJF-të rome: Qendra e Komunitetit Rom, Romano Sezi dhe të tjerë
- * Përfaqësuesit e komuniteteve rome dhe egjiptiane në Rrethin e Elbasanit

Përshkrim

Përveç Planit Kombëtar të Veprimit të miratuar nga qeveria shqiptare në lidhje me pjesëmarrjen e saj në Dekadën e Përfshirjes së Romëve, plani i veprimit i vetëm për Romët i hartuar deri sot në Shqipëri është për qarkun e Elbasanit.

I ndërmarrë në kuadër të një projekti të udhëhequr nga Shoqata "Në familje, për familjen", me mbështetjen financiare të Fondacionit Shoqëria e Hapur për Shqipërinë, procesi filloi duke i njoftuar autoritetet rajonale dhe lokale, OJF-të rome dhe komunitetet lokale rome dhe egjiptiane me Planin Kombëtar të Veprimit të Shqipërisë. Hartimi i planit të veprimit rajonal vazhdoi në pesë grupe pune, ku çdo grup hartoi një program afatshkurtër dhe afatmesëm për realizimin e objektivave qendrorë në nivel qarku. Disa takime konsultative janë mbajtur për të diskutuar një version draft të planit para miratimit të tij.

Që nga zhvillimi i planit të veprimit për Qarkun e Elbasanit, autoritetet rajonale në Korçë kanë shprehur interes në futjen e një iniciative të ngjashme.

Zonat: Qarku i Elbasanit

Elementet kyçe të praktikave të mira

- * Targetim eksplicit i romëve, ashkalive dhe egjiptianëve
- * Koordinim me politika të tjera
- * Pjesëmarrja e romëve dhe egjiptianëve në projektimin e politikës
- * Prodhimi i efekteve të shumëfishta.

PRAKTIKA TË MIRA NË PJESËMARRJEN E ROMËVE 2: SHQIPËRI

Emri i praktikës: Partneritete vendore për përfshirjen e Romëve

Iniciuar nga: *Roma Active Albania*

Zbatuar nga:

- * Roma Active Albania
- * Autoritetet vendore në Fier dhe Korçë

Përshkrim

OJF-ja *Roma Active Albania* me seli në Tiranë doli me nismën "Faleminderit, zoti kryetar!", Si pjesë e fushatës ndërkombëtare të Rrjetit European të Organizatave me Bazë Romë, "Faleminderit ...? Partneritet për të Përfshirje të Romëve ". Qëllimi i iniciativës në Shqipëri ishte të promovojë angazhimi i komuniteteve rome dhe egjiptiane dhe autoriteteve lokale për adresimin e problemeve me të cilat ballafaqohen romët. Për këtë qëllim fushata ofroi mbështetje për advokim lokal për t'i bërë institucionet e përgjithshme më të afrueshme për pjesëtarët e komuniteteve lokale rome dhe egjiptiane.

Fushata ndihmoi gjenerimin e mbështetjes publike për veprim pozitiv lokal me ngritjen e vetëdijes dhe ndërtimin e marrëdhënieve me ekspertë në administratat lokale, duke vënë theksin tek niveli administrativ dhe jo aq tek pozita politikisht të paqëndrueshme. Në të njëjtën kohë, fushata inkurajoi autoritetet vendore të mësojnë nga njëri-tjetri.

Një nga rezultatet e fushatës ishte sigurimi i fondeve nga komuna (lokalitete rurale) e Pojanit (Korçë) nga buxheti i saj për të trajtuar çështjet me të cilat përballen romët dhe egjiptianët aty.

Zonat: Fier dhe Korçë

Elementet kyçe të praktikave të mira

- * Targetim eksplicit i romëve, ashkalive dhe egjiptianëve
- * Pjesëmarrja e Romëve dhe egjiptianëve në projektimin e politikës
- * Prodhimi i efekteve të shumëfishta.

Ueb faqe: <<http://www.ergonetwork.org/ergo-network/campaigns/thankyou/>>

PRAKTIKA TË MIRA NË PJESËMARRJEN E ROMËVE 3: SHQIPËRI

Emri i praktikës: Planifikim vendor pjesëmarrës

Iniciuar nga: UNDP

Zbatuar nga:

- * Ministria e Punës, Çështjeve Sociale dhe Shanseve të Barabarta
- * Autoritetet e qeverisjes vendore me komunitete të rrezikuara rome dhe egjiptiane në rajonin e Durrësit, Elbasanit, Fierit dhe Tiranës, me mbështetjen e Programit të Përbashkët të OKB-së "Fuqizimi i Komuniteteve Lokale të Rrezikuara në Shqipëri."

Përshkrim

Modeli i planifikimit pjesëmarrës vendor u prezantua në kuadrin e Programit të Përbashkët të OKB-së "Fuqizimi i Komuniteteve Lokale të Rrezikuara në Shqipëri", i cili synon gjerësisht promovimin e sigurisë njerëzore në mesin e komuniteteve rome dhe egjiptiane të përjashtuara shoqërisht. Planifikimi me pjesëmarrje përbën një prej tre komponentëve të programit, dy të tjerët janë lehtësimi i aksesit në të drejtat dhe forcimi i institucioneve për përfshirjen sociale.

Si bazë për procesin e planifikimit pjesëmarrës lokal, u mbledhën "forume për këshillim të komunitetit" rom dhe egjiptian me qëllim identifikimin dhe priorizimin e nevojave lokale së bashku me një të moshuar vendor të angazhuar nga njësia e qeverisjes vendore si një ndërlidhës në komunitet. Nevojat parësore janë hartuar në planet e zhvillimit të komunitetit për t'u diskutuar për financim me autoritetet vendore. Janë firmosur memorandume mirëkuptimi mes autoriteteve vendore dhe UNDP-së me të cilat vendoset një marrëveshje për bashkëfinancim (80 për qind sigurohen nga UNDP, 20 për qind nga pushteti vendor) për 1-2 nga nevojat parësore në çdo lokalitet pjesëmarrës. Projektet me mbështetje të tillë financiare përfshijnë ndërtimin e rrugëve (si në komunën e Fushë-Krujës) dhe kanalizimit (Komuna Qendër) si dhe infrastrukturën sociale (p.sh. , qendrat në shërbim të komuniteteve vendore në komunën e Cërrikut, Levanit dhe lagjet Nënstacioni dhe Nishtulla).

Kjo qasje aktualisht po zbatohet edhe në qarqet e Beratit, Korçës dhe Vlorës në kuadër të projektit të financiar nga BE "Përfshirja sociale e komuniteteve rome dhe egjiptiane në Shqipëri."

Zonat

- * Qarku i Durrësit: Bashkia e Fushë-Krujës, lagja e Nishtullës dhe Shkozës
- * Qarku i Elbasanit: Lagjja B-Dardha, Bashkia e Cërrikut, Bashkia e Peqinit, lagja Rrapishta
- * Qarku i Fierit: Bashkia e Levanit, komuna Mbrostar dhe Qendër
- * Qarku i Tiranës: Bashkia Kamëz dhe lagja Nënstacioni

Elementet kyçe të praktikave të mira

- * Targetim eksplícit i romëve, ashkalive dhe egjiptianëve
- * Përqëndrim i drejtpërdrejtë në pjesëmarrjen e romëve dhe egjiptianëve në vendimmarrje
- * Promovimi i pjesëmarrjes së grave në mënyrë të barabartë me kolegët e tyre meshkuj
- * Qasje gjithëpërfshirëse
- * Pjesëmarrja e romëve dhe egjiptianëve në projektimin e politikës

Ueb faqe: <<http://www.undp.org.al/index.php?page=projects/project&id=201>>

PRAKTIKA TË MIRA NË PJESËMARRJEN E ROMËVE 4: BOSNJE-HERCEGOVINA

Emri i praktikës: Bashkëfinancimi dhe bashkëpunimi mes OJF-ve rome dhe autoriteteve vendore

Iniciuar nga: CARE International North-West Balkans

Zbatuar nga:

- * OJF-të rome: Shoqata e romëve *Amaro Kham- Naše sunce* (Visoko);; Shoqata e romëve *Povratnici* (Tuzla), Shoqata *Otaharin* (Bijeljina); Shoqata *Romska djevojka-Romani ćej*; Shoqata qytetare *'Sretni Romi* (Tuzla)
- * Autoritetet vendore në Bijeljinë, Tuzla, Prnjavor dhe Visoko
- * Autoritetet rajonale: Kantoni i Tuzlës
- * Vullnetarë nga komunitetet rome vendore: Prnjavor dhe Tuzla

Përshkrim

Si pjesë e projektit të financuar nga BE "Mbështetje për Zbatimin e Planit Kombëtar të Veprimeve për Përfshirjen e Romëve", *CARE International North-West Balkans* ka siguruar grante të vogla për OJF-të vendore rome për adresimin e problemeve konkrete me të cilat përballen komunitetet lokale rome. Gjashtë nga tetë grantet përfshijnë bashkëfinancim me autoritetet komunale.

Gjashtë projekte të bashkëfinancuara me autoritetet komunale iu dedikuan përmirësimeve infrastrukturore në vendbanimet rome të identifikuara nga OJF-të rome aktive si të nevojshme në lokalitetet përkatëse, siç është treguar më poshtë.

- * Bijeljina: Katër familje u lidhën me sistemin publik të furnizimit me ujë
- * Prnjavor: U riparuan rrugët në tri vende
- * Tuzla:
 - U vendos infrastrukturë komunale në lagjen rome Crvene njive,
 - U riparua dhe u vendos ndriçimi i rrugëve në lagjen rome Mušinac
- * Visoko: Ndriçimi i rrugëve u instalua në lagjen rome Ljetovik

Zonat: Bijeljinë, Tuzla, Prnjavor dhe Visoko

Elementet kyçe të praktikave të mira

- * Targetim eksplícit i Romëve
- * Përqëndrim i drejtpërdrejtë në pjesëmarrjen e Romëve në vendimarrje
- * Pjesëmarrja e Romëve në projektimin e politikës

Ueb faqe: <<http://www.carenwb.org/index.php/projects/45-project-support-to-implementation-national-action-plans-for-roma-inclusion>>

PRAKTIKA TË MIRA NË PJESËMARRJEN E ROMËVE 5: KROACI

Emri i praktikës: Këshillat rome të minoriteteve lokale dhe rajonale

Iniciuar nga: Qeveria e Republikës së Kroacisë

Zbatuar nga: Qarqet, qytetet dhe komunat

Përshkrim

Akti Kushtetues për të Drejtat e Pakicave Kombëtare përmban dispozita për kushtet që duhet t'i plotësojë një minoritet në madhësi për të formuar vetë Këshillin e Minoriteteve për të lehtësuar pjesëmarrjen e minoriteteve në proceset vendimmarrëse në nivel vendor dhe rajonal. Rolet e Këshillave Kombëtare të Minoriteteve përfshijnë propozimin e masave për përmirësimin e situatës së një minoriteti të caktuar, si dhe masat e përgjithshme për të adresuar çështjet me rëndësi për minoritetin kombëtar; propozimin e kandidatëve për poste; pranimin e informacioneve për të gjitha çështjet e diskutuara nga trupi përfaqësues i komitetit të njësisë përkatëse të pushtetit vendor.⁷⁰ Puna e Këshillave Kombëtarë për Minoritetet financohet nga njësitë përkatëse të qeverisjes vendore.⁷¹

Nga ana tjetër, pushteti i njësisë përkatëse të vetëqeverisjes është i detyruar të kërkojë mendimin e Këshillit të Minoritetit Kombëtar për masat e përgjithshme të propozuara dhe dispozitave të veçanta që synojnë rregullimin e të drejtave dhe lirive të minoriteteve.⁷²

Në rast se Këshilli i Minoritetit Kombëtar konstaton ndonjë gjë që është antikushtetuese në një akt të miratuar në njësinë përkatëse të vetëqeverisjes, Këshilli duhet të informojë Ministrinë e Administratës. Këshillat e Minoriteteve Kombëtare dhe përfaqësuesit e minoriteteve kombëtare në njësitë e vetëqeverisjes lokale dhe rajonale mund të kërkojnë që administrata e nivelit qendror të mbikëqyrë dhe të sigurojë zbatimin e akteve të veçanta që rregullojnë të drejtat e minoriteteve në nivelet rajonale apo lokale, si dhe të Aktit Kushtetues për të drejtat e minoriteteve në vetvete, ndërsa administrata duhet të njoftojë Këshillin ose përfaqësuesin për përfshirjen e saj.⁷³

Në zgjedhjet e mbajtura në korrik 2011 u zgjodhën shtatë Këshilla të minoritetit rom në nivel qarku, pesë në nivel qyteti dhe pesë në nivel komunal.

Zonat:

- * Qarqet: Brodsko-posavska, Istarska, Međimurska, Osječko-baranjska, Primorsko-goranska, Sisačko-moslavačka dhe Qyteti i Zgarebit
- * Qytetet: Čakovec, Pula, Rijeka, Sisak dhe Slavonski Brod
- * Komunat: Darda, Mala Subotica, Nedelishce, Orehovica dhe Pribislavec

Elementet kyçe të praktikave të mira

- * Targetim eksplicit i Romëve
- * Përqëndrim i drejtpërdrejtë në pjesëmarrjen e Romëve në vendimmarrje
- * Pjesëmarrja e Romëve në projektimin e politikës

PRAKTIKA TË MIRA NË PJESËMARRJEN E ROMËVE 6: ISH REPUBLIKA JUGOSLLAVE E MAQEDONISË

Emri i praktikës: Hartimi i planeve lokale të veprimit për Romët

Iniciuar nga: OJF-të rome, Ministria e Punës dhe Politikave Sociale, apo autoriteteve komunale (nëpërmjet nis-mave të veçanta)

Zbatuar nga:

- * OJF-të rome
- * Ministria e Punës dhe Politikave Sociale
- * Autoritetet komunale në Berovë, Manastir, Gostivar, Dellçevë, Koçanë, Kumanovë, Kriva Palanka, Pehçevë, Probishtip, Prilep, Shtip, Rankovce, Shuto Orizari, Sveti Nikollë, Tetovë, Veles dhe Vinicë

Përshkrim

Duke filluar në vitin 2005 si një iniciativë e organizatave jofitimprurëse rome në një numër të vogël të komunave, procesi i hartimit (dhe miratimit) të planeve lokale të veprimit (PLV) në fushat e arsimit, punësimit, shëndetësisë dhe strehimit është përhapur në një numër të madh të komunave nga viti 2009 përmes iniciativave të veçanta që përfshijnë Ministrinë e Punës dhe Politikave Sociale dhe shoqërinë civile rome.

Edhe pse Ministria e Punës dhe Politikave Sociale ka qenë më shpesh e përfshirë në zhvillimin e PLV-ve që nga viti 2009, në vitin 2010 Komuna e Koçanit miratoi PLV në fushat e arsimit, punësimit dhe strehimit me iniciativën e vet. Në fund të vitit 2010 dhe në fillim të vitit 2011, një projekt i financuar ndërkombëtarisht i zbatuar nga rrjeti rajonal rom *Intelekt* çoi deri në miratimin e PLV-ve në të njëjtat fusha në katër komunat në pjesën lindore të vendit. Më së fundmi, me financim nga BE në Projektin “Mbështetje për Zbatimin e Strategjisë së Romëve” sërish u përfshi Ministria e Punës dhe Politikave Sociale nga fund i 2011 deri në gjysmën e parë të vitit 2012.

Në të gjitha rastet, procesi ka sjellë së bashku përfaqësues të shoqërisë civile rome dhe institucionet përkatëse në nivel lokal.

Zonat: Berovë, Manastir, Gostivar, Dellçevë, Koçanë, Kumanovë, Kriva Palanka, Pehçevë, Probishtip, Prilep, Shtip, Rankovce, Shuto Orizari, Sveti Nikollë, Tetovë, Veles dhe Vinicë

Elementet kyçe të praktikave të mira

- * Targetim eksplicit i Romëve
- * Koordinim me politika të tjera
- * Pjesëmarrja e Romëve në projektimin e politikës

PRAKTIKA TË MIRA NË PJESËMARRJEN E ROMËVE 7: ISH REPUBLIKA JUGOSLLAVE E MAQEDONISË

Emri i praktikës: “Referentë” romë

Iniciuar dhe zbatuar nga: Autoritetet komunale në Çair, Dellçevë, Koçanë, Prilep, Shtip dhe Vinicë

Përshkrim

Gjashtë komuna punësojnë romë në administratën lokale si pika fokale ose “referentë” për çështjet që prekin popullatën lokale rome.

Ndërsa komunat e Çairit, Dellçevës, Koçanit, Prilepit dhe Vinicës secila punësojnë nga një rom për këtë qëllim, Komuna e Shtipit punëson dy romë: një si referent i lartë për marrëdhënie me bashkësitë, tjetri si referent i ri për Marrëdhëniet me qytetarët nga grupet e marginalizuara dhe personat me nevoja të veçanta.

Ndërsa detyrat specifike të referentëve ndryshojnë nga komuna në komunë, ato kanë të përbashkët lehtësimin e qasjes në shërbime për komunitetet lokale rome dhe pjesëmarrjen në proceset e politikave lokale. Në pesë nga gjashtë komunat që punësojnë referentë romë (Çairi është i vetmi përjashtim), ata kanë marrë pjesë në zhvillimin e planeve lokale të veprimit për romët.

Zonat: Çair, Dellçevë, Koçanë, Prilep, Shtip dhe Vinicë

Elementet kyçe të praktikave të mira

- * Targetim eksplicit i Romëve
- * Përqëndrim i drejtpërdrejtë në pjesëmarrjen e Romëve në vendimmarrje
- * Pjesëmarrja e Romëve në projektimin e politikës

PRAKTIKA TË MIRA NË PJESËMARRJEN E ROMËVE 8: KOSOVË

Emri i praktikës: zhvillimi i planeve lokale të veprimit për integrimin e komunitetit rom, ashkali dhe egjiptian.

Iniciuar nga:

- * OJF-të rome, ashkallie dhe egjiptiane, Prizren
- * Fondacioni Shoqëria e Hapur e Kosovës në Ferizaj, Fushë Kosovë, Gjakovë dhe Mitrovicë.

Zbatuar nga:

- * Iniciativa për Progres
- * OJF-të rome, ashkallie dhe egjiptiane
- * Përfaqësues i komuniteteve lokale rome, ashkallie dhe egjiptiane
- * Autoritetet komunale në Ferizaj, Fushë Kosovë, Gjakovë dhe Mitrovicë.
- * Qendrat rajonale të OSBE-së në Prishtinë (PLV Fushë Kosovë) dhe Prizren (PLV Prizren)

Përshkrim

Hartimi i planeve lokale të veprimit (PLV) për integrimin e komuniteteve romë, ashkali dhe egjiptian në Kosovë ka filluar në vitin 2009 si një nismë e shoqërisë civile në Prizren, në bashkëpunim me autoritetet komunale dhe me mbështetjen e Fondacionit Kosovar për Shoqëri të Hapur (KFOS) si dhe Qendra rajonale e OSBE-së në Prizren. *Plani i veprimit për integrimin e komuniteteve rom, ashkali dhe egjiptian në komunën e Prizrenit është e bazuar në mënyrë eksplicite në Strategjinë për Integrimin e Komuniteteve Rom, Ashkali dhe Egjiptian.*

Pas hartimit të e PLV-ve për romët, ashkallitë dhe egjiptianët në Prizren, KFOS ka mbështetur procese të ngjashme në disa komuna të tjera, duke përfshirë planin më të fundit të rishikuar në Gjakovë. Ashtu si për PLV Prizren, PLV-të e hartuara në Ferizaj, Fushë Kosovë, Gjakovë dhe Mitrovicë ishin konceptuar si instrumente për zbatimin në nivel lokal të *Strategjisë së miratuar në një nivel më të lartë.*

OSBE-ja gjithashtu ka kontribuar në zhvillimin e PLV-ve në Fushë Kosovë, si dhe në Prizren, dhe planifikohet të japë mbështetje për PLV-në në Mitrovicë në 2013.

Zonat: Ferizaj, Fushë Kosovë, Gjakovë dhe Prizren.

Elementet kyçe të praktikave të mira

- * Targetim eksplicit i romëve, ashkalive dhe egjiptianëve
- * Koordinim me politika të tjera
- * Pjesëmarrja e romëve, ashkalive dhe egjiptianëve në projektimin e politikës

PRAKTIKA TË MIRA NË PJESËMARRJEN E ROMËVE 9: KOSOVË

Emri i praktikës: Koordinatorë romë, ashkali dhe egjiptianë

Iniciuar dhe zbatuar nga: Autoritetet komunale në Ferizaj, Pejë dhe Prizren.

Përshkrim

Komuna e Ferizajit, Pejës dhe Prizrenit punësojnë të paktën nga një rom, ashkali, ose egjiptian si një pikë fokale për çështjet që ndikojnë romët, ashkalitë dhe egjiptianët e vendit.

Në pikën fokale në Ferizaj është një pjesëtar i komunitetit lokal ashkali, [kolegu i tij në Prizren është një rom. Komuna e Pejës, në anën tjetër, punëson dy persona: një egjiptian dhe një rom.

Një tregues tjetër për angazhimin e autoriteteve komunale në integrimin e romëve, ashkalive dhe egjiptianëve në Ferizaj dhe Pejë është numri relativisht i madh i pjesëtarëve të këtyre komuniteteve të punësuar në shërbimet e tjera komunale: 22 në Ferizaj dhe 11 në Pejë.

Zonat: Ferizaj, Pejë dhe Prizren.

Elementet kyçe të praktikave të mira

- * Targetim eksplicit i romëve, ashkalive dhe egjiptianëve
- * Përqëndrim i drejtpërdrejtë në pjesëmarrjen e romëve, ashkalive dhe egjiptianëve në vendimmarrje
- * Pjesëmarrja e romëve, ashkalive dhe egjiptianëve në projektimin e politikës

PRAKTIKA TË MIRA NË PJESËMARRJEN E ROMËVE 10: KOSOVË

Emri i praktikës: *Camp Advisory Group*

Iniciuar nga: *Mercy Corps*

Zbatuar nga:

- * *Mercy Corps*
- * Autoritetet komunale në Mitrovicë
- * Misioni i OSBE-së në Kosovë
- * Qendra e dokumentimit të romëve dhe ashkalive
- * UNHCR

Përshkrim

I zbatuar nga *Mercy Corps*, "Bashkimi Europian- Iniciativa e Mitrovicës për mbështetje të romëve, ashkalive dhe egjiptianëve" (BE-MRSI), që përfundoi në dhjetor 2012, synonte rivendosjen e qëndrueshme të 90 familjeve rome, ashkali dhe egjiptiane nga kampet e kontaminuar, Çesmin Lug dhe Osterode, në ish-Mahallën e Romëve në rrethin e Jugut të Mitrovicës. Për këtë qëllim, një grup këshillimor i Kampit u formua, duke sjellë së bashku përfaqësues të komunës së Mitrovicës me *Mercy Corps*, Misionin e OSBE-së në Kosovë, me Qendrën e dokumentimit të romëve dhe ashkalive, UNHCR-në dhe udhëheqësit e komuniteteve lokale rome dhe ashkali.

Ndër rezultatet e menjëhershme të procesit konsultativ ishin edhe dy vendime për strehim që do të ndërtohet në kuadër të projektit. Së pari, janë përzgjedhur shtëpitë rresht dhe jo blloqe apartamentesh. Së dyti, përtej katër mjedisve të banimit të parashikuara në *Manualin e Rishikuar për Kthim të Qëndrueshëm*,⁷⁴ u shtua një mjedis i pestë.

Me qëllim promovimin e pjesëmarrjes së vazhdueshme të komuniteteve lokale rome dhe ashkali në vendimmarrje në vendet e tyre të reja të banimit edhe pas përfundimit të projektit, u formua një komitet drejtues lokal. I përbërë nga udhëheqës nga kampet e mëparshme dhe përfaqësues të komunës së Mitrovicës, ky organ shërben si një forum për komunikim të rregullt ndërmjet komuniteteve rome dhe ashkali dhe autoriteteve lokale.

Zona: Mitrovicë

Elementet kyçe të praktikave të mira

- * Targetim eksplicit i romëve dhe ashkalive
- * Përqëndrim i drejtpërdrejtë në pjesëmarrjen e romëve dhe ashkalive në vendimmarrje
- * Qasje gjithëpërfshirëse

Ueb faqe: <<http://www.mercycorps.org/countries/kosovo/24140>>

PRAKTIKA TË MIRA NË PJESËMARRJEN E ROMËVE 11: MALI I ZI

Emri i praktikës: zhvillimi i planeve lokale të veprimit për integrimin e komunitetit rom, ashkali dhe egjiptian.

Iniciuar nga:

- * OJF-të rome: *Mladi Romi* (PLA në Herceg Novi dhe Tivar); *Poçetak* (PLA në Nikshiq)
- * Komunitet Berane, Bijelo Polje dhe Ulqin me mbështetje nga BPRI

Zbatuar nga:

- * OJF rome dhe egjiptiane: *Mladi Romi* (PLA në Herceg Novi dhe Tivar); *Poçetak* (PLA në Nikshiq), *Shoqata e Egjiptianëve* (PLA në Tivar)
- * Autoritetet komunale në Berane, Bijelo Polje, Herceg Novi, Nikshiq, Tivar dhe Ulqin
- * Përfaqësues i komuniteteve lokale rome, ashkallie dhe egjiptiane në Berane, Bijelo Polje dhe Ulqin

Përshkrim

Hartimi i planeve lokale të veprimit (PLV) për romët, ashkallitë dhe egjiptianët në Mal të Zi filloi në Nikshiq në vitin 2007, kur OJF-ja *Poçetak* nisi të mbledhë të dhëna me ndihmën e ekspertëve nga Qendra Lokale për Punë Sociale dhe me mbështetje financiare nga Ambasada e Shteteve të Bashkuara në Podgoricë. PLV në Herceg Novi dhe Tivar filloi në vitin 2009 dhe 2011 (përkatësisht) si një përpjekje bashkëpunuese e udhëhequr nga OJF-ja *Mladi Romi* me pjesëmarrjen e autoriteteve lokale dhe mbështetjen financiare nga Instituti Shoqëria e Hapur - Zyra e Përfaqësuesit të Malit të Zi.

Kohët e fundit, në bazë të shprehjes së interesit nga komunitet në rrjedhën e një procesi të ndërtimit të një harte të ndërmarrë nga BPRI në fillim të vitit 2012, u ngritën grupe pune në komunitet Berane, Bijelo Polje dhe Ulqin. Në grupet e punës u mbledhën së bashku përfaqësues të romëve, ashkallive dhe egjiptianëve dhe punonjësit e pushtetit vendor në fushën e administratës, arsimit, shëndetësisë, mirëqenies sociale dhe planifikimit urban që të hartojnë planet lokale të veprimit në ato komuna. Me lehtësimin e konsulentëve të BPRI-së, procesi i hartimit u frymëzua nga përvojat e Herceg Novit, Nikshiqit dhe Tivarit.

Zonat: Berane, Bijelo Polje, Herceg Novi, Nikshiq, Tivar dhe Ulqin

Elementet kyçe të praktikave të mira

- * Targetim eksplícit i romëve, ashkallive dhe egjiptianëve
- * Koordinimi me politikën e tjera në nivel lokal dhe qendror
- * Pjesëmarrja e romëve, ashkallive dhe egjiptianëve në projektimin e politikës

Ueb faqe: <<http://www.bpri-odih.org>>

PRAKTIKA TË MIRA NË PJESËMARRJEN E ROMËVE 12: SERBI

Emri i praktikës: Miratimi dhe financimin i planeve lokale të veprimit për romët

Iniciuar nga: OJF-të rome, Misioni i OSBE në Serbi, ose autoriteteve komunale (nëpërmjet iniciativave të veçanta)

Zbatuar nga:

- * OJF-të rome
- * Autoritetet komunale në Baçka Pallankë, Barajevë, Beçej, Beoçin, Bojnik, Bor, Bujanovc, Grockë, Kikinda, Kovin, Kragujevc, Krushevc, Lebane, Oxhaci, Pançevë, Pirot, Smederevo, Sombor, Srpska Crnja, Stara Pazova, Trstenik, Valjevë dhe žabalj.
- * Përfaqësues të komuniteteve lokale rome

Përshkrim

Nga 28 komunat në Serbi që kanë hartuar planet lokale të veprimit (PLVe) për romët në një proces konsultativ janë përfshirë në mënyrë aktive përfaqësuesit e komuniteteve vendore rome, 23 kanë dhënë fonde edhe për realizimin e këtyre planeve nga buxheti komunal.

Ndërsa numri më i madh i PLV-ve të miratuara përqëndrohet në arsim, punësim, shëndetësi dhe / ose strehim, komuna e Beogradit Barajevë në veçanti dallohet për miratimin dhe financimin e një PLV për gratë rome, përveç atyre të përmendura më lart. Si një shembull i potencialit për sinergji ndërmjet iniciativave që efektivisht promovojnë pjesëmarrjen e Romëve në vendimmarrje në nivel lokal, procesi i hartimit të PLV për gratë rome në Barajevë u iniciua nga koordinatori i komunës për romët – ajo vetë rome – dhe u përkrah nga OJF-ja e grave rome *Bibija*.

Zonat: Baçka Pallankë, Barajevë, Beçej, Beoçin, Bojnik, Bor, Bujanovc, Grockë, Kikinda, Kovin, Kragujevc, Krushevc, Lebane, Oxhaci, Pançevë, Pirot, Smederevo, Sombor, Srpska Crnja, Stara Pazova, Trstenik, Valjevë dhe Zabalj.

Elementet kyçe të praktikave të mira

- * Targetim eksplicit i Romëve
- * Kujdes për çështjet gjinore
- * Koordinim me politika të tjera
- * Pjesëmarrja e Romëve në projektimin e politikës

PRAKTIKA TË MIRA NË PJESËMARRJEN E ROMËVE 13: SERBI

Emri i praktikës: Mobilizimi i komunitetit për përmirësimin e infrastrukturës

Iniciuar nga: Fondacioni Ndërkombëtar *Spolu*

Zbatuar nga:

- * OJF *Khetane-Amarilis*, Novi Sad
- * Autoritetet lokale në Beoçin, lagja Horgosh dhe Adorjane Kanjizha, Mali Idjosh, Nova Crnja, Senta Apatin dhe Sivic Sombor
- * Përfaqësues të komuniteteve lokale rome

Përshkrim

Nga viti 2004 deri në 2009, organizata holandeze *Spolu* (e cila në vitin 2010 u bashkua me Rrjetin Europian të Organizatave Bazë) ka dhënë mbështetje për adresimin e nevojave prioritare të komuniteteve lokale rome në disa lokalitete në Vojvodinë.

Qasja e *Spolu* ka theksuar artikulumin bashkëpunues të nevojave prioritare, me takime të organizuara në komunitetet lokale rome nga OJF-ja e grave rome nga Novi Sadi, *Khetane-Amarilis* me mbështetjen e *Spolu* për të identifikuar interesat e përbashkëta dhe për të formuar një "grup iniciues" për të përfaqësuar ato interesa para autoriteteve lokale. Hapi i radhës në këtë proces ishte negociimi midis grupit iniciues dhe autoriteteve lokale me lehtësimin nga *Khetane-Amarilis*. Pasi u arrit një marrëveshje ndërmjet grupit iniciues dhe autoriteteve lokale rreth asaj se si të adresohen nevojat e identifikuara, *Spolu* dhe / ose *Khetane-Amarilis* do të lehtësojë hartimin e një plani veprimi dhe / ose projekt për vënien e marrëveshjes në praktikë. Bashkë-financimi ka qenë pjesë integrale e procesit, zakonisht një e treta sigurohet nga *Spolu* dhe dy të tretat nga autoritetet vendore dhe komuniteti lokal rom (kontributi i këtij të fundit kryesisht ka qenë në natyrë).

Projektet që janë mbështetur përfshijnë instalimin e trotuareve në lagjen Horgosh Kanjizha dhe lidhjen e shtëpive të një lagjeje rome në Senta Apatin me sistemin publik të furnizimit me ujë.

Zonat: Adorjan, Beoçin, Horgosh, Mali Idjosh, Nova Crnja, Senta dhe Sivic

Elementat kyce të praktikave të mira

- * Targetim eksplícit i Romëve
- * Përqëndrim i drejtpërdrejtë në pjesëmarrjen e Romëve në vendimmarrje
- * Pjesëmarrja e Romëve në projektimin e politikës

Ueb faqe: <<http://www.ergonetwork.org>>

PRAKTIKA TË MIRA NË PJESËMARRJEN E ROMËVE 14: SERBI

Emri i praktikës: Formimi i organeve ndëretnike rreth nevojave lokale

Iniciuar nga:

- * OJF YUROM Centar (Nish)
- * OJF Qendra Edukative Rome (Suboticë)

Zbatuar nga:

- * OJF-të rome: YUROM Centar (Nish), OJF Qendra Edukative Rome (Suboticë)
- * Autoritetet lokale: Qyteti i Nishit, lagjja Horgosh e Kanjzha, lagjet Çantavir dhe Peshçara të Suboticës

Përshkrim

Në qytetin e Nishit dhe lagjet Horgosh, Kanjzha dhe lagjet Çantavir dhe Peshçara të Suboticës, aktivistët e OJF-ve rome (nëpërmjet iniciativave të veçanta) drejtuan formimin e organeve ndër-etnike duke synuar përmirësimin e cilësisë së marrëdhënieve ndëretnike në nivel lokal duke rritur pjesëmarrjen e romëve, ndër të tjera, edhe në vendimarrje. Këto organe janë treguar të dobishme për të sjellë shqetësimet e komuniteteve lokale rome në vëmendjen e autoriteteve lokale dhe për parandalimin e dënimit kolektiv të komuniteteve të tëra rome nga ana e popullatës shumicë për krime të vogla të pronës.

Ndërsa Ligji i Serbisë mbi Vetëqeverisjen Lokale kërkon që Këshilli për Marrëdhënie Ndëretnike të themelohet në komunat në të cilat ose një minoritet përbën mbi pesë për qind të numrit të përgjithshëm të banorëve ose të gjitha minoritetet të tilla së bashku përbëjnë më shumë se dhjetë për qind të popullsisë së përgjithshme të komunës, organet ndëretnike të formuara në Nish dhe Peshçara ndryshojnë pak nga Këshillat e mandatuara ligjërish. Në Nish, dallimi është kryesisht në emërtim, ku organi i formuar quhet “Këshilli për të Drejtat e Njeriut dhe të Minoriteteve” dhe përfshihet në statutin e qytetit.⁷⁵ Në Çantavir, Horgosh dhe Peshçara, në anën tjetër, “Komisionet për marrëdhënie ndëretnike” u formuan më shumë në nivel lagjesh se sa në nivel komunal. Aktivitetet kryesore për formimin e Komisioneve për marrëdhënie ndëretnike në Çantavir dhe Horgosh janë mbështetur nga Fondi për Shoqëri të Hapur në Serbi.

Zonat: Çantavir, Horgosh, Nish dhe Peshçara

Elementet kyçe të praktikave të mira

- * Targetim eksplisit (por jo ekskluziv) i Romëve
- * Përqëndrim i drejtpërdrejtë në pjesëmarrjen e Romëve në vendimarrje
- * Kontribut ndaj integritimit
- * Pjesëmarrja e Romëve në projektimin e politikës

Ueb faqe: Nish: <<http://www.ni.rs/kis.html>>

<<http://www.diurnarius.info/index.php/sr/manjine/494-peara-primer-za-evropu>>

PRAKTIKA TË MIRA NË PJESËMARRJEN E ROMËVE 15: SERBI

Emri i praktikës: Koordinatorë lokalë romë

Iniciuar nga: Agjencia serbe për të Drejtat e Njeriut dhe të Minoriteteve, me mbështetje nga Misioni i OSBE-së në Serbi, PNUD dhe autoriteteve komunale (nëpërmjet iniciativave e të veçanta)

Zbatuar nga: Autoritetet komunale në Apatin, Barajevë, Beoçin, Bojnik, Bor, Bujanovc, Çukarica, Kragujevc, Kruševc, Kula, Novi Knezhevac, Novi Sad, Smederevo, Sombor, Vlasotince, Vranjë dhe žabalj.

Përshkrim

Që nga viti 2002, 52 komuna në Serbi kanë angazhuar një koordinator rom. Por, prej tyre, vetëm 17 kanë punësuar koordinatorin në afat të pacaktuar, si pjesë përbërëse e administratës lokale.

Siç është e vërtetë për pozicione të ngjashme të vendosura në vende të tjera në Ballkanin Perëndimor, në Serbi roli i koordinatorëve përfshin lehtësimin e aksesit ndaj shërbimeve për komunitetin lokal rom dhe luajnë një rol aktiv në krijimin dhe adoptimin e masave për përmirësimin e gjendjes së romëve që jetojnë në secilën komunë. Një ndryshim në krahasim me pjesën tjetër të rajonit është se në shumicën e komunave serbe që kanë angazhuar një koordinator rom, posti në këtë rast u krijua për të hartuar planet lokale të veprimit.

Zonat: Apatin, Barajevë, Beoçin, Bojnik, Bor, Bujanovc, Çukarica, Kragujevc, Kruševc, Kula, Novi Knezhevac, Novi Sad, Smederevo, Sombor, Vlasotince, Vranjë dhe žabalj.

Elementet kyçe të praktikave të mira

- * Targetim eksplicit i Romëve
- * Kujdes për çështjet gjinore
- * Koordinim me politika të tjera
- * Pjesëmarrja e Romëve në projektimin e politikës

PRAKTIKA TË MIRA NË PJESËMARRJEN E ROMËVE 16: SERBI

Emri i praktikës: Grante të vogla për bashkëpunim në nivel lokal

Iniciuar nga: Misioni i OSBE në Serbi, Agjencia Serbe për të Drejtat e Njeriut dhe të Minoriteteve

Zbatuar nga: Zbatuar nga: autoritetet komunale në Aleksinac, Bela Palanka, Bujanovc, Crveni Krst (Nish), Grocka, Kikinda, Koceljeva, Kragujevac, Krushevc, Negotin, Novi Beograd, Novi Sad, Pirot, Sombor, Shabac, Valjevo dhe Vranje

Përshkrim

Në kuadër të Programit Asistencë për Romët, financuar nga BE, në vitin 2006 Misioni i OSBE-së në Serbi organizoi një konkurs për grante të vogla për të financuar projekte për përmirësimin e kushteve të jetesës dhe për të nxitur integrimin e Romëve në nivel lokal. Në total, 33 projekte janë mbështetur me një buxhet të kombinuar prej 374.000 €.

Projektet janë zbatuar nga vetëqeverisja lokale, në bashkëpunim me OJF-të rome. Nga një rom nga Ministria e Arsimit dhe Agjencisë për të Drejtat e Njeriut dhe të Minoriteteve morën pjesë në përzgjedhjen e projekteve. Ndërhyrjet shtriheshin nga arsimi formal dhe trajnimi për siguri nga zjarri deri në ndërtimin e mureve për parandalimin e përmbytjeve në vendbanimet rome.

Konkursi për grante të vogla u shoqërua nga programe-pilot për Koordinatorë Romë në komunat e njëjta. Koordinatorët kanë qenë të përfshirë në zhvillimin e projektit dhe më vonë në monitorimin e zbatimit të tij, duke lehtësuar komunikimin mes komuniteteve lokale rome dhe autoriteteve komunale.

Zonat: Aleksinac, Bela Palanka, Bujanoc, Crveni Krst (Nish), Grocka, Kikinda, Koceljeva, Kragujevcc, Krushevc, Negotin, Novi Beograd, Novi Sad, Pirot, Sombor, Sabac, Valjevo dhe Vranje.

Elementet kyçe të praktikave të mira

- * Targetim eksplicit i Romëve
- * Përqëndrim i drejtpërdrejtë në pjesëmarrjen e Romëve në vendimmarrje
- * Pjesëmarrja e Romëve në projektimin e politikës

Ueb faqe: <<http://www.osce.org/serbia/57594>>

PRAKTIKA TË MIRA NË PJESËMARRJEN E ROMËVE 17: SERBI

Emri i praktikës: Partneritet i qëndrueshëm në mes të komunave dhe OJF-ve lokale rome

Iniciuar nga: Kryetar i komunës Surçin

Zbatuar nga:

- * Autoritete komunale të Surçin-it
- * OJF-të rome: Shoqata e Romëve të Surçinit (*URS*), Shoqata rome *BAH*

Përshkrim

Në komunën e Beogradit, Surçin, zyrtarët komunalë bashkëpunojnë rregullisht me dy OJF-të rome të regjistruara në atë komunë (Shoqata e romëve të Surçin-it që nga viti 2006, Shoqata Rome *BAH* që nga viti 2009). Komunikimi i vazhdueshëm ka qenë vendimtar për këtë bashkëpunim dhe shpesh përfshin edhe vetë Kryetarin.

Ndërsa bashkëpunimi mes komunës dhe OJF-së së pari nisi në lidhje me përmirësimin e infrastrukturës, me kalimin e kohës fusha e bashkëpunimit është zgjeruar për të mbuluar çështjet që lidhen me arsimin dhe punësimin, si dhe mbështetjen materiale bazë.

Financimi i qëndrueshëm për bashkëpunimin vjen nga alokimi i mjeteve të buxhetit komunal nën titullin "Përmirësimi i standardit jetësor të popullsisë rome." Më tej, Kryetari i Komunës organizon aktivitete gjashtëmujore për të kërkuar donacione nga qytetarët, të cilat më vonë bashkohen nga komuna, me fondet shtesë që grumbullohen përmes një llotarie vjetore.

Zona: Surçin

Elementet kyçe të praktikave të mira

- * Targetim eksplicit i Romëve
- * Kontribut ndaj integrimit
- * Koordinim me politika të tjera lokale
- * Qasje gjithëpërfshirëse
- * Pjesëmarrja e Romëve në projektimin e politikës

Ueb faqe: <<http://goodpracticeroma.ppa.coe.int/en/pdf/85>>

Shënim në fund të faqes

1 Presidenti i Republikës së Shqipërisë, *Kushtetuta e Republikës së Shqipërisë* (Tirana: President of the Republic of Albania, 1998), Kapitulli III, <<http://legislationline.org/documents/section/constitutions>>.

2 Këshilli i Ministrave i Bosnje-Hercegovinës, *Kushtetuta e Bosnje-Hercegovinës* (Sarajevo: Council of Ministers of Bosnia and Herzegovina, 2003), Nenet IV and V, <<http://legislationline.org/documents/section/constitutions>>.

3 Kushtetuta e Federatës së Bosnje-Hercegovinës, *Fletorja Zyrtare e Federatës së Bosnje-Hercegovinës* 63/2003, Neni II.A.2.2.b, <<http://legislationline.org/download/action/download/id/1577/file/cf85ae3b01c1adcd-1b6eed4a3b84.htm/preview>>; Constitution of Republika Srpska, *Official Gazette of Republika Srpska* 21/1996, Neni 33, <<http://legislationline.org/download/action/download/id/1580/file/c8ea79bc0db11c11f49f19525f43.htm/preview>>.

4 Kushtetuta e Republikës së Kroacisë (Tekst i konsoliduar), *Narodne novine* 76/2010, Nenet 15, 44, 33, <<http://www.sabor.hr/Default.aspx?art=2405>>.

5 Amandamenti IV, V, VI, VII, VIII, IX, X, XI, XII, XIII, XIV, XV, XVI, XVII i XVIII na Ustavot na Republika Makedonija [Amandamentet IV, V, VI, VII, VIII, IX, X, XI, XII, XIII, XIV, XV, XVI, XVII dhe XVIII të Kushtetutës së Republikës së Maqedonisë], *Služben vesnik na Republika Makedonija* 91/2001, Amandamentet VI dhe X.2, <<http://eudo-citizenship.eu/NationalDB/docs/MAC%20Const%20Amendments%20IV-XVIII%20%28mkd%29.pdf>>.

6 *Ibid.*, Amandamenti XII.

7 Komisioni Kushtetues i Republikës së Kosovës, *Kushtetuta e Republikës së Kosovës* (Prishtinë/Prishtina: Government of Kosovo, 2008), Neni 45, <<http://www.kushtetutakosoves.info/repository/docs/Constitution.of.the.Republic.of.Kosovo.pdf>>.

8 *Ibid.*, Neni 62.

9 *Ibid.*, Neni 64.

10 *Ibid.*, Neni 78.

11 *Ibid.*, Neni 45.

12 Kuvendi Kushtetues i Republikës së Malit të Zi, *Kushtetuta e Republikës së Malit të Zi* (Podgorica: Official Gazette of the Republic of Montenegro, 2007), Neni 79, <<http://legislationline.org/download/action/download/id/929/file/b4b8702679c8b42794267c691488.htm/preview>>.

13 Asambleja Kombëtare e Republikës së Serbisë, *Kushtetuta e Republikës së Serbisë* (Beograd: Fletorja Zyrtare e Republikës së Serbisë, 2006), Nenet 53 dhe 75, <http://www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file_id=191258>.

14 *Ibid.*, Neni 77.

15 Ligji për zgjedhjet e përgjithshme në Republikën e Kosovës, *Fletorja Zyrtare të Republikës së Kosovës* 3/2008, Neni 111, <http://www.assembly-kosova.org/common/docs/ligjet/2008_03-L073_en.pdf>.

16 Zakon o izboru odbornika i poslanika [Ligji për zgjedhjen e këshilltarëve dhe deputetëve], *Službeni list Crne Gore*, no. 46/2011, Neni 94, <http://www.skupstina.me/cms/site_data/ustav/Zakon%20o%20izboru%20odbornika%20i%20poslanika.pdf>. Ndërsa pragu prej 0.7% vlen për shumicën e minoriteteve në Mal të Zi, neni i njëjtë i ligjit zgjedhor përfshin një dispozitë për një përfaqësues të popullsisë kroate në vend i zgjedhur me një minimum prej 0,35 për qind të të gjitha votave të vlefshme.

17 Zakon o izboru narodnih poslanika [Ligji për zgjedhjen e deputetëve], *Službeni glasnik Republike Srbije* 36/2011, Nenet 81-82, <http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_izboru_narodnih_poslanika.html> Këtu është e rëndësishme të theksohet se kjo dispozitë nuk garanton përfaqësim, sepse numri i vendeve të siguruara nga një parti politike varet nëse herësi që rezultojn nga ndarja e numrit të përgjithshëm të votave të partisë nga numrat prej 1-250 u takonatyre që janë mbi 250. Shih gjithashtu <<http://www.parlament.gov.rs/national-assembly/role-and-mode-of-operation/elections-and-electoral-system.502.html>>.

18 Ligji për Mbrojtjen e të Drejtave të Minoriteteve, *Fletorja Zyrtare e Bosnje-Hercegovinës* 24/2003, Nenet 19-20, <http://www.advokat-prnjavorac.com/legislation/LAW_ON%20RIGHTS_OF%20NATIONAL_%20MINORITIES_BOSNIA.pdf>.

19 Akti kushtetues për të Drejtat e Minoriteteve në Republikën e Kroacisë, *Narodne novine* 80/2010, Nenet 7 dhe 19, <<http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/untc/unpan017847.pdf>>.

20 *Ibid.*, Neni 36. Përveç kësaj, disa njësi të vetëqeverisjes rajonale në Kroaci kanë formuar trupat e tyre këshilluese për minoritetet.

21 Zakon za unapreduvanje i zaštita na pravata na pripadnicite na zaednicite koi se pomalku od 20% od naselenieto vo Republika Makedonija [Ligji për Avancimin dhe Mbrojtjen e të Drejtave të pjesëtarëve të bashkësive, të cilat janë më pak se 20% të popullsisë në Republikën e Maqedonisë], *Služben vesnik na Republika Makedonija* 92/2008, Neni 13, <http://www.zhrm.org.mk/images/download/zakoni/zastita_na_pravata_na_zaednicite_pomalkuod20_vorm.pdf>.

22 Ligji për mbrojtjen dhe promovimin e të drejtave të komuniteteve dhe pjesëtarëve të tyre në Kosovë, *Fletorja Zyrtare e Republikës së Kosovës* 3/2010, Neni 11, <<http://www.assembly-kosova.org/?cid=2,191,254>>.

23 *Ibid.*, Nenet 5, 11.

24 *Ibid.*, Neni 12.

25 Në rastet kur nuk ka organizatë ombrellë ose ku organizata të shumta pretendojnë të përfaqësojnë një komunitet të caktuar, Zyra e Presidentit ndërhyt si ndërmjetës dhe / ose bën emërimet individuale drejtpërdrejt.

26 Zakon o manjinskim pravima i slobodama, *Službeni list Crne Gore* 2/2011, Nenet 26, 28, <<http://www.minmanj.gov.me/biblioteka/zakoni>>.

27 *Ibid.*, Nenet 33-35.

28 Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina [Ligji për mbrojtjen e të drejtave dhe lirive të minoriteteve], *Službeni list Savezne Republike Jugoslavije* 11 dhe 57/2002, Neni 19, <http://www.tvojglas.rs/upload/files/Zakon_o_zastiti_prava_i_sloboda_nacionalnih_manjina.pdf>.

29 Shih Ligji nr. 9 970 nga 2008/07/24 mbi Barazinë Gjinore në Shoqëri, *Fletorja Zyrtare e Republikës së Shqipërisë* 117/2008, Neni 15, <<http://www.osce.org/albania/36682>>; Ligji mbi Barazinë Gjinore në Bosnje-Hercegovinë, *Fletorja Zyrtare e Bosnje-Hercegovinës* 102/2009, Neni 20, <<http://www.arsbih.gov.ba/en/legal-framework/law-on-gender-equality-in-bih>>; Ligji mbi Barazinë Gjinore në Kosovë, *Fletorja Zyrtare e Republikës së Kosovës* 2/2004, Neni 3, <http://www.assembly-kosova.org/common/docs/ligjet/2004_2_en.pdf>; Ligji mbi barazinë gjinore në Mal të Zi, *Fletorja Zyrtare e Malit të Zi* 46/2007, Nenet 10-12, <<http://www.legislationline.org/documents/id/3922>>; Zakon o ravnopravnosti polova [Ligji mbi barazinë gjinore], *Službeni glasnik Republike Srbije* 104/2009, Neni 35, <http://www.gendernet.rs/files/dokumenta/Domaci/Zakon_o_ravnopravnosti_polova_2009.pdf>; Zakon o ravnopravnosti spolova [Ligji mbi barazinë gjinore], *Narodne novine* 82/2008, Neni 12, <<http://www.zakon.hr/z/388/Zakon-o-ravnopravnosti-spolova>>; Zakon za ednakvi možnosti na ženite i mužite

- [Ligji për mundësi të barabarta të grave dhe burrave], *Služben vesnik na Republika Makedonija* 6/2012, Nenet 6, 11, <<http://www.pravo.org.mk/documentDetail.php?id=6240>>. Në ish-Republikën Jugosllave të Maqedonisë, në Serbi, sikundër edhe në Shqipëri dhe Bosnje-Hercegovinë legjislacioni zgjedhor përmban pragjet minimale për përfaqësimin e gjinisë të nën-përfaqësuar në listat e kandidatëve. Ky është edhe rasti në Kosovë. Shih Kodi Zgjedhor i Republikës së Shqipërisë, *Fletorja Zyrtare e Republikës së Shqipërisë*, 103/2012, Neni 67.6, <<http://www.osce.org/albania/14464>>; Ligji Zgjedhor i Bosnje-Hercegovinës, *Fletorja Zyrtare e Bosnje- Hercegovinës* 20/2002, Neni 4.19, <<http://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/6274>>; Ligji për zgjedhjet e përgjithshme në Republikën e Kosovës, *Fletorja Zyrtare e Republikës së Kosovës* 3/2008, Neni 27.1, <http://www.assembly-kosova.org/common/docs/ligjet/2008_03-L073_en.pdf>; Kodi Zgjedhor, *Fletorja Zyrtare e Republikës së Maqedonisë* 51/2011, Neni 64.5, <<http://www.legislationline.org/topics/country/31/topic/6>>; Zakon o izboru narodnih poslanika [Ligji për zgjedhjen e deputetëve], *Službeni glasnik Republike Srbije* 36/2011, Neni 40a, <http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_izboru_narodnih_poslanika.html>.
- 30 Ministria e Punës dhe Politikave Sociale, *Plani Kombëtar i Veprimit për Barazimin Gjinore 2007-2012* (Shkup: Ministria e Punës dhe Politikave Sociale, 2007), Objektivi strategjik III, <www.legislationline.org>.
- 31 Vijeće Ministara Bosne i Hercegovine. 2005. *Strategjia Bosne i Hercegovine za rješavanje problema Roma [Strategjia e Bosnje-Hercegovinës për zgjidhjen e problemeve të Romëve]* (Sarajevo: Vijeće Ministara Bosne i Hercegovine 2005), fq. 2, <<http://www.ombudsmen.gov.ba/odjeli/Strategjia%20BiH%20za%20rjesavanje%20problema%20Roma%20SL.%20glasnik%20BiH%2067-05.pdf>>.
- 32 Këshilli i Ministrave të Bosnje-Hercegovinës, *Plani i Veprimit i Bosnje-Hercegovinës për adresimin e çështjeve rome në fushën e punësimit, strehimit dhe të kujdesit shëndetësor* (Sarajevo: Council of Ministers of Bosnia and Herzegovina, 2007), Objektivi 3, Masa 5 dhe Objektivi 5, Masa 3, <www.romadecade.org>.
- 33 Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, *Nacionalna strategjia za uključivanje Roma, za razdoblje od 2013. do 2020. godine [Strategjia Kombëtare për përfshirjen e Romëve, për periudhën 2013-2020]* (Zagreb: Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, 2012), Section IV.2, <http://www.vlada.hr/hr/naslovnica/sjednice_i_odluke_vlade_rh/2012/64_sjednica_vlade_republike_hrvatske>.
- 34 *Ibid.*, Seksioni IV.4.6.
- 35 Ministria e Punës dhe Politikave Sociale, *Strategjia për Romët në Republikën e Maqedonisë* (Shkup: Ministria e Punës dhe Politikave Sociale, 2004), Seksioni II.10, <http://www.mtsp.gov.mk/WBStorage/Files/roma_strategy.pdf>.
- 36 *Ibid.*, Seksioni III.
- 37 Qeveria e Republikës së Kosovës, *Strategjia për integrimin e komunitetit rom, ashkali dhe egjiptian në Republikën e Kosovës, 2009-2015* (Prishtinë/ Prishtina: Qeveria e Republikës së Kosovës, 2008), fq. 6, <http://www.kryeministri-ks.net/zck/repository/docs/Strategy_for_the_Integration_of_Roma,_Ashkali_and_Egyptian_communities_2009-2015.pdf>.
- 38 *Ibid.*, fq. 66.
- 39 *Ibid.*, fq. 75-76.
- 40 Qeveria e Republikës së Kosovës, *Strategjia për integrimin e komunitetit rom, ashkali dhe egjiptian në Republikën e Kosovës, 2009-2015* (Prishtinë/ Prishtina: Qeveria e Republikës së Kosovës, 2009), Kultura, Mediat dhe Informimi, Objektivi 1, Aktivitetet 1.1-1.3, <http://www.kryeministri-ks.net/zck/repository/docs/Action_Plan_on_the_Implementation_of_the_Strategy_for_the_Integration_of_Roma,_Ashkali_and_Egyptian_Communities_2009-2015.pdf>.
- 41 Ministria për të Drejtat e Njeriut dhe Minoriteteve, *Strategjia për përmirësimin e pozitës së romëve dhe egjiptianëve në Mal të Zi 2012-2016* (Podgoricë: Ministria e të Drejtave të Njeriut dhe Minoriteteve, 2012), fq. 7, <www.mmp.gov.me>.
- 42 *Ibid.*, fq. 31-33.
- 43 Ministria për të Drejtat e Njeriut dhe të Minoriteteve, *Strategjia për përmirësimin e gjendjes së Romëve në Republikën e Serbisë* (Beograd: Ministria e të Drejtave të Njeriut dhe Minoriteteve, 2010), Seksioni 12.4, <<http://www.inkluzija.gov.rs/wp-content/uploads/2010/03/Strategjia-EN-web-FINAL.pdf>>.
- 45 Shih Stephan Müller dhe Željko Jovanović, *Shtigjet për Progres? Bashkimi Evropian dhe përfshirja e romëve në Ballkanin Perëndimor* (Budapest: Open Society Institute, 2010), fq. 40, <<http://www.opensocietyfoundations.org/sites/default/files/pathways-progress-20100402.pdf>>.
- 46 Një 2011 Vendimi i qeverisë kroate përcaktoi përbërjen e Komisionit për Monitorimin e Zbatimit të Programit Kombëtar për të përfshirë shtatë përfaqësues të Këshillave Lokale dhe Rajonale të Minoriteteve Rome, një përfaqësues të një OJQ-je për të drejtat e njeriut dhe nga një përfaqësues të vetë-qeverisjes lokale të qytetit të Zagrebit dhe të qarkut të Megjmurjes, dhe 12 anëtarët tjerë nga institucionet e pushtetit qendror. Shih Ured za nacionalne manjine Vlada Republike Hrvatske, "Povjerenstvo za praćenje provedbe Nacionalnog programa za Rome [Komisioni për monitorimin e zbatimit të Programit Kombëtar për romët]", ueb faqe, <http://www.vlada.hr/hr/uredi/ured_za_nacionalne_manjine/nacionalni_program_za_rome/povjerenstvo_za_pracenje_provedbe_nacionalnog_programa_za_rome>.
- 47 Ministerstvo za trud i socijalna politika, *Revizija na Nacionalnite akcijski planovi od "Dekadata za vkučuvanje na Romite 2005-2015" i Strategjia za Romite vo Republika Makedonija za period 2009-2011 [Rishikimi i Planeve Kombëtare të Veprimit të Dekadës së Përfshirjes së Romëve 2005-2015 dhe Strategjisë për Romët në Republikën e Maqedonisë për periudhën 2009-2011]* (Skopje: Ministerstvo za trud i socijalna politika, 2009), fq. 18, <http://www.mtsp.gov.mk/WBStorage/Files/revizija_nap_dekada.pdf>.
- 48 Ligji për Këshillat Kombëtarë të Minoriteteve Kombëtare, *Fletorja Zyrtare e Republikës së Serbisë* 72/2009, Neni 10, 26, <http://www.seio.gov.rs/upload/documents/ekspertske%20misije/protection_of_minorities/law_on_national_councils.pdf>.
- 49 Për krahasim, Shqipëria, Bosnje-Hercegovina dhe ish-Republika Jugosllave e Maqedonisë kanë mungesë të dispozitave për përfaqësimin e minoriteteve në organet e zgjedhura në nivel lokal. Edhe pse *Ligji i Bosnje-Hercegovinës për mbrojtjen e të Drejtave të Minoriteteve* përmban një thirrje për miratimin e një legjislacioni për të rregulluar përfaqësimin e minoriteteve në nivel rajonal dhe lokal, duket se kësaj thirrje nuk i kushtohet vëmendje. Shih Ligjin për Mbrojtjen e të Drejtave të Pakicave Kombëtare, *Fletorja Zyrtare e Bosnje-Hercegovinës* 24/2003, Neni 20, 24/2003, Neni 20, <http://www.advokat-prnjavorac.com/legislation/LAW_ON%20RIGHTS_OF%20NATIONAL_%20MINORITIES_BOSNIA.pdf>. Plani Kombëtar i Veprimit i Ish Republikës Jugosllave të Maqedonisë për Barazi Gjinore 2007-2012, në anën tjetër, përfshin një thirrje të përgjithshme për rritjen e pjesëmarrjes së grave në vendimmarrjen lokale, por nuk i referohet në mënyrë specifike grave rome në këtë drejtim. Shih Ministria e Punës dhe Politikave Sociale, *Plani Kombëtar i Veprimit për Barazimin Gjinore 2007-2012* (Shkup : Ministria e Punës dhe Politikave Sociale, 2007) Objektivi Strategjik III, <www.legislationline.org>.
- 50 Akti kushtetues për të Drejtat e Minoriteteve në Republikën e Kroacisë, *Narodne novine* 80/2010, Neni 20, <<http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/un/unpan017847.pdf>>.
- 51 *Ibid.*, Neni 24.

52 *Ibid.*, Neni 28.

53 Ligji për vetëqeverisjen lokale, *Fletorja Zyrtare e Republikës së Kosovës* 3/2008, Nenet 54, 61, <http://www.assembly-kosova.org/common/docs/ligjet/2008_03-L040_en.pdf>.

54 *Ibid.*, Nenet 55, 62.

55 Shih Kuvendi Kushtetues i Republikës së Malit të Zi, *Kushtetuta e Republikës së Malit të Zi* (Podgoricë: Gazeta Zyrtare e Republikës së Malit të Zi, 2007), Neni 79, <<http://legislationline.org/download/action/download/id/929/file/b4b8702679c8b42794267c691488.htm/preview>>.

56 Zakon o manjinskim pravima i slobodama, *Službeni list Crne Gore* 2/2011, Neni 28, <<http://www.minmanj.gov.me/biblioteka/zakoni>>.

57 Zakon o lokalnoj samoupravi, *Službeni list Crne Gore* 38/2012, Nenet 109-110, <<http://www.uom.co.me/wp-content/uploads/2012/09/Zakon-o-lokalnoj-samoupravi-precisceni-tekst-jul-2012.pdf>>.

58 Qeveria e Malit të Zi, *Plani i Veprimit për Arritjen e Barazisë Gjinore në Mal të Zi* (2008-2012) (Podgorica: Government of Montenegro, 2008), Seksioni 3.4, Objektivi 4.6.4, <<http://www.undp.org/me/si/projects/Gender%20Programme/docs/National%20Action%20Plan%20for%20GE.pdf>>.

59 Zakon o lokalnim izborima, *Službeni glasnik Republike Srbije* 54/2011, Neni 9, <http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_lokalnim_izborima.html>.

60 Ministarstvo rada i socijalne politike, *Nacionalna strategija za poboljšanje položaja žena i unapređivanje rodne ravnopravnosti [Strategija kombëtare për përmirësimin e pozitës së gruas dhe avancimin e barazisë gjinore]* (Belgrade: Ministarstvo rada i socijalne politike, 2008), Section 4.1.2, <<http://www.centaralter.org.rs/bibliotekica.html>>.

61 Ligji për vetëqeverisjen lokale, *Gazeta Zyrtare e Republikës së Kosovës* 3/2008, Neni 53, <http://www.assembly-kosova.org/common/docs/ligjet/2008_03-L040_en.pdf>.

62 Zakon o lokalnoj samoupravi, [Ligji për vetëqeverisjen lokale] *Službeni glasnik Republike Srbije* 129/2007, Neni 98, <http://www.mrrls.gov.rs/sites/default/files/attachment/zakon_o_lokalnoj_samoupravi.pdf>.

63 Zakon za lokalnata samouprava [Ligji për vetëqeverisjen lokale], *Služben vesnik na Republika Makedonija* 5/2002, Neni 55, <<http://www.pravo.org.mk/documentDetail.php?id=219>>.

64 *Ligji serb mbi vetëqeverisjen lokale* parashikon që për minoritetet të cilat kanë formuar një këshill kombëtar të minoriteteve, ky këshill të propozojë anëtarët e Këshillit Lokal për Marrëdhënie Ndëretnike

65 Shih Qeveria e Republikës së Kosovës, *Rregullorja nr 2/2010 për Zyrrat Komunale për Komunitete dhe Kthim* (Prishtinë: Shih Qeveria e Republikës së Kosovës, 2010), <http://www.kryeministri-ks.net/repository/docs/Rregullore_per_Zyrrat_komunale_per_Komunitete_dhe_Kthim.pdf>.

66 Ministerstvo za trud i socijalna politika, *Programa za rabota i akcionen plan na Romskite informativni centri – RIC za periodot 2010-2012 godina [Programi i Punes dhe Plani i Veprimit për Qendrat Informative Rome – QIR për Periudhën 2010-2012]* (Skopje: Ministerstvo za trud i socijalna politika, 2009).

67 Numri 42 vjen nga neni 12.3.3. i *Strategjisë për përmirësimin e statusit të Romëve në Republikën e Serbisë* (Beograd: Ministria e të Drejtave të Njeriut dhe Minoriteteve, 2010), <<http://www.inkluzija.gov.rs/wp-content/uploads/2010/03/Strategija-EN-web-FINAL.pdf>>.

68 Megjithëse në këtë raport nuk u kushtohet vëmendje e mëtejshme, ajo që meriton të merrret parasysh si një praktikë e mirë e mundshme është zhvillimi i vazhdueshëm i planeve lokale të veprimit në Shqipëri në kuadër të BPRI-së.

69 Zaštitnik građana, *Izveštaj sa preporukama o raseljavanju neformalnog romskog naselja pored "Belvila"* [Raporti me rekomandime për rivendosjen e lagjes joformale rome në afërsi të "Belvil"] (Beograd: Zaštitnik građana, 2012), fq. 4, <http://www.ombudsman.rs/index.php/lang-sr_YU/2011-12-25-10-17-15/2011-12-25-10-13-14/2427-2012-07-26-08-50-32>.

70 Akti kushtetues për të Drejtat Pakicave Kombëtare në Republikën e Kroacisë, *Narodne novine* 80/2010, Neni 31, <<http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/untc/unpan017847.pdf>>.

71 *Ibid.*, Neni 28.

72 *Ibid.*, Neni 32.

73 *Ibid.*, Neni 38.

74 Administrata e Përkohshme e Kombeve të Bashkuara në Kosovë dhe Institucionet e Përkohshme të Vetëqeverisjes, *Manual i rishikuar për kthim të qëndrueshëm* (Prishtinë/Priştina: Administrata e Përkohshme e Kombeve të Bashkuara në Kosovë dhe Institucionet e Përkohshme të Vetëqeverisjes, 2006), <<http://www.mkk-ks.org/repository/docs/Revised-ManuaforSustainableReturn-July2006.pdf>>.

75 Zakon o lokalnoj samoupravi, *Službeni glasnik Republike Srbije [Ligji mbi vetëqeverisjen lokale]* 129/2007, Neni 98, <http://www.mrrls.gov.rs/sites/default/files/attachment/zakon_o_lokalnoj_samoupravi.pdf>.

Rekomandime:

Rekomandimet e mëposhtme janë një përpjekje për të veçuar përvojat nga praktikat e mira në Ballkanin Perëndimor, si dhe nga ato më pak të suksesshme, në udhëzimet për hartimin e praktikave të mira të nivelit lokal në fushën e antidiskriminimit dhe pjesëmarrjes së Romëve në vendimmarrje.

4.1. Antidiskriminimi

Të nxirret politika dhe praktika në nivel lokal nga politikat qendrore në fushën e antidiskriminimit. Ndërsa nevojat e komuniteteve lokale rome për luftimin e diskriminimit mund të pritet të ndryshojnë në bazë të frekuencës dhe llojit të praktikave diskriminuese brenda një lokaliteti të caktuar, në të njëjtën kohë është vendimtare që legjislacioni dhe politikat në fushën e antidiskriminimit të miratuara në nivel qendror të zbatohen në mënyrë uniforme në të gjitha zonat. Kështu, iniciativat lokale duhet të përqëndrohen në zbatimin efektiv të legjislacionit dhe politikës kombëtare në vend dhe jo aq në elaborimin e prioriteteve të reja në këtë fushë. Rekomandimet e tjera në këtë seksion gjithashtu marrin parasysh pikërisht këtë parim .

Të rritet ndërgjegjësimi në lidhje me diskriminimin si një problem dhe mjetet për ta luftuar atë. Në drejtim të parandalimit të diskriminimit aty ku është e mundur dhe adresimin e tij sipas nevojës, Romët dhe joromët duhet të informohen në lidhje me format e ndryshme të diskriminimit, ndalimet ligjore mbi diskriminimin dhe mjetet në dispozicion për viktimat e diskriminimit.

Prioritizimi i shtrirjes së veprimit të institucioneve qendrore antidiskriminim në nivel lokal. Në vend që të krijojë institucione vendore që adresojnë diskriminimin dhe ekzistenca e të cilave varet nga vendimet politike të marra në nivel lokal, praktika lokale në fushën e antidiskriminimit duhet të jetë e lidhur drejtpërdrejtë me institucionet më qendrueshme të vendosura për këtë qëllim në nivel qendror. Ndër metodat me të cilat institucionet qendrore të të drejtave të njeriut mund në mënyrë efektive të nxisin antidiskriminim

në komunitetet rome është kriimi i zyrave lokale, organizimi i tubimeve lokale në institucionet publike si dhe duke vizituar vendbanimet rome. Këto metoda janë reciprokisht plotësuese.

Integrimi i procedurave për qasje në mjetet juridike kundër diskriminimit. Siç ilustron nga përvojat me ndihmën juridike falas, në Ballkanin Perëndimor, ky mjet i fuqishëm antidiskriminim mund të jetë pak i dobishëm për Romët pasi më të rrezikuarit shpesh nuk janë të pajisur me dokumentet që kërkohen për të përdorur këtë mekanizëm. Duke pasur këtë parasysh, duhet të zhvillohen procedurat përkatëse ku do të merren parasysh situatat shpesh të vështira dhe komplekse ligjore të atyre që kanë më shumë gjasa për t'u diskriminuar dhe për të pasur nevojë për ta luftuar atë.

Të adresohet diskriminimi i shumëfishtë. Përderisa gratë dhe vajzat rome kanë të ngjarë të përjetojnë marginalizim në bazë të përkatësisë etnike dhe gjinisë, legjislacioni, politika dhe praktika antidiskriminim në të gjitha nivelet duhet në mënyrë eksplicite të merren me fenomenin e diskriminimit të shumëfishtë. Në të njëjtën kohë, legjislacioni, politika dhe praktika për barazinë gjinore duhet të synojë gratë dhe vajzat rome si një grup veçanërisht të rrezikuar në këtë drejtim.

4.2. Pjesëmarrja në vendimmarrje

Të përfshihen Romët në nismat të cilat ndikojnë drejtpërdrejtë tek Romët. Ndërsa iniciativat që fokusohen kryesisht në konsultim nganjëherë mund të jenë të dobishme, më të besueshme nga pikëpamja e sigurimit të përfshirjes dhe pronësisë të vërtetë është lidhja e procesit konsultativ me aktivitetet konkrete që do të zbatohen në dhe me komunitetet lokale rome. Një metodë që premtun shumë nga kjo pikëpamje është punësimi i Romëve në administratat lokale si pika fokale për çështjet që prekin popullatën lokale rome.

Të hartohen politika për të adresuar nevojat e komunitetit. Në lokalitetet ku pozita e Romëve është në disavantazh

të dukshëm në krahasim me popullsinë jorome, nevojat e tyre duhet të trajtohen nëpërmjet hartimit të planeve lokale të veprimit, të cilat marrin parasysh prioritetet e përcaktuara në nivel qendror si dhe specifikat lokale. Procesi i hartimit duhet të sigurojë kontributin e qëndrueshëm dhe aktiv të përfaqësuesve të komuniteteve lokale romë, të cilët njohin më mirë nevojat që duhet të adresohen. Në të njëjtën kohë, cilësia e dy proceseve dhe produkteve mund të përmirësohet duke marrë parasysh përvojën e lokaliteteve të tjera në zhvillimin dhe zbatimin e planeve lokale të veprimit.

Të sigurohen mjete për zbatim. Pavarësisht rëndësisë që ka përfshirja e Romëve në mënyrë aktive në proceset konsultative, shkalla në të cilën një përfshirje e tillë bëhet kuptimplote dhe përfundimisht e dëshirueshme nga pikëpamja e integritetit varet në masë të madhe nëse produktet e gjeneruara përmes proceseve konsultative vazhdojnë të financohen dhe të aplikohen për të sjellë ndryshime konkrete në jetën e përditshme të komuniteteve lokale romë.

Të nxitet zgjerimi i rrjetit të bashkëbiseduesve të aftë. Shkalla në të cilën njohuritë e pjesëtarëve të komuniteteve lokale romë mund të aplikohen në zhvillimin dhe zbatimin e politikave të përshtatshme është i lidhur në mënyrë integrale me kapacitetin e atyre që sigurojnë këto njohuri. Ndërsa ndërtimi i disa kapaciteteve të tillë mund të realizohet në afat të shkurtër përmes programeve të trajnimit me aktivistët lokalë romë dhe punës zhvillimore në komunitet, ndërtimi afatgjatë i kapaciteteve ka të bëjë me rritjen e nivelit të arsimimit të popullsisë romë në tërësi.

Të sigurohet prani e qëndrueshme dhe aktive e grave romë në vendimarrje. Kushti kryesor për të siguruar një pjesëmarrje të vërtetë dhe domethënëse të Romëve në vendimarrje në nivel lokal është që ajo të mos jetë e dominuar nga burrat romë. Përfshirja e grave romë në vendimarrjen lokale është gjithashtu një hap i rëndësishëm në luftën ndaj diskriminimit të shumëfishtë.

Referenca

Burime të botuara

- Agjencia për Barazi Gjinore, Programi i Kosovës për Barazi Gjinore (Prishtinë : Agjencia për Barazi Gjinore), 2008.
- Augustini ab Hortis, Samuel, *Cigáni v Uhorsku [Ciganët në Hungari]* (Bratislava: Štúdio dd, 1995).
- Bernasovský, Ivan, and Jarmila Bernasovská, *Anthropology of Romanies (Gypsies): Auxological and Anthropogenetical Study [Antropologjia e romanëve: studim auksologjik dhe antropogjenetik]* (Brno: NAUMA/ Universitas Masarykiana, 1999).
- Komisioneri për Mbrojtjen nga Diskriminimi, *Plani Strategjik dhe Plani i Veprimit për Komisionerin për Mbrojtjen nga Diskriminimi*] (Tiranë: Komisioneri për Mbrojtjen nga Diskriminimi, 2011), <http://www.simpleproject.eu/sites/default/files/albanian_strategic_plan_2012-2015_and_action_plan_for_2012_of_the_commissioner_for_protection_from_discrimination.pdf>.
- Constitutional Assembly of the Republic of Montenegro, *Constitution of the Republic of Montenegro* [Asambleja Kushtetuese e Republikës së Kosovës, *Kushtetuta e Republikës së Kosovës*] (Podgoricë: Fletorja Zyrtare e Republikës së Malit të Zi, 2007), <<http://legislationline.org/download/action/download/id/929/file/b4b8702679c8b42794267c691488.htm/preview>>.
- Constitutional Commission of the Republic of Kosovo, *Constitution of the Republic of Kosovo* [Komisioni Kushtetues i Republikës së Kosovës, *Kushtetuta e Republikës së Kosovës*] (Prishtinë: Qeveria e Kosovës, 2008), <<http://www.kushtetutakosoves.info/repository/docs/Constitution.of.the.Republic.of.Kosovo.pdf>>.
- Council of Europe, *Good Practice no. 18 - Serbia - From Integration to Encouraging Minorities in Municipality Surcin* [Këshilli i Europës, *Praktika e Mirë nr. 18 - Serbia - Nga integrimi në inkurajim të minoriteteve në Komunën e Surçinit*] (Strasburg: Këshilli i Europës, 2011), <<http://goodpracticeroma.ppa.coe.int/>>.
- Council of Ministers of Bosnia and Herzegovina, *Action Plan on the Education Needs of Roma and Members of Other National Minorities in Bosnia and Herzegovina* [Këshilli i Ministrave të Bosnje-Hercegovinës, *Plani i Veprimit për nevojat e edukimit të Romëve dhe pjesëtarëve të minoriteteve të tjera në Bosnje-Hercegovinë*] (Sarajevë: Këshilli i Ministrave të Bosnje-Hercegovinës, 2004), <http://www.oscebih.org/documents/osce_bih_doc_2004031215460167eng.pdf>.
- Këshilli i Ministrave të Bosnje-Hercegovinës, *Plani i Veprimit i Bosnje-Hercegovinës për adresimin e çështjeve rome në fushën e punësimit, strehimit dhe kujdesit shëndetësor* (Sarajevë: Council of Ministers of Bosnia and Herzegovina, 2007), <www.romadecade.org>.
- Council of Ministers of Bosnia and Herzegovina, *Constitution of Bosnia and Herzegovina* [Këshilli i Ministrave të Bosnje-Hercegovinës, *Kushtetuta e Bosnje-Hercegovinës*] (Sarajevë: Këshilli i Ministrave të Bosnje-Hercegovinës, 2009), <<http://legislationline.org/documents/section/constitutions>>.
- Courthiade, Marcel, “O pôvode rómskeho národa - sku-točnosť a legendy”, [*Mbi origjinën e kombit rom - realiteti dhe legjendat*], *Sam adaj - Sme tu*, Maj 2001, fq. 4-5.
- “Creating an Effective and Sustainable System of Providing Free Legal Aid in Serbia”, UNDP Serbia website, [*Krijimi i një sistemi efektiv dhe të qëndrueshëm të sigurimit të ndihmës juridike falas në Serbi* “], ueb faqe e UNDP-së Serbi <<http://www.undp.org.rs/index.cfm?event=public.ProjectsDetails&revid=E1DD9B69-9D07-726B-5520A0B6C-6CBD9F4>>.
- Crowe, David M., *A History of the Gypsies of Eastern Europe and Russia* [Një Histori e ciganëve të Europës Lindore dhe Rusisë](New York: St. Martin's Griffin, 1996).
- De Soto, Hermine G., Sabine Beddies, dhe Ilir Gedeshi. 2005. *Roma and Egyptians in Albania: From Social Exclusion to Social Inclusion* [Romët dhe egjiptianët në Shqipëri: nga përjashtimi social në përfshirjen sociale]. Washington, D.C. : The World Bank.

- DeMarchi, Giorgia, *Status Report: Implementation of the Action Plan on Improving the Situation of Roma and Sinti within the OSCE Area* [Raporti i Statusit: Zbatimi i Planit të Veprimtë për Përmirësimin e Situatës së Romëve dhe Sintit në rajonin e OSBE-së] (Shkup: Misioni i OSBE-së dhe Ministria e Punës dhe Çështjeve Sociale, 2010) <<http://www.mtsp.gov.mk>>.
- Druker, Jeremy, "Present but Unaccounted for: How Many Roma Live in Central and Eastern Europe? It Depends on Whom You Ask", [Të pranishëm por të pagjetur: Sa Romë jetojnë në Europën Qendrore dhe Lindore? Kjo varet nga ajo se cilin e pyesni] *Transitions*, no. 4, 1997, pp. 22-23.
- "Državni zavod za statistiku, Stanovništvo prema narodnosti - detaljna klasifikacija - popis 2011", [Popullsia sipas kombësisë - Klasifikimi i detajuar - Regjistrimi 2011], ueb faqe 2012, <<http://www.dzs.hr>>.
- Duka, Rajmonda, Raporti i Progresit të Strategjisë Kombëtare "Për Përmirësimin e Kushteve të Jetesës së Komunitetit Rom" (Tiranë: Ministria e Punës, Çështjeve Sociale dhe Shanseve të Barabarta, 2007).
- Dundar, Halil, Maria Eugenia Bonilla-Chacin, Akshay Sethi, Lorena Kostallari, dhe Florian Tomini, *Poverty and Education in Albania: Who Benefits from Public Spending?* [Varfëria dhe arsimit në Shqipëri: Kush përfiton nga shpenzimet publike] (Washington, DC: World Bank, 2005), <http://siteresources.worldbank.org/INTPSIA/Resources/490023-1120841262639/Albania_PISA_Education.pdf>.
- Eminova, Enisa, Nadica Janeva, dhe Violeta Petroska-Beshka, *Roma Early Childhood Inclusion: Macedonian Report* [Përfshirja e Romëve në fëmijëri të hershme: Raporti i Maqedonisë] (Budapest: Fondacioni Shoqëria e Hapur, Roma Education Fund dhe UNICEF, 2011), <<http://www.romachildren.com/wp-content/uploads/2010/12/RECI-Macedonia-English-WEB.pdf>>.
- ERGO Network, "Thank you...?! Partnering for Roma inclusion", [Rrjeti Ergo, "Faleminderit ...? Partneritet për përfshirjen e romëve"], ueb faqe 2012, <<http://www.ergonet.org/ergo-network/campaigns/thankyou/>>.
- European Centre for Minority Issues Kosovo, "Institutional Structures", [Qendra Evropiane për Çështje të Minoriteteve Kosovë, "Strukturat institucionale"] ueb faqe 2012, <<http://www.ecmikosovo.org/index.php/institutional-structures>>.
- European Centre for Minority Issues Kosovo, *Segregation in Education in the Municipality of Gjakovë/Đakoviça* [Qendra Evropiane për Çështje të Minoriteteve në Kosovë, Segregacionit në arsim në Komunën e Gjakovës] (Prishtinë: Qendra Evropiane për Çështjet e Minoriteteve Kosovë, 2013).
- European Commission, *Vademecum: The 10 Common Basic Principles on Roma Inclusion* (Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2009), [Komisioni Europian, *Vademecum: 10 Parimet e përbashkëta themelore për përfshirjen e Romëve* (Luksemburg: Zyra e botimeve zyrtare të Komuniteteve Evropiane)], 2009 <http://www.coe.int/t/dg4/youth/Source/Resources/Documents/2011_10_Common_Basic_Principles_Roma_Inclusion.pdf>.
- European Commission, *Albania 2012 Progress Report* [Komisioni Europian, *Raporti i progresit për Shqipërinë për vitin 2012*] (Bruksel: Komisioni Europian, 2012), <http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2012/package/al_rapport_2012_en.pdf>.
- European Commission, *Bosnia and Herzegovina 2012 Progress Report* [Komisioni Europian, *Raporti i progresit për Bosnje-Hercegovinën për vitin 2012*] (Bruksel: Komisioni Europian, 2012), <http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2012/package/ba_rapport_2012_en.pdf>.
- European Commission, *Commission Communication on a Feasibility Study for a Stabilisation and Association Agreement between the European Union and Kosovo* [Komisioni Europian, *Komunikata e Komisionit për studimin e fizibilitetit për një Marrëveshje Stabilizim Asocimi mes Bashkimit Europian dhe Kosovës*] (Bruksel: Komisioni Europian, 2012), <http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2012/package/ks_analytical_2012_en.pdf>.
- European Commission, *Comprehensive Monitoring Report on Croatia* [Komisioni Europian, *Raporti i Monitorimit Gjithëpërfshirës për Kroacinë*] (Bruksel: Komisioni Europian, 2012), <http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2012/package/hr_analytical_2012_en.pdf>.
- European Commission, *The former Yugoslav Republic of Macedonia 2012 Progress Report* [Komisioni Europian, *Ish Republika Jugosllave e Maqedonisë Progres Raporti 2012*] (Bruksel: Komisioni Europian, 2012), <http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2012/package/mk_rapport_2012_en.pdf>.
- European Commission, *Montenegro 2012 Progress Report* [Komisioni Europian, *Mali i Zi Raporti i Progresit 2012*] (Bruksel: Komisioni Europian, 2012), <http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2012/package/mn_rapport_2012_en.pdf>.
- European Commission, *Serbia 2012 Progress Report* [Komisioni Europian, *Raporti i Progresit Serbia 2012*] (Bruksel: Komisioni Europian, 2012),

- <http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2012/package/sr_rapport_2012_en.pdf>.
- European Commission against Racism and Intolerance, *Report on Bosnia and Herzegovina* [Komisioni Europian kundër Racizmit dhe Intolerancës, Raport mbi Bosnje-Hercegovinën] (Strasbourg: Këshilli i Europës, 2005), <http://hudoc.ecri.coe.int/XML/ENGLISH/Cycle_03/03_CbC_eng/BIH-CbC-III-2005-2-ENG.pdf>.
- European Court of Human Rights, *D.H. and Others v. the Czech Republic* [Gjykata Europiane e të Drejtave të Njeriut, DH dhe të tjerët kundër Republikës Çeke] (Strasbourg: Këshilli i Europës, 2007), <<http://www.errc.org/cms/upload/media/02/D1/m000002D1.pdf>>.
- European Court of Human Rights, *Case of Sejdić and Finci v. Bosnia and Herzegovina* (Application nos. 27996/06 and 34836/06) [Gjykata Europiane e të Drejtave të Njeriut, në rastin e Sejdiç dhe Finçi kundër Bosnje-Hercegovinës (nr aplikim 27996/06 dhe 34836/06)] (Strasbourg: Këshilli i Europës, 2008), <<http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-96491>>.
- European Court of Human Rights, *Orsus and Others v. Croatia* [Gjykata Europiane e të Drejtave të Njeriut, Orsus dhe të tjerët kundër Kroacisë] (Strasbourg: Këshilli i Europës, 2010), <<http://www.unhcr.org/refworld/docid/4ba208fc2.html>>.
- Marina Franić-Kadić dhe Sanela Bešić, “Projekat socijalno istraživanje”: *Analiza ankete o socioekonomskom statusu Roma u 16 romskih zajednica u Bosni i Hercegovini* [“Projekti Hulumtimi Social : Analiza e një vëzhgimi mbi statusin socio-ekonomik të Romëve në 16 komunitete rome në Bosnje-Hercegovinë](Sarajevë: Prism Research, 2007).
- Fraser, Angus, *The Gypsies*, second ed.[Ciganët, botimi i dytë] (Cambridge: Blackwell, 1995).
- Friedman, Eben, “A Dual Challenge for the Year of Equal Opportunities for All: Roma in the Western Balkans”, [Një sfidë e dyfishtë për vitin e mundësive të barabarta për të gjithë: Romët në Ballkanin Perëndimor] *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, vol. 6, no. 1, 2 January 2007, <<http://www.ecmi.de/publications/detail/issue-12007-60/>>.
- Gajin, Saša, “Analiza zakonskog okvira u vezi sa zabranom diskriminacije” [“Analiza e kuadrit ligjor në lidhje me ndalimin e diskriminimit “], Organizata për Siguri dhe Bashkëpunim në Europë Misioni në Mal të Zi, 2011.
- Gender Equality Agency of Bosnia and Herzegovina, *Gender Action Plan of Bosnia and Herzegovina (GAP)* [Agjencia për Barazi Gjinore e Bosnje-Hercegovinës, Plani i Veprimit Gjinor i Bosnje-Hercegovinës (GAP)] (Sarajevë: Ministria për të Drejtat e Njeriut dhe Refugjatët, 2006), <<http://www.arsbih.gov.ba/en/legal-framework/strategies/gender-action-plan-gap>>.
- Government of Montenegro, *Action Plan for the Achievement of Gender Equality in Montenegro (2008-2012)* [Qeveria e Malit të Zi, Plani i Veprimit për Arritjen e Barazisë Gjinore në Mal të Zi (2008-2012)](Podgoricë: Qeveria e Malit të Zi, 2008), <<http://www.undp.org/me/si/projects/Gender%20Programme/docs/National%20Action%20Plan%20for%20GE.pdf>>.
- Government of the Republic of Albania, *National Strategy for Improving Roma Living Conditions* [Qeveria e Republikës së Shqipërisë, Strategjia Kombëtare për Përmirësimin e Kushteve të Jetesës së Romëve] (Tiranë: OSBE, 2003), <<http://www.osce.org/albania/21232>>.
- Government of the Republic of Kosovo, *Strategy for the Integration of Roma, Ashkali and Egyptian Communities in the Republic of Kosovo, 2009-2015* [Qeveria e Republikës së Kosovës, Strategjia për integrimin e komunitetit rom, ashkali dhe egjiptian në Republikën e Kosovës, 2009-2015] (Prishtinë: Qeveria e Republikës të Kosovës, 2008), <http://www.kryeministri-ks.net/zck/repository/docs/Strategy_for_the_Integration_of_Roma_Ashkali_and_Egyptian_communities_2009-2015.pdf>.
- Government of the Republic of Kosovo, *The Republic of Kosovo Action Plan on the Implementation of the Strategy for the Integration of Roma, Ashkali and Egyptian Communities, 2009-2015*[Qeveria e Republikës së Kosovës, Plani i Veprimit për Zbatimin e Strategjisë për Integrimin e Komuniteteve Rom, Ashkali dhe Egjiptian] (Prishtinë: Qeveria e Republikës të Kosovës, 2009), <http://www.kryeministri-ks.net/zck/repository/docs/Action_Plan_on_the_Implementation_of_the_Strategy_for_the_Integration_of_Roma_Ashkali_and_Egyptian_Communities_2009-2015.pdf>.
- Government of the Republic of Kosovo, *Regulation No. 02/2010 for the Municipal Offices for Communities and Return* [Qeveria e Republikës së Kosovës, Rregullorja nr 02/2010 për Zyrat Komunale për Komunitete dhe Kthim] (Prishtinë: Qeveria e Republikës të Kosovës, 2010), <http://www.kryeministri-ks.net/repository/docs/Rregullore_per_Zyrat_komunale_per_Komunitete_dhe_Kthim.pdf>.
- Government of the Republic of Montenegro, *National Action Plan for the Decade of Roma Inclusion 2005-2015 in the Republic of Montenegro* [Qeveria e Republikës së Malit të Zi, Plani Kombëtar i Veprimit për Dekadën e Përfshirjes së Romëve 2005-2015 në Republikën e Malit të Zi] (Podgoricë: Qeveria e Republikës së Malit të Zi, 2005), <<http://www.ro>>

- madecade.org/files/downloads/Decade%20Documents/Montenegro%20AP%20engleski.PDF>.
- Government of the Republic of Serbia, *Poverty Reduction Strategy Paper - Serbia* [Qeveria e Republikës së Serbisë, *Strategjia për Uljen e Varfërisë - Serbi*] (Belgrade: Oxfam, 2003), <http://ec.europa.eu/enlargement/archives/seerecon/serbiamontenegro/documents/reforms_statement_serbia/annex2-pr-sp_executive_summary_and_matrices.pdf>.
- Government Office for Human Rights and Rights of National Minorities, *Decade of Roma Inclusion Progress Report 2011: Croatia* [Zyra e Qeverisë për të Drejtat e Njeriut dhe të Drejtat e Minoriteteve, *Dekada e Përfshirjes Rome Raporti i Progresit 2011: Kroacia*] (Zagreb: Zyra e Qeverisë për të Drejtat e Njeriut dhe të Drejtat e Minoriteteve Kombëtare, 2012).
- Grad Kruševac, *Strategjia za unapređenje položaja Roma Grada Kruševca za period 2009-2012. godine* [Qyteti i Kruševcit *Strategjia për përmirësimin e pozitës së Romëve 2009-2012*] (Kruševac: Grad Kruševac, 2009).
- Grellmann, Heinrich Moritz Gottlieb, *Historischer Versuch über die Zigeuner betreffend die Lebensart und Verfassung, Sitten und Schicksale dieses Volks seit seiner Erscheinung in Europa, und dessen Ursprung* [Ese historike mbi ciganët në lidhje me mënyrën e jetës së konstitucionin, moralin dhe fatin e këtij kombi që nga paraqitja e tij në Europë, dhe origjina e tij], *Botimi i dytë*. (Göttingen: Johann Christian Dieterich, 1787).
- H-ALTER, “Prva presuda za diskriminaciju Roma u Hrvatskoj [Aktvendimi i parë për Diskriminim ndaj Romëve në Kroaci]”, ueb faqe 2012, <http://www.h-alter.org/vijesti/ljudska-prava/prva-presuda-za-diskriminaciju-roma-u-hrvatskoj#news_view>.
- Hadzhi-Zafirov, žarko, Goce Kocovski, dhe Emir Prčanović, *Fairy Tale or Reality!? Free Legal Aid in the Republic of Macedonia* (Skopje: Macedonian Young Lawyers' Association, March 2012), [Përrallë apo realitet? Ndihma juridike falas në Republikën e Maqedonisë (Shkup: Shoqata e Avokatëve të Rinj të Maqedonisë “ mars 2012] <http://soros.org.mk/dokument/Besplatna_pravna_pomos_ang_za_web.pdf>.
- Hancock, Ian, “The East European Roots of Romani Nationalism”, *The Gypsies of Eastern Europe*, ed. [“Rrënjët në Europën Lindore e nacionalizmit rom”, ciganët e Europës Lindore ed] David Crowe dhe John Kolsti, (Armonk: M.E. Sharpe, 1991).
- Horváthová, Emília, *Cigáni na Slovensku: Historicko-etnografický náčrt Ciganët*] (Bratislava: Vydateľstvo Slovenskej Akadémie Vied, 1964).
- Hrvatski Sabor, *Nacionalna politika za ravnopravnost spolova, za razdoblje od 2011. do 2015. godine* [Politika Kombëtare për Barazinë Gjimore për periudhën 2011-2015] (Zagreb: Narodne novine, 2011), <http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2011_07_88_1868.html>.
- Iniciativa për Progres, and Komuna e Ferizajt, *Plani i Veprimt për Integrimin e Komuniteteve Rom, Ashkali, dhe Egjiptian në Komunën e Ferizajt 2010-2012* (Ferizaj: Komuna e Ferizajt, 2010).
- Iniciativa për Progres, and Komuna e Fushë Kosovës, *Plani i Veprimt për Integrimin e Komuniteteve Rom, Ashkali, dhe Egjiptian në Komunën e Fushë Kosovës 2010-2012* (Fushë Kosovë/Kosovo Polje: Komuna e Fushë Kosovës, 2010).
- INSTAT, *-Regjistrimi i Popullsisë dhe Banesave 2011, Pjesa 1* (Tiranë: INSTAT, 2012).
- Institucija ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine, *Godišnji izvještaj o rezultatima aktivnosti institucije Ombudsmena za ljudska prava Bosne in Hercegovine za 2011. godinu* [Raporti Vjetor për vitin 2011 mbi rezultatet e aktiviteteteve të Institucionit të Avokatit të Popullit për të Drejtat e Njeriut të Bosnje-Hercegovinës] (Banja Luka: Institucija ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine, 2012), <http://www.ombudsmen.gov.ba/materijali/publikacije/GI2011/GI_OmbBiH_2011_bos.pdf>.
- Institute for Strategic Studies and Prognoses, *Household Survey of Roma, Ashkaelia and Egyptians, Refugees and IDPs in Montenegro* [Instituti për Studime Strategjike dhe prognozot, *Anketa e Ekonomive Shtëpiake të romëve, ashkalive dhe egjiptianëve, refugjatët dhe PZHBV-ve në Mal të Zi*] (Podgorica: United Nations Development Programme, 2003), <http://www.undp.org/me/files/reports/si/Household%20Survey%20ISSP_UNDP_eng.pdf>.
- Ivanov, Andrey, ed., *Faces of Poverty, Faces of Hope: Vulnerability Profiles for Decade of Roma Inclusion Countries* [Ivanov, Andrey, ed, *Fytyrat e Varfërisë, Fytyrat e Shpresës: Profilet e cenueshmërisë për vendet e Dekadës së Romëve*] (Bratislava: United Nations Development Programme, 2005), <http://issuu.com/undp_in_europe_cis/docs/faces_of_poverty_faces_of_hope>.
- Ivanov, Andrey, Mark Collins, Claudia Grosu, Jaroslav Kling, Susanne Milcher, Niall O'Higgins, Ben Slay, Antonina želyazkova, Erika Adamova, Florin Banateanu, Assen Blagoev, Yassen Bossev, Guy Dionne, Michaela Gulemetova-Swan, Jakob Hurrle, Borka Jeremic, Johannes Kontny, Nick Maddock, Paola Pagliani, Alexei Pamporov, Tatjana Peric, Maria Luisa Silva, and Moises Venancio; *Në rrezik: Roma and the Displaced in Southeast Europe* [Romët dhe zhvendosja në Europën Juglindore]

- (Bratislava: United Nations Development Programme, 2006), <<http://europeandcis.undp.org/news/show/A3C29ADB-F203-1EE9-BB0A277C80C5F9F2>>.
- Jakšić, Božidar dhe Goran Bašić, *Romani Settlements, Living Conditions and Possibilities of Integration of the Roma in Serbia [Vendbanimet romë, kushtet e jetesës dhe mundësitë e integrimit të Romëve në Serbi]* (Belgrade: Ethnicity Research Center, 2002).
- Jurová, Anna, “K otázkam pôvodu a pomenovania Rómov” [“Mbi çështjet e origjinës dhe emërimit të Romëve”], *Človek a spoločnosť* 3, vol. 3, 2000, <www.saske.sk>.
- Kenrick, Donald, *Gypsies: From India to the Mediterranean* [Ciganët: Nga India deri në Mesdhe] (Toulouse: Gypsy Research Center/CRDP Midi Pyrénées, 1993).
- Koinova, Maria, *Romët e Shqipërisë* (Glyka Nera: Center for Documentation and Information on Minorities in Europe - Southeast Europe (CEDIME-SE), 2000).
- Kolsti, John, “Albanian Gypsies: The Silent Survivors”, *The Gypsies of Eastern Europe*, ed. David Crowe and John Kolsti, pp. 51-60, [Ciganët shqiptarë: të mbijetuarit e heshtur”, Ciganët e Europës Lindore.] (Armonk: M.E. Sharpe, 1991).
- Komuna e Gjakovës, *Plani i Veprimit i Komunë së Gjakovës për Integrimin e Komuniteteve Rom, Ashkali, dhe Egjiptian 2012-* (Gjakovë/Đakovica: Komuna e Gjakovës, 2012).
- Kosanović, Mirna, Saša Gajin, dhe Dejan Milenković, *Anti-Discrimination in Serbia and Vulnerable Social Groups* [Antidiskriminimi në Serbi dhe grupet sociale të pambrojtura](Beograd: UNDP, Zyra në Serbi dhe Ministria e Punës dhe Politikave Sociale, 2010), <<http://www.undp.org.rs/index.cfm?event=public.publicationsDetails&revid=6F514EF3-C766-6337-15B3476E5AB34498>>.
- Kosovo Agency of Statistics, *Kosovo Population and Housing Census 2011 Final Results: Main Data* [Agjencia Kosovare e Statistikave, Regjistrimi i Popullsisë dhe Banesave 2011 Rezultatet përfundimtare: Të dhënat kryesore](Prishtinë/Priština: Agjencia Kosovare e Statistikave, 2012), <http://esk.rks-gov.net/rekos2011/repository/docs/Final%20Results_ENG.pdf>.
- Kosovo Foundation for an Open Society, *The Position of Roma, Ashkali, and Egyptian Communities in Kosovo: Baseline Survey* [Fondacioni i Kosovës për Shoqëri të Hapur, Pozita e komuniteteve rom, ashkali dhe egjiptian në Kosovë: Studim Bazë] (Prishtinë: Kosovo Foundation for Open Society, 2009), <http://kfos.org/pdf/The%20Position%20of%20RAE%20Communities%20in%20Kosovo%20Baseline%20Survey_ENG.pdf>.
- Kosovo Foundation for an Open Society, *Governance of Roma, Ashkali and Egyptian Rights in Kosovo* [Fondacioni i Kosovës për Shoqëri të Hapur, Qeverisja e të drejtave të romëve, ashkalive egjiptianëve në Kosovë] (Prishtinë: Kosovo Foundation for Open Society, 2010).
- Krasniqi, Gëzim, “The Politics of Numbers and Identity in Albania.” [Politika e numrave dhe identitetit në Shqipëri.] ueb faja e Citizenship in Southeast Europe, 14 Mars 2012, <<http://www.citsee.eu/blog/politics-numbers-and-identity-albania>>.
- Kryeziu, Arberita, *Human Rights in Kosovo and EU Accession Conditionality [Të drejtat e njeriut në Kosovë dhe kushtëzimi i pranimit në BE]* (Prishtinë/Priština: American University in Kosovo, 16 May 2012), <https://ritdml.rit.edu/bitstream/handle/1850/15077/Kryeziu_Arberita_CapstoneProject-Report_5-16-2012.pdf?sequence=2>.
- Liégeois, Jean-Pierre and Nicolae Gheorghie, *Roma/ Gypsies: A European Minority [Romët/Cig anët] Minoritet europian* (London: Minority Rights Group, 1995).
- Lockwood, William G., “East European Gypsies in Western Europe: The Social and Cultural Adaptation of the Xoraxane”, [“Ciganët e Europës Lindore në Europën Perëndimore: Adaptimi Shoqëror dhe Kulturor i Xoraxane”] *Nomadic Peoples*, no. 21/22: 63-70, 1986.
- Mann, Arne B., “Odkiaľ prišli Rómovia?” [“Nga kanë ardhur Romët?”], *Historická revue*, no. 3: 7-9, 1990.
- Marushiakova, Elena, Herbert Heuss, Ivan Boev, Jan Rychlik, Nadege Ragaru, Rubin Zemon, Vesselin Popov dhe Victor Friedman, *Identity Formation among Minorities in the Balkans: The Cases of Roms, Egyptians and Ashkali in Kosovo* [Formimi i identitetit mes minoriteteve në Ballkan: Rastet e Romëve, Egjiptianëve dhe Ashkalive në Kosovë] (Sofia: Minority Studies Society, 2001).
- Marushiakova, Elena dhe Vesselin Popov, “The Bulgarian Romanies during the Second World War”, *In the Shadow of the Swastika: The Gypsies During the Second World War*, ed. Donald Kenrick, vol. 2 [Romët bullgarë gjatë Luftës së Dytë Botërore “, Në hijen e svastikës: Ciganët gjatë Luftës së Dytë Botërore](Hatfield: Centre de recherches tsiganes/ University of Hertfordshire Press, 1999).
- Marushiakova, Elena dhe Vesselin Popov, *Gypsies in the Ottoman Empire: A Contribution to the History of the Balkans*, ed. Donald Kenrick [Ciganët në Perandorinë Osmane: Një kontribut për historinë e

- Ballkanit*] (Paris and Hatfield: Centre de recherches tsiganes and University of Hertfordshire Press, 2001).
- Mihajlović, Milena, Christina McDonald and Katy Negrin, *Roma Children in "Special Education" in Serbia: Overrepresentation, Underachievement, and Impact on Life* [Fëmijët romë në "Arsimin Special" në Serbi: Mbipërfaqësim, arritje të dobëta dhe ndikim në jetesë] (New York: Open Society Institute, 2010), <<http://www.romadecade.org/files/downloads/Education%20Resources/Roma%20Children%20in%20Special%20Schools%20in%20Serbia.pdf>>.
- Ministarstvo rada i socijalne politike, *Nacionalna strategija za poboljšanje položaja žena i unapređivanje rodne ravnopravnosti [Strategija Kombëtare për përmirësimin e pozitës së gruas dhe avancimin e barazisë gjinore]* (Belgrade: Ministarstvo rada i socijalne politike, 2008), <<http://www.centaralter.org.rs/bibliotekica.html>>.
- Ministerstvo za trud i socijalna politika, *Proekt: Romski informativni centri [Projekti: Qendrat Informuese Rome]* (Skopje: Ministerstvo za trud i socijalna politika, 2008).
- Ministerstvo za trud i socijalna politika, *Programa za rabota i akcionen plan na Romskite informativni centri - RIC za periodot 2010-2012 godina [Programi i Punës dhe Plani i Veprimit të Qendrave Informuese Rome - QIR për Periudhën 2010-2012]* (Skopje: Ministerstvo za trud i socijalna politika, 2009).
- Ministerstvo za trud i socijalna politika, *Revizija na Nacionalnrite akciski planovi od "Dekadata za vklucuvanje na Romite 2005-2015" i Strategija za Romite vo Republika Makedonija za period 2009-2011 [Rishikimi i Planeve Kombëtare të Veprimit për "Dekadën e Romëve 2005-2015" dhe Strategija për Romët në Republikën e Maqedonisë për periudhën 2009-2011]* (Skopje: Ministerstvo za trud i socijalna politika, 2009), <http://www.mtsp.gov.mk/WBStorage/Files/revizija_nap_dekada.pdf>.
- Ministerstvo za trud i socijalna politika, *Analiza za sostojbata i namaluvanjeto na romskite devoçinja i momçinja vo obrazovniot proces vo Republika Makedonija [Analiza e situatës së rënies së numrit të vajzave dhe djemve romë në procesin arsimor në Republikën e Maqedonisë]* (Skopje: Ministerstvo za trud i socijalna politika, 2010).
- Ministerstvo za trud i socijalna politika, *Nacionalen akciski plan za unapreduvanje na opštественata položba na Romkite vo R. Makedonija 2011-2013 [Plani Kombëtar i Veprimit për Avancimin e pozitës shoqërore të gruas rome në Republikën e Maqedonisë 2011-2013]* (Skopje: Ministerstvo za trud i socijalna politika, 2010), <<http://www.mtsp.gov.mk/?ItemID=6FC822BBA79A61429117F41943673AE4>>.
- Ministria e Drejtësisë, "Zyra për të drejtat e njeriut [Human Rights Units]", The Republic of Kosovo Ministry of Justice website, 2011, <<http://www.mdk-ks.org/?page=1,25>>.
- Ministry for Communities and Return, "Ministry for Community and Return", The Republic of Kosovo website, 2009, [Ministria për Komunitete dhe Kthim "], Ministria për Komunitete dhe Kthim", ueb faqja e Republikës së Kosovës]<<http://www.mkk-ks.org/?page=2,57>>.
- Ministry for Human and Minority Rights, *Strategy for Improving the Position of Roma and Egyptians in Montenegro 2012-2016* [Ministria për të Drejtat e Njeriut dhe të Minoriteteve, *Strategjia për përmirësimin e pozitës së romëve dhe egjiptianëve në Mal të Zi*] (Podgoricë: Ministria për të Drejtat e Njeriut dhe të Minoriteteve, 2012), <www.mmp.gov.me>.
- Ministry of Human and Minority Rights, *Strategy for Improvement of the Status of Roma in the Republic of Serbia* [Strategjia për përmirësimin e gjendjes së Romëve në Republikën e Serbisë] (Beograd Ministria për të Drejtat e Njeriut dhe të Minoriteteve, 2010), <<http://www.inkluzija.gov.rs/wp-content/uploads/2010/03/Strategjia-EN-web-FINAL.pdf>>.
- Ministry of Labour and Social Policy, *Strategy for Roma in the Republic of Macedonia* [Ministria e Punës dhe Politikave Sociale, *Strategjia për Romët në Republikën e Maqedonisë*] (Shkup: Ministria e Punës dhe Çështjeve Sociale, 2004), <http://www.mtsp.gov.mk/WBStorage/Files/roma_strategy.pdf>.
- Ministry of Labour and Social Policy, *National Action Plan for Gender Equality 2007-2012* [Ministria e Punës dhe Politikave Sociale, *Plani Kombëtar i Veprimit për Barazinë Gjinore 2007-2012*] (Shkup: Ministria e Punës dhe Çështjeve Sociale, 2007), <<http://sgdatabase.unwomen.org/uploads/National%20Action%20Plan%20on%20Gender%20Equality%202007-2012.pdf>>.
- Ministry of Labour and Social Policy, *Support to the Implementation of the Roma Strategy*, no. 5: 2, LAP revision process finalized in 2012, [Ministria e Punës dhe Politikës Sociale, Mbështetje për Zbatimin e Strategjisë Rome, nr. 5: 2, PVL procesi i rishikimit u finalizua në vitin 2012] <http://www.mtsp.gov.mk/WBStorage/Files/petvesnik_eng.pdf>.
- Ministry of Labour and Social Policy, *Local Action Plans for Roma Assessment Report: Key Points* [Ministria e Punës dhe Politikave Sociale, Planet lokale të veprimit për Raportin e vlerësimit të Romëve: Pikat kyçe] (Shkup: Ministria e Punës dhe Çështjeve Sociale, 2012), <<http://www.mtsp.gov.mk/WBStorage/Files/LAP%20assessment%20-%20key%20points.pdf>>.

- Ministry of Labour and Social Policy, *Roma Information Centers Assessment Report: Key Points* [Ministria e Punës dhe Politikave Sociale, Raporti i Vlerësimi të Qendrave Informuese Rome: Pikat kyçe] (Shkup: Ministria e Punës dhe Çështjeve Sociale, 2012), <<http://www.mtsp.gov.mk/WBStorage/Files/RIC%20assessment%20-%20key%20points.pdf>>.
- Ministry of Labour, Social Affairs and Equal Opportunities, *National Action Plan for the Decade of Roma Inclusion 2010-2015* [Ministria e Punës, Çështjeve Sociale dhe Mundësive të Barabarta, Plani Kombëtar i Veprimit për Dekadën e Romëve 2010-2015] (Tiranë: Ministria e Punës, Çështjeve Sociale dhe Mundësive të Barabarta, 2009), <http://www.romadecade.org/files/downloads/Decade%20National%20Action%20Plan_Albania.pdf>.
- Ministry of Labour, Social Affairs and Equal Opportunities, *National Strategy on Gender Equality and Reduction of Gender Based Violence and Domestic Violence* [Ministria e Punës, Çështjeve Sociale dhe Mundësive të Barabarta, Strategjia Kombëtare për Barazinë Gjinore dhe Reduktimin e Dhunës Gjinore dhe Dhunës në Familje] (Tiranë: Ministria e Punës, Çështjeve Sociale dhe Mundësive të Barabarta, 2011).
- Minority Rights Group International, “Egyptians”, [Egjiptianët] World Directory of Minorities and Indigenous Peoples website, 2012, <<http://www.minorityrights.org/1377/albania/egyptians.html>>.
- Municipality of Prizren, *Action Plan for Integration of the Roma, Ashkali and Egyptian Communities in Prizren Municipality 2010-2013* [Komuna e Prizrenit, Plani i Veprimit për Integrimin e komuniteteve rome, ashkali dhe egjiptiane në komunën e Prizrenit 2010-2013] (Prizren: Komuna e Prizrenit, 2010).
- Müller, Stephan, *National Policies towards Romani Women in the Western Balkans* [Politikat Kombëtare ndaj grave rome në Ballkanin Perëndimor] (Sarajevo: CARE International Northwest Balkans, 2011), <<http://www.romadecade.org/files/downloads/CARE%20Roma%20Women%20Conference/Regional-%20National%20Policies%20Towards%20Romani%20Women.pdf>>.
- Müller, Stephan, and Željko Jovanović, *Pathways to Progress? The European Union and Roma Inclusion in the Western Balkans* [Shtigjet për Progres? Bashkimi Europian dhe përfshirja e Romëve në Ballkanin Perëndimor] (Budapest: Open Society Institute, 2010), <<http://www.opensocietyfoundations.org/sites/default/files/pathways-progress-20100402.pdf>>.
- Naroden pravobranitel, *Godišen izveštaj 2005* [Vaporti vjetor 2005] (Skopje: Naroden pravobranitel, 2006), <<http://ombudsman.mk/upload/documents/Izveztaj-2005-WEB.pdf>>.
- Naroden pravobranitel, *Godišen izveštaj 2006* [Raporti vjetor 2006] (Skopje: Naroden pravobranitel 2006).
- Naroden pravobranitel, *Godišen izveštaj 2007* [Raporti vjetor 2007] (Skopje: Naroden pravobranitel, 2008), <<http://ombudsman.mk/upload/documents/Izvestaj-2007-mak.pdf>>.
- Naroden pravobranitel, *Godišen izveštaj 2008* [Raporti vjetor 2008] (Skopje: Naroden pravobranitel, 2009), <<http://ombudsman.mk/upload/documents/Godisen%20izvestaj-2008.pdf>>.
- Naroden pravobranitel, *Godišen izveštaj 2009* [Raporti vjetor 2009] (Skopje: Naroden pravobranitel, 2010), <<http://ombudsman.mk/upload/documents/Godisen%20izvestaj-2009.pdf>>.
- Naroden pravobranitel, *Godišen izveštaj 2010* [Raporti vjetor 2010] (Skopje: Naroden pravobranitel, 2011), <<http://ombudsman.mk/upload/documents/Izvestaj%202010-MK.pdf>>.
- Naroden pravobranitel, *Godišen izveštaj 2011* [Raporti vjetor 2011] (Skopje: Naroden pravobranitel, 2012), <<http://www.ombudsman.mk/ombudsman/upload/documents/2012/Izvestaj%202011-MK.pdf>>.
- Narodne novine, “Free Legal Aid Act”, [Ligji për Ndhimë juridike falas] *Narodne novine*, no. 62, 2008, <www.mprh.hr/lgs.axd?t=16&id=2074>.
- Narodne novine, “Zakon o ravnopravnosti spolova” [“Ligji mbi barazinë gjinore”], *Narodne novine*, no. 82, 2008, <<http://www.zakon.hr/z/388/Zakon-o-ravnopravnosti-spolova>>.
- Narodne novine, Constitution of the Republic of Croatia” (Consolidated Text), [“Kushtetuta e Republikës së Kroacisë” (tekst i konsoliduar)] *Narodne novine* [Croatian Parliament], no. 76, 2010, <<http://www.sabor.hr/Default.aspx?art=2405>>.
- Narodne novine, “Constitutional Act on the Rights of National Minorities in the Republic of Croatia”, [Akti kushtetues për të Drejtat e Minoriteteve Kombëtare në Republikën e Kroacisë] *Narodne novine*, no. 80, 2010, <<http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/un/unpan017847.pdf>>.
- Narodne novine, “Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći” [“Ligji mbi ndihmën juridike falas”], *Narodne novine*, no. 81, 2011, <<http://www.propisi.hr/print.php?id=8150>>.
- Narodne novine, “Zakon o lokalnoj i područnoj (regionalnoj) samoupravi” [“Ligji i vetëqeverisjes lokale dhe rajonale”], *Narodne novine*, no. 150,

- 2011, <<http://www.zakon.hr/z/132/Zakon-o-lokalnoj-i-podru%C4%8Dnoj-%28regionalnoj%29-samoupravi>>.
- Narodne novine, “Zakon o puçkom pravobranitelju” [“Ligji për Avokatin e Popullit”], *Narodne novine*, no. 125, 2011, <<http://www.zakon.hr/z/128/Zakon-o-pu%C4%8Dkom-pravobranitelju>>.
- Narodne novine, “Odluka o izmjeni Odluke o osnivanju Povjerenstva za praćenje provedbe Nacionalnog programa za Rome” [“Vendimi për themelimin e Komisionit për monitorimin e zbatimit të Programit Kombëtar për Romët”], *Narodne novine*, no. 79, 2012, <<http://cadial.hidra.hr/searchdoc.php?query=&lang=hr&annotate=on&bid=x8p0PncbcxPaF5HXpBMLw%3d%3d>>.
- National Assembly of the Republic of Serbia, *Constitution of the Republic of Serbia*, [Asambleja Kombëtare e Republikës së Serbisë, *Kushtetuta e Republikës së Serbisë*] [(Belgrade: Official Gazette of the Republic of Serbia, 2006), <http://www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file_id=191258>.
- National Assembly of the Republic of Serbia, “Elections and Electoral System”, *National Assembly website, 2011*, [Asambleja Kombëtare e Republikës së Serbisë, “Zgjedhjet dhe sistemi zgjedhor”, ueb faqja e Kuvendit Kombëtar] <<http://www.parlament.gov.rs/national-assembly/role-and-mode-of-operation/elections-and-electoral-system.502.html>>.
- Nelaj, Dritan, Ervin Kaçiu, Jona Dundo, dhe Zyhdri Dervishi, *Factors Affecting Roma Integration in Albania: A Comparative Study* [Faktorët që ndikojnë në integrimi e Romëve në Shqipëri: Një studim krahasues] (Tirana: Open Society Foundation for Albania and Institute for Development Research and Alternatives, 2012), <<http://www.romadecade.org/files/downloads/General%20Resources/Comparative%20Study%20Factors%20Affecting%20Roma%20Inclusion%20in%20Albania%20FINAL%20docx.pdf>>.
- Nikolić, Stevan, “Mehanizmi za inkluziju Roma u lokalne zajednice” [“Mekanizma për përfshirjen e Romëve në komunitetet lokale”], Subotico website, 2012, <<http://www.subotica.info/2012/12/12/mehanizmi-za-inkulziju-roma-u-lokalne-zajednice>>.
- Nikolić, Stevan, “Peščara, primer za Evropu” [“Peshçara, Një shembull për Europën”], Diurnarius website, 2012, <<http://www.diurnarius.info/index.php/sr/manjine/494-peara-primer-za-evropu>>.
- Office of the Prime Minister, “Office for Community Affairs”, Kosovo governmental website, 2010, [Zyra e Kryeministrit, “Zyra për Çështje të Komuniteteve”, ueb faqe qeveritare e Kosovës, 2010] <<http://www.kryeministri-ks.net/zck/?page=2,14>>.
- Official Gazette of Bosnia and Herzegovina, Election Law of Bosnia and Herzegovina, *Official Gazette of Bosnia and Herzegovina*, [Fletorja Zyrtare e Bosnje-Herzegovinës, *Ligji Zgjedhor i Bosnje-Herzegovinës*, Fletorja Zyrtare e Bosnje-Herzegovinës], nr. 20, 2002, <<http://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/6274>>.
- Official Gazette of Bosnia and Herzegovina, “Law on Protection of the Rights of National Minorities”, *Official Gazette of Bosnia and Herzegovina*, no. [Fletorja Zyrtare e Bosnje-Herzegovinës, “Ligji mbi Mbrojtjen e të Drejtave të Minoriteteve”, Fletorja Zyrtare e Bosnje-Herzegovinës], nr. 24, 2003, <http://www.advokat-prnjavorac.com/legislation/LAW_ON%20RIGHTS_OF%20NATIONAL_%20MINORITIES_BOSNIA.pdf>.
- Official Gazette of Bosnia and Herzegovina, Election Law of Bosnia and Herzegovina, *Official Gazette of Bosnia and Herzegovina*, [Fletorja Zyrtare e Bosnje-Herzegovinës, Ligji mbi barazinë gjinore i Bosnje-Herzegovinës, Fletorja Zyrtare e Bosnje-Herzegovinës], nr. 102, 2009, <<http://www.arsbih.gov.ba/en/legal-framework/law-on-gender-equality-in-bih>>.
- Official Gazette of Bosnia and Herzegovina, “Law on Prohibition of Discrimination”, *Official Gazette of Bosnia and Herzegovina*, [Fletorja Zyrtare e Bosnje-Herzegovinës, “Ligji mbi ndalimin e diskriminimit”, Fletorja Zyrtare e Bosnje-Herzegovinës], nr. 59, 2009, <<http://www.queer.ba/en/content/law-prohibition-discrimination>>.
- Official Gazette of Montenegro, “Law on Gender Equality in Montenegro”, *Official Gazette of Montenegro*, [Fletorja Zyrtare e Malit të Zi, “Ligji mbi Barazinë Gjinore në Mal të Zi”, Fletorja Zyrtare e Malit të Zi], nr. 46, 2007, <<http://www.legislationline.org/documents/id/3922>>.
- Official Gazette of Montenegro, “Law on Prohibition of Discrimination”, *Official Gazette of Montenegro*, [Fletorja Zyrtare e Malit të Zi, “Ligji mbi ndalimin e diskriminimit”, Fletorja Zyrtare e Malit të Zi], nr. 46, 2010, <<http://legislationline.org/documents/action/popup/id/16579>>.
- Official Gazette of Republika Srpska, “Constitution of Republika Srpska”, *Official Gazette of Republika Srpska*, [Fletorja Zyrtare e Republika Srpska, “Kushtetuta e Republika Srpska”, Fletorja Zyrtare e Republika Srpska], nr. 21, 1996, <<http://legislationline.org/download/action/download/id/1580/file/c8ea79bc0db11c11f49f19525f43.htm/preview>>.
- Official Gazette of the Federation of Bosnia and Herzegovina, “Constitution of the Federation of Bosnia and Herzegovina”, *Official Gazette of the*

- Federation of Bosnia and Herzegovina*, [Fletorja Zyrtare e Federatës së Bosnje- Hercegovinës, “Kushtetuta e Federatës së Bosnje-Hercegovinës” Fletorja Zyrtare e Federatës së Bosnje-Hercegovinës], nr. 63, 2003, <<http://legislationline.org/download/action/download/id/1577/file/cf85ae3b01c1adcd1b6eed4a3b84.htm?preview>>.
- Official Gazette of the Provisional Institutions of Self-Government in Kosovo, “The Anti-Discrimination Law”, *Official Gazette of the Provisional Institutions of Self-Government in Kosovo*, [Fletorja Zyrtare e Institucioneve të Përkohshme të Vetëqeverisjes në Kosovë “Ligji Kundër Diskriminimit” Fletorja Zyrtare e Institucioneve të Përkohshme të Vetëqeverisjes në Kosovë], nr. 3, 2004, <<http://www.assembly-kosova.org/?cid=2,191,112>>.
- Official Gazette of the Republic of Albania, “Law no. 8454 of 4.2.1999 on the People’s Advocate”, *Official Gazette of the Republic of Albania*, [Fletorja Zyrtare e Republikës së Shqipërisë, ligji nr. 8454 i datës 1999/02/04 për Avokatit e Popullit “, Fletorja Zyrtare e Republikës së Shqipërisë], nr. 5, 1999, <<http://www.osce.org/albania/42378>>.
- Official Gazette of the Republic of Albania, “Law no. 8652 of 31.7.2000 on Organization and Functioning of Local Governments”, *Official Gazette of the Republic of Albania*, [Fletorja Zyrtare e Republikës së Shqipërisë, ligji nr. 8652 i datës 31.7.2000 për Organizimin dhe Funksionimin e Qeverisjes Vendore “, Fletorja Zyrtare e Republikës së Shqipërisë], nr. 194, 2000, <<http://www.urban.org/PDF/alb-newlogov.pdf>>.
- Official Gazette of the Republic of Albania, “Law no. 9970 of 24.7.2008 on Gender Equality in Society”, *Official Gazette of the Republic of Albania*, [Fletorja Zyrtare e Republikës së Shqipërisë, ligji nr. 9970 i datës 2008/07/24 mbi Barazinë Gjinore në Shoqëri “, Fletorja Zyrtare e Republikës së Shqipërisë], nr. 117, 2008, <<http://www.osce.org/albania/36682>>.
- Official Gazette of the Republic of Albania, “Law no. 10039 of 22.12.2008 on Legal Aid”, *Official Gazette of the Republic of Albania*, [Fletorja Zyrtare e Republikës së Shqipërisë, ligji nr. 10039 i datës 2008/12/22 për ndihmë juridike “, Fletorja Zyrtare e Republikës së Shqipërisë], nr. 199, 2008, <<http://www.eurallius.eu/en/albanian-laws>>.
- Official Gazette of the Republic of Albania, “Law no. 10221 of 4.2.2010 on Protection from Discrimination”, *Official Gazette of the Republic of Albania*, [Fletorja Zyrtare e Republikës së Shqipërisë, ligji nr. 10221 i datës 2010/04/02 për Mbrojtjen nga Diskriminimi “, Fletorja Zyrtare e Republikës së Shqipërisë], nr. 15, 2010, <http://kmd.al/skedaret/1306833181-Anti-discrimination%20law%20En_FZ.pdf>.
- Official Gazette of the Republic of Albania, “Electoral Code of the Republic of Albania”, *Official Gazette of the Republic of Albania*, [Fletorja Zyrtare e Republikës së Shqipërisë “Kodi Zgjedhor i Republikës së Shqipërisë” Fletorja Zyrtare e Republikës së Shqipërisë], nr. 103, 2012, <<http://www.osce.org/albania/14464>>.
- Official Gazette of the Republic of Croatia, “Anti-Discrimination Act”, *Official Gazette of the Republic of Croatia*, [Fletorja Zyrtare e Republikës së Kroacisë “Ligji i Anti-Diskriminimit”, Fletorja Zyrtare e Republikës së Kroacisë], nr. 85, 2008, <http://www.ombudsman.hr/dodaci/The_anti-discrimination_act.pdf>.
- Official Gazette of the Republic of Kosovo, “Law on Gender Equality in Kosovo”, *Official Gazette of the Republic of Kosovo*, [Fletorja Zyrtare e Republikës së Kosovës “Ligji mbi Barazinë Gjinore në Kosovë” Fletorja Zyrtare e Republikës së Kosovës], nr. 2, 2004, <http://www.assembly-kosova.org/common/docs/ligjet/2004_2_en.pdf>.
- Official Gazette of the Republic of Kosovo, “Law on General Elections in the Republic of Kosovo”, *Official Gazette of the Republic of Kosovo*, [Fletorja Zyrtare e Republikës së Kosovës “, Ligji për Zgjedhjet e Përgjithshme në Republikën e Kosovës” Fletorja Zyrtare e Republikës së Kosovës], nr. 3, 2008, <http://www.assembly-kosova.org/common/docs/ligjet/2008_03-L073_en.pdf>.
- Official Gazette of the Republic of Kosovo, “Law on Local Self-Government”, *Official Gazette of the Republic of Kosovo*, [Fletorja Zyrtare e Republikës së Kosovës “Ligji mbi Vetëqeverisjen Lokale” Fletorja Zyrtare e Republikës së Kosovës], nr. 3, 2008, <http://www.assembly-kosova.org/common/docs/ligjet/2008_03-L040_en.pdf>.
- Official Gazette of the Republic of Kosovo, “Law on Local Self-Government”, *Official Gazette of the Republic of Kosovo*, [Gazeta Zyrtare e Republikës së Kosovës “Ligji mbi Vetëqeverisjen Lokale” Fletorja Zyrtare e Republikës së Kosovës], nr. 3, 2010, <<http://www.assembly-kosova.org/common/docs/ligjet/2010-195-eng.pdf>>.
- Official Gazette of the Republic of Kosovo, “The Law on the Protection and Promotion of the Rights of Communities and Their Members in Kosovo”, *Official Gazette of the Republic of Kosovo*, [Fletorja Zyrtare e Republikës së Kosovës “Ligji për mbrojtjen dhe promovimin e të drejtave të komuniteteve dhe pjesëtarëve të tyre në Kosovë”, Fletorja Zyrtare e Republikës së Kosovës], nr. 3, 2010, <<http://www.assembly-kosova.org/?cid=2,191,254>>.
- Official Gazette of the Republic of Kosovo, “Law No. 03/L-195 on Ombudsperson”, *Official Gazette of the*

- Republic of Kosovo*, [Fletorja Zyrtare e Republikës së Kosovës, “Ligji Nr 03 / L - 195 për Avokatin e Popullit” *Fletorja Zyrtare e Republikës së Kosovës*], nr. 3, 2011, <<http://www.assembly-kosova.org/?cid=2,191,531>>.
- Official Gazette of the Republic of Kosovo, “Law on Amending and Supplementing of the Law No. 03/L-047 on the Protection and Promotion of the Rights of Communities and Their Members in Republic of Kosovo”, *Official Gazette of the Republic of Kosovo*, [Fletorja Zyrtare e Republikës së Kosovës, Ligji për ndryshim dhe plotësim të Ligjit nr 03/L-047 për Mbrojtjen dhe promovimin e të drejtave të komuniteteve dhe pjesëtarëve të tyre në Republikën e Kosovës”, *Fletorja Zyrtare e Republikës së Kosovës*], nr. 4, 2011, <<http://www.assembly-kosova.org/common/docs/ligjet/Law%20on%20amending%20the%20law%20on%20communities.pdf>>.
- Official Gazette of the Republic of Kosovo, “Law on Free Legal Aid”, *Official Gazette of the Republic of Kosovo*, Fletorja Zyrtare e Republikës së Kosovës, Ligji për ndihmë juridike falas”, *Fletorja Zyrtare e Republikës së Kosovës*, nr. 3, 2012, <<http://www.assembly-kosova.org/?cid=2,191,846>>.
- Official Gazette of the Republic of Macedonia, “Law on Prevention and Protection against Discrimination”, *Official Gazette of the Republic of Macedonia* [Fletorja Zyrtare e Republikës së Maqedonisë “Ligji për pengimin dhe mbrojtjen nga diskriminimi”, *Fletorja Zyrtare e Republikës së Maqedonisë*], nr. 50, 2010, <<http://www.assembly-kosova.org/?cid=2,191,846>>.
- Official Gazette of the Republic of Macedonia, “Electoral Code”, *Official Gazette of the Republic of Macedonia*, [Fletorja Zyrtare e Republikës së Maqedonisë “Kodi Zgjedhor”, *Fletorja Zyrtare e Republikës së Maqedonisë*], nr. 51, 2011, <<http://www.legislationline.org/topics/country/31/topic/6>>.
- Official Gazette of the Republic of Serbia, “Law on National Councils of National Minorities”, *Official Gazette of the Republic of Serbia*, [Fletorja Zyrtare e Republikës së Serbisë “Ligji për Këshillat Kombëtare pakicave kombëtare”, *Fletorja Zyrtare e Republikës së Serbisë*] nr. 72, 2009, <http://www.seio.gov.rs/upload/documents/ekspertske%20misije/protection_of_minorities/law_on_national_councils.pdf>.
- Official Gazette of the Republic of Serbia, “Law on the Prohibition of Discrimination”, *Official Gazette of the Republic of Serbia*, [Fletorja Zyrtare e Republikës së Serbisë, “Ligji për Këshillat Kombëtare të minoriteteve kombëtare”, *Gazeta Zyrtare e Republikës së Serbisë*] nr. 22, 2009, <<http://www.ravnopravnost.gov.rs/eng/antidiscriminationLegislationSerbia.php?idKat=5>>.
- Official Journal of the European Communities, “Council Directive 2000/43/EC of 29 June 2000 Implementing the Principle of Equal Treatment between Persons Irrespective of Racial or Ethnic Origin”, *Official Journal of the European Communities*, [Fletorja Zyrtare e Komuniteteve Europiane “Direktiva e Këshillit 2000/43/EC e 29 qershorit 2000 Zbatimi i parimit të trajtimit të barabartë ndërmjet personave pavarësisht nga origjina racore apo etnike” *Fletorja Zyrtare e Komuniteteve Europiane*], nr. 180, 2000, <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32000L0043:en:HTML>>.
- Ombudsperson Institution, *Ninth Annual Report 2008-2009* [Institucioni i Ombudsmanit, Raporti Vjetor i Nëntë 2008-2009] (Prishtinë/Priština: Institucioni i Ombudsmanit, 2010), <http://www.ombudspersonkosovo.org/repository/docs/RAPORTI%20VJETOR%202009%20anglisht_OK.pdf>.
- Ombudsperson Institution, *Tenth Annual Report 2010* [Institucioni i Ombudsmanit, *Raporti Vjetor i Dhjetë 2010*] (Prishtinë/Priština: Institucioni i Ombudsmanit, 2011), <http://www.ombudspersonkosovo.org/repository/docs/55291_Raporti%202010%20-%20anglisht.pdf>.
- Ombudsperson Institution, *Tenth Annual Report 2011* [Institucioni i Ombudsmanit, Raporti Vjetor i Njëmbëdhjetë 2011] (Prishtinë/Priština: Institucioni i Ombudsmanit, 2012), <http://www.ombudspersonkosovo.org/repository/docs/48705_Raporti%202011%20ANGLISHT.pdf>.
- Open Society Institute, *International Comparative Data Set on Roma Education - 2008* [Instituti Shoqëria e Hapur, *Të dhënat ndërkombëtare krahasuese mbi arsimimin e Romëve - 2008*] (New York: Open Society Institute, 2008), <http://www.romadecade.org/files/downloads/Education%20Resources/table_2008.pdf>.
- Opština Barajevo, *Lokalni akcioni plan za unapređenje položaja Roma Barajeva 2010.-2015. godina* [Plani Lokal i Veprimi për përmirësimin e pozitës së Romëve të Barajevës 2010-2015] (Barajevo: Opština Barajevo, 2010).
- Opština Barajevo, *Lokalni akcioni plan za unapređenje položaja Roma Barajeva 2010-2015. godina* [Plani Lokal i Veprimi për përmirësimin e pozitës së gruaz të përkatësishë etnike romë në Barajevë 2010-2015] (Barajevo: Opština Barajevo, 2010).
- Opština Herceg Novi, *Lokalni plan akcije uključenja Roma, Egipcana i Aškalija u opštini Herceg Novi za period od 2010-2015 godine* [Plani Lokal i Veprimi i përfshirjes së romëve, egjiptianëve dhe ashkalive në komunën e Herceg Novit për periudhën 2010-2015] (Herceg Novi: Opština Herceg Novi, 2009).

- Opština Herceg Novi, Lokalni plan akcije uključjenja Roma, Egipcana i Aškalija u opštini Herceg Novi za period od 2008-2015 godine [Plani Lokal i Veprimit i përfshirjes së romëve, egjiptianëve dhe ashkalive në komunën e Nikshiqit për periudhën 2008-2015] (Nikšić: Opština Nikšić, 2008).
- Opština Tivat, *Lokalni akcioni plan inkluzije RAE populacije u opštini Tivat za period od 2011-2015* [[Plani Lokal i Veprimit i përfshirjes së romëve, egjiptianëve dhe ashkalive në komunën e Tivarit për periudhën 2008-2015] (Tivat: Opština Tivat, 2011).
- Organization for Security and Co-operation in Europe Mission in Kosovo, *Exercise your Rights! [Organizata për Siguri dhe Bashkëpunim në Europë Misioni në Kosovë, Ushtro të drejtat tuaja!] A Catalogue of Remedies and Assistance for Community Members [Katalogu i mjeteve juridike dhe asistencës për pjesëtarët e komunitetit]* (Prishtinë/Priština: Organization for Security and Co-operation in Europe Mission in Kosovo, 2009), <<http://www.osce.org/node/73421>>.
- Organization for Security and Co-operation in Europe Mission in Kosovo, *Kosovo Communities Profiles 2010* [Organizata për Siguri dhe Bashkëpunim në Europë Misioni në Kosovë, *Profilet e komuniteteve në Kosovë*] (Prishtinë/Priština: Organization for Security and Co-operation in Europe Mission in Kosovo, 2010), <<http://www.osce.org/kosovo/75450>>.
- Organization for Security and Co-operation in Europe Mission in Kosovo, *Implementation of the Action Plan on the Strategy for the Integration of the Roma, Ashkali and Egyptian Communities in Kosovo* [Organizata për Siguri dhe Bashkëpunim në Europë Misioni në Kosovë, *Implementimi i Planit të Veprimit për Strategjinë për integrimin e komuniteteve romë ashkali dhe egjiptiane në Kosovë*] (Prishtinë/Priština: Organization for Security and Co-operation in Europe Mission in Kosovo, 2011), <<http://www.osce.org/kosovo/77413>>.
- Organization for Security and Co-operation in Europe Mission in Kosovo, *Kosovo Communities Profiles 2010* [Organizata për Siguri dhe Bashkëpunim në Europë Misioni në Kosovë, *Raporti i Vlerësimit të të drejtave të komuniteteve, Botimi i tretë*] (Prishtinë/Priština: Organization for Security and Co-operation in Europe Mission in Kosovo, 2012), <<http://www.osce.org/kosovo/92244>>.
- Organization for Security and Co-operation in Europe Mission in Kosovo, *Contribution to the Progress Review of the Action Plan on the Strategy for the Integration of the Roma, Ashkali and Egyptian Communities in Kosovo, 2009-2015* [Organizata për Siguri dhe Bashkëpunim në Europë Misioni në Kosovë, *Kontribut për Rishikimin e Progresit të Planit të Veprimit për Strategjinë për integrimin e komuniteteve romë, ashkali dhe egjiptian në Kosovë 2009-2015*] (Prishtinë/Priština: Organization for Security and Co-operation in Europe Mission in Kosovo, 2012), <<http://www.osce.org/kosovo/92244>>.
- Organization for Security and Co-operation in Europe Office for Democratic Institutions and Human Rights, *Report from the Regional Roundtable on Housing of Roma* [Organizata për Siguri dhe Bashkëpunim në Europë, Zyra për Institucione Demokratike dhe të Drejtat e Njeriut, *Raport nga Tryeza Rajonale për strehimin e Romëve*] (Warsaw: Organization for Security and Co-operation in Europe Office for Democratic Institutions and Human Rights, 2012), <<http://www.bpri-odhr.org/documents.html>>.
- Organization for Security and Co-operation in Europe Office for Democratic Institutions and Human Rights, "Best Practices for Roma Integration in the Western Balkans", [Organizata për Siguri dhe Bashkëpunim në Europë Zyra për Institucione Demokratike dhe të Drejtat e Njeriut, "Praktikat më të mira për integrimin e Romëve në Ballkanin Perëndimor"] BPRI website, 2012, <<http://www.bpri-odhr.org>>.
- Organization for Security and Co-operation in Europe Mission to Serbia, *Support for the Integration of Roma* [Organizata për Siguri dhe Bashkëpunim në Europë, Misioni në Serbi, *Mbështetje për integrimin e Romëve*] (Belgrade: OSCE Mission to Serbia, 2009), <<http://www.osce.org/serbia/35884>>.
- Peacebuilding and Inclusive Local Development, "Peacebuilding and Inclusive Local Development: A Joint UN Programme in South Serbia" [Ndërtimi i paqes dhe zhvillimi inkluziv lokal, "Ndërtimi i paqes dhe zhvillimi përfshirës lokal: Program i Kombeve të Bashkuara në jug të Serbisë"], PBILD website, 2012, <<http://rs.one.un.org/pbild>>.
- Perić, Aleksandra, Fedra Idzaković, Gordana Vidović, Natalija Petrić, Mara Radovanović, dhe Diana Šehić, *Alternativni izvještaj o implementaciji CEDAW konvencije i zenskim ljudskim pravima u Bosni i Hercegovini [Raporti alternativ mbi zbatimin e CEDAW dhe të drejtave të grave në Bosnje-Hercegovinë]* (Sarajevo and Banja Luka: Prava za sve and Helsinški parlament građana, 2010), <<http://www.fondacijacure.org/cms/books/img4d05ee548f99c.pdf>>.
- Perić, Tatjana, *Achieving Human Rights of Roma Women in Serbia: An Analysis of the Implementation of Existing Institutional Measures* [Arritja e të drejtave të njeriut të grave romë në Serbi: një analizë e zbatimit të masave ekzistuese institucionale] (Niš: Women's Space, 2012), <<http://www.zenskiprostor.org/images/vesti2012/publikacije/eng%20tp%202012.pdf>>.

- Petrovski, Trajko, *Kalendarskite obiçai kaj Romite vo Skopje i okolinata [Zakonet sezonale të Romëve në Shkup dhe rrethinë]* (Skopje: Feniks, 1993).
- Petrovski, Trajko. 2000. Jazikot na Romite. [Gjuha e Romëve] *Puls* 10, no. 474: 62-63.
- Population Reference Bureau, *World Population Data Sheet 2008* [Të dhënat për popullsinë botërore 2008] (Washington, D.C.: Population Reference Bureau, 2008), <<http://www.prb.org/Publications/Datasheets/2008/2008wpds.aspx>>.
- Povjerenstvo za praćenje provedbe Nacionalnog programa za Rome, *Izvjješće o provođenju Nacionalnog programa za Rome za 2007., 2008. i 2009. godinu* (Zagreb: Povjerenstvo za praćenje provedbe Nacionalnog programa za Rome, 2010), <http://www.uljppnm.vlada.hr/images/pdf/izvjjesce_o_%20provodjenju_nacionalnog_programa_za_rome_2007_08_09.pdf>.
- Povjerenstvo za praćenje provedbe Nacionalnog programa za Rome, *Izvjješće o provođenju Nacionalnog programa za Rome za 2010. i 2011. godinu (Nacrt)* (Zagreb: Vlada Republike Hrvatske, 2012), <http://www.vlada.hr/hr/naslovnica/sjednice_i_odluke_vlade_rh/2012/58_sjednica_vlade_republike_hrvatske>.
- Prava za sve and ICVA, *Izvjěstaj o nasilju u porodici nad Romkinjama u BiH u 2010 godini* (Sarajevo: Prava za sve, 2010), <<http://www.rightsforall.ba/zenskaprava.html>>.
- President of the Republic of Albania, *Constitution of the Republic of Albania* [Presidenti i Republikës së Shqipërisë, *Kushtetuta e Republikës së Shqipërisë*] (Tirana: President of the Republic of Albania, 1998), <<http://legislationline.org/documents/section/constitutions>>.
- Protector of Citizens, *2010 Regular Annual Report of the Protector of Citizens* [Mbrojtësi i Qytetarëve, Raporti i rregullt vjetor i Mbrojtësit të Qytetarëve 2010] (Belgrade: Protector of Citizens, 2011), <<http://www.ombudsman.rs/index.php/lang-sr/izvestaji/godisnji-izvestaji>>.
- Protector of Citizens, *2011 Regular Annual Report of the Protector of Citizens* [Mbrojtësi i Qytetarëve, Raporti i rregullt vjetor i Mbrojtësit të Qytetarëve 2011] (Belgrade: Protector of Citizens, 2011), <<http://www.ombudsman.rs/index.php/lang-sr/izvestaji/godisnji-izvestaji>>.
- Roma Education Fund, *Advancing Education of Roma in Croatia: Country Assessment and the Roma Education Fund's Strategic Directions* [Avancimi i arsimimit të Romëve në Kroaci: Vlerësimi për vendin dhe drejtimet Strategjike të Fondit për arsimimin e Romëve] (Budapest: Roma Education Fund, 2007), <www.romaeducationfund.org>.
- Roma Education Fund, *Advancing Education of Roma in Bosnia and Hercegovina: Country Assessment and the Roma Education Fund's Strategic Directions* [Avancimi i arsimimit të Romëve në Bosnje-Hercegovinë Vlerësimi për vendin dhe drejtimet Strategjike të Fondit për arsimimin e Romëve 2009] (Budapest: Roma Education Fund, 2009), <www.romaeducationfund.org>.
- Roma Education Fund, *Advancing Education of Roma in Montenegro: Country Assessment and the Roma Education Fund's Strategic Directions* [Avancimi i arsimimit të Romëve në Mal të Zi: Vlerësimi për vendin dhe drejtimet Strategjike të Fondit për arsimimin e Romëve 2009] (Budapest: Roma Education Fund, 2009), <www.romaeducationfund.org>.
- Roma Education Fund, *Advancing Education of Roma in Serbia* [Avancimi i arsimimit të Romëve në Serbi] (Budapest: Roma Education Fund, 2010), <www.romaeducationfund.org>.
- Roma Education Fund, *Country Assessment: Albania*. [Vlerësimi për vendin; Shqipëria]. (Budapest: Roma Education Fund, 2011), <www.romaeducationfund.org>.
- Roma Education Fund, *Country Assessment: Macedonia*. [Vlerësimi për vendin; Maqedonia]. (Budapest: Roma Education Fund, 2012), <www.romaeducationfund.org>.
- Sanjević, Aleksandra, Snežana Ilić, and Radomir Šovljanski, *Saveti za međunacionalne odnose: Modeli odluke o osnivanju i pravilnika o radu [Këshillat për Marrëdhënie Ndëretnike: Modelet e vendimeve themeluese dhe rregulloreve të punës]* (Belgrade: Organization for Security and Co-operation in Europe Mission to Serbia, 2009), <http://www.centarzaregionalizam.org.rs/prilozi/Model_odluke_odluke_o_medjunacionalnim_odnosima.pdf>.
- Sinclair, Albert Thomas, "The Word 'Rom'", [Fjala Rom] *Journal of the Gypsy Lore Society*, vol. 3: 33, 1910, p. 42.
- Sluzben vesnik na Republika Makedonija, "Ustav na Republika Makedonija" ["Kushtetuta e Republikës së Maqedonisë"], *Sluzben vesnik na Republika Makedonija*, no. 52, 1991. <<http://legislationline.org/documents/section/constitutions>>.
- Sluzben vesnik na Republika Makedonija, "Amandmani IV, V, VI, VII, VIII, IX, X, XI, XII, XIII, XIV, XV, XVI, XVII i XVIII na Ustavot na Republika Makedonija" [Amandamentet IV, V, VI, VII, VIII, IX, X, XI, XII, XIII, XIV, XV, XVI, XVII dhe XVIII të Kushtetutës së Republikës së Maqedonisë], *Sluzben vesnik na Republika Makedonija*, no. 91, 2001, <<http://eudo-citizenship.eu/NationalDB/docs/MAC%20Const%20Amendments%20IV-XVIII%20%28mkd%29.pdf>>.

- Služben vesnik na Republika Makedonija, “Zakon za lokalnata samouprava” [“Ligji për vetëqeverisje lokale”], *Služben vesnik na Republika Makedonija*, no. 5, 2002, <<http://www.pravo.org.mk/documentDetail.php?id=219>>.
- Služben vesnik na Republika Makedonija, “Zakon za narodniot pravobranitelj” [“Ligji për Avokatin e Popullit”], *Služben vesnik na Republika Makedonija*, no. 60, 2003, <<http://ombudsman.mk/upload/documents/Zakon%20na%20NP.PDF>>.
- Služben vesnik na Republika Makedonija, “Zakon za unapreduvanje i zaštita na pravata na pripadnicite na zaednicite koi se pomalku od 20% od naselenieto vo Republika Makedonija” [“Ligji për Avancimin dhe Mbrojtjen e të Drejtave të pjesëtarëve të bashkësive, të cilat përbëjnë më pak se 20% të popullsisë në Republikën e Maqedonisë”], *Služben vesnik na Republika Makedonija*, no. 92, 2008, <http://www.zhrm.org.mk/images/download/zakoni/zastita_na_pravata_na_zaednicite_pomalkuod20_vorm.pdf>.
- Služben vesnik na Republika Makedonija, “Zakon za besplatna pravna pomoš” [“Ligji për ndihmë juridike falas”], *Služben vesnik na Republika Makedonija*, no. 161, 2009, <<http://www.pravo.org.mk/documentDetail.php?id=4789>>.
- Služben vesnik na Republika Makedonija, “Zakon za ednakvi možnosti na ženite i mažitë” [“Ligji për mundësi të barabarta të grave dhe burrave”], *Služben vesnik na Republika Makedonija*, no. 6, 2012, <<http://www.pravo.org.mk/documentDetail.php?id=6240>>.
- Službene novine Federacije BiH, “Zakon o principima lokalne samouprave u Federaciji Bosne i Hercegovine” [“Ligji mbi Parimet e Vetëqeverisjes Lokale në Federatën e Bosnje-Hercegovinës”], *Službene novine Federacije BiH*, no. 49, 2006, <<http://www.fbihvlada.gov.ba/bosanski/zakoni/2006/zakoni/34bos.htm>>.
- Službeni glasnik Republike Srbije, “Zakon o lokalnoj samoupravi” [“Ligji për vetëqeverisjen lokale”], *Službeni glasnik Republike Srbije*, no. 129, 2007, <http://www.mrrls.gov.rs/sites/default/files/attachment/zakon_o_lokalnoj_samoupravi.pdf>.
- Službeni glasnik Republike Srbije, “Zakon o Zaštitniku građana” [“Ligji për Mbrojtësin e Qytetarëve”], *Službeni glasnik Republike Srbije*, no. 54, 2007, <http://www.ombudsman.rs/index.php/lang-sr_YU/o-nama/normativni-okvir-za-rad/126-2008-04-21-07-39-21>.
- Službeni glasnik Republike Srbije, “Zakon o ravnopravnosti polova” [“Ligji për barazinë gjinore”], *Službeni glasnik Republike Srbije*, no. 104, 2009, <http://www.gendernet.rs/files/dokumenta/Domaci/Zakon_o_ravnopravnosti_polova_2009.pdf>.
- Službeni glasnik Republike Srbije, “Zakon o izboru narodnih poslanika” [“Ligji për zgjedhjen e Deputetëve të Parlamentit”], *Službeni glasnik Republike Srbije*, no. 36, 2011, <http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_izboru_narodnih_poslanika.html>.
- Službeni glasnik Republike Srbije, “Zakon o lokalnim izborima” [“Ligji për zgjedhjet lokale”], *Službeni glasnik Republike Srbije*, no. 54, 2011, <http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_lokalnim_izborima.html>.
- Službeni glasnik Republike Srpske, “Zakon o lokalnoj samoupravi Republike Srpske” [“Ligji për vetëqeverisjen lokale i Republika Srpska”], *Službeni glasnik Republike Srpske*, no. 101, 2004, <http://www.alvrs.com/v1/media/djcatalog/2004-11-18-Sl-glasnik_br_101-Zakon_o_lokalnoj_samoupravi_RS.pdf>.
- Službeni glasnik Republike Srpske, “Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći” [“Ligji për ndihmë juridike falas”], *Službeni glasnik Republike Srpske*, no. 120, 2008, <www.mpravde.gov.rs>.
- Službeni list Crne Gore, “Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći” [“Ligji për ndihmë juridike falas”], *Službeni list Crne Gore*, no. 20, 2011, <http://posao.crna.gora.me/zakoni_i_ugovori/zakon_o_besplatnoj_pravnoj_pomoci.pdf>.
- Službeni list Crne Gore, “Zakon o izboru odbornika i poslanika” [“Ligji për zgjedhjen e këshilltarëve dhe deputetëve të Parlamentit”], *Službeni list Crne Gore*, no. 46, 2011, <http://www.skupstina.me/cms/site_data/ustav/Zakon%20o%20izboru%20odbornika%20i%20poslanika.pdf>.
- Službeni list Crne Gore, “Zakon o manjinskim pravima i slobodama” [“Ligji për të drejtat dhe liritë e minoritetëve”], *Službeni list Crne Gore*, no. 2, 2011, <<http://www.minmanj.gov.me/biblioteka/zakoni>>.
- Službeni list Crne Gore, “Zakon o zaštitniku/ci ljudskih prava i sloboda Crne Gore” [“Ligji për Mbrojtësin e të Drejtave dhe Lirive të Njeriut në Mal të Zi”], *Službeni list Crne Gore*, no. 42, 2011, <<http://www.sluzbenilist.me/PravniAktDetalji.aspx?tag={051A597E-03A6-47C5-998C-5872FC6C221E}>>.
- Službeni list Crne Gore, “Zakon o lokalnoj samoupravi” [“Ligji për vetëqeverisjen lokale”], *Službeni list Crne Gore*, no. 38, 2012, <<http://www.uom.co.me/wp-content/uploads/2012/09/Zakon-o-lokalnoj-samoupravi-precisceni-tekst-jul-2012.pdf>>.
- Službeni list Grada Niša, “Statut Grada Niša” [“Statuti i Qytetit të Nishit”], *Službeni list Grada Niša*, no. 88, 2008, <<http://ebookbrowse.com/statut-grada-nisa-pdf-d269259456>>.

- Službeni list Republike Crne Gore, "Pravila za prve izbore savjeta" ["Rregullat për zgjedhjet e para të Këshillave"], *Službeni list Republike Crne Gore*, no. 46, 2007, <www.minmanj.gov.me>.
- Službeni list Savezne Republike Jugoslavije, "Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina" ["Ligji për mbrojtjen e të drejtave dhe lirive të pakicave kombëtare"], *Službeni list Savezne Republike Jugoslavije*, no. 11 dhe 57, 2002, <http://www.tvojglas.rs/upload/files/Zakon_o_zastiti_prava_i_slododa_nacionalnih_manjina.pdf>.
- Sobranie na Republika Makedonija, *Deklaracija za unapreduvanje na položbata i pravata na Romite [Deklarata për avancimin e gjendjes dhe të drejtave të Romëve]* (Skopje: Sobranie na Republika Makedonija, 2011), <<http://www.sobranie.mk/ext/materialdetails.aspx?Id=bc40247f-a1b3-4b38-8ade-514ceeee9f3a>>.
- Statistical Office of Montenegro, "Census 2011 Data - Montenegro", [Zyra Statistikore e Malit të Zi, "Të dhënat e Regjistrimit të vitit 2011 - Mali i Zi", website Zyra e Statistikës] Statistical Office website, 2012, <<http://www.monstat.org/eng/page.php?id=393&pageid=57>>.
- Statistical Office of the Republic of Serbia, *Living Standards Measurement Study: Serbia 2002-2007* [Zyra Statistikore e Republikës së Serbisë, Studimi për matjen e standardeve të jetesës : Serbia] (Belgrade: Statistical Office of the Republic of Serbia, 2008), <<http://www.inkluzija.gov.rs/wp-content/uploads/2011/09/Book.pdf>>.
- Statistical Office of the Republic of Serbia, *2011 Census of Population, Households and Dwellings in the Republic of Serbia: Ethnicity* [Zyra Statistikore e Republikës së Serbisë, Regjistrimi i popullsisë, ekonomive familjare dhe banesave në Republikën e Serbisë 2011: përkatësia etnike] (Belgrade: Statistical Office of the Republic of Serbia, 2012), <<http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/Popis2011/Nacionalna%20pripadnost-Ethnicity.pdf>>.
- Stojanovski, Aleksandar, *Makedonija vo turskoto srednoviekovie (od krajot na XIV - početokot na XVIII vek)* [Maqedonia në epokën mesjetare turke (nga fundi i shekullit katërbëdhjetë deri në fillim të shekullit tetëmbëdhjetë)] (Skopje: Kultura, 1989).
- Tamo, Adem, and Theodhori Karaj, *Situata arsimore e fëmijëve romë në Shqipëri* (Tirana: UNICEF and Save the Children, 2007), <<http://www.scalbania.org/2.pdf>>.
- UNICEF Serbia, *Breaking the Cycle of Exclusion: Roma Children in South East Europe* [UNICEF Serbia, Ndërpritet cikli i përjashtimit: Fëmijët romë në Europën Juglindore] (Belgrade: UNICEF, 2007), <http://www.unicef.org/ceecis/070305-Subregional_Study_Roma_Children.pdf>.
- UNICEF Serbia, *The State of Children in Serbia 2006* [Gjendja e fëmijëve në Serbi] (Belgrade: UNICEF, 2007), <http://www.unicef.org/serbia/State_of_Children_in_Serbia_2006_1-56%281%29.pdf>.
- United Nations Development Programme, *Kosovo Human Development Report 2010* [Raporti i Zhvillimit Njerëzor i Kosovës 2010] (Prishtinë/Priştina: United Nations Development Programme, 2010), <<http://www.kosovo.undp.org/repository/docs/HDR-2010-English.pdf>>.
- United Nations Development Programme, "Data on Roma", [Të dhënat mbi Romët] UNDP Europe website, 2011, <<http://europeandcis.undp.org/data/show/D69F01FE-F203-1EE9-B45121B12A557E1B>>.
- United Nations Development Programme and South East European University, *People-Centred Analyses* (Skopje and Tetovo: United Nations Development Programme and South East European University, 2010), <<http://www.undp.org.mk/Default.aspx?LCID=93>>.
- United Nations Development Programme in Albania, *At Risk: The Social Vulnerability of Roma in Albania* [Në rrezik: Vulnerabiliteti social i Romëve në Shqipëri] (Tirana: UNDP Albania, 2006), <http://europeandcis.undp.org/uploads/public/File/rbec_web/vgr/Albanian_Roma_Report_english_reduced.pdf>.
- United Nations Interim Administration in Kosovo, and Provisional Institutions of Self-Government, *Revised Manual for Sustainable Return* [Administrata e Përkohshme e Kombeve të Bashkuara në Kosovë dhe Institucionet e Përkohshme të Vetëqeverisjes, Manual i Rishikuar për Kthim të Qëndrueshëm] (Prishtinë/Priştina: United Nations Interim Administration in Kosovo and Provisional Institutions of Self-Government, 2006), <<http://www.mkk-ks.org/repository/docs/RevisedManualforSustainableReturn-July2006.pdf>>.
- Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, "Adrese i kontakti županijskih koordinacija za ljudska prava" ["Adresa kontakti dhe informacione kontakti të koordinatorëve vendorë për të drejtat e njeriut"], ueb faqja e Republikës së Kroacisë, 2012, <http://www.uljppnm.vlada.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=114>.
- Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, *Nacionalna strategija za uključivanje Roma, za razdoblje od 2013. do 2020. godine* [Strategjia Kombëtare për përfshirjen e Romëve, për periudhën 2013-2020] (Zagreb: Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, 2012), <http://www.vlada.hr/hr/naslovnica/sjednice_i_odluke_vlade_rh/2012/64_sjednica_vlade_republike_hrvatske>.

- Ured za nacionalne manjine Vlade Republike Hrvatske, *Akcijski plan Desetljeća za uključivanje Roma za 2011. i 2012. godinu [Plani i Veprimit të Dekadës së Përfshirjes së Romëve për vitin 2011 dhe 2012]* (Zagreb: Ured za nacionalne manjine Vlade Republike Hrvatske, 2011), <http://www.vlada.hr/hr/uredi/ured_za_nacionalne_manjine/akcijski_plan_desetljeća_za_ukljucivanje_roma_2005_2015/akcijski_plan_desetljeća_za_ukljucivanje_roma_za_2011_i_2012_godinu>.
- Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, “Povjerenstvo za praćenje provedbe Nacionalnog programa za Rome” [“Komisioni për monitorimin e zbatimit të Programit Kombëtar për Romët”], ueb faqe, 2011, <http://www.vlada.hr/hr/uredi/ured_za_nacionalne_manjine/nacionalni_program_za_rome/povjerenstvo_za_pracenje_provedbe_nacionalnog_programa_za_rome>.
- Vijeće Ministara Bosne i Hercegovine, *Strategija Bosne i Hercegovine za rješavanje problema Roma [Strategija e Bosnje-Hercegovinës për zgjidhjen e problemeve të Romëve]* (Sarajevo: Vijeće Ministara Bosne i Hercegovine, 2005), <<http://www.ombudsmen.gov.ba/odjeli/Strategija%20BiH%20za%20rjesavanje%20problema%20Roma%20Sl.%20glasnik%20BiH%2067-05.pdf>>.
- Visoka, Gezim, dhe Adem Beha, *Repatriation without Responsibility: The Nature and Implications of Roma, Ashkalia and Egyptian Forced Repatriation to Kosovo [Riatdhesimi pa përgjegjësi: Natyra dhe implikimet e riatdhesimit të detyruar të komunitetit rom, ashkali dhe egjiptian në Kosovë]* (Prishtinë/Priština: Forum 2015, 2010), <<http://www.aktion302.de/fileadmin/aktion302/10RADrepatriation.pdf>>
- Visoka, Gezim, and Adem Beha, “Minority Consultative Bodies in Kosovo: A Quest for Effective Emancipation or Elusive Participation?” [“Organet konsultative të minoriteteve në Kosovë: kërkimi për emancipim efektiv ose pjesëmarrje të pakapshme?”], *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe* 10, no. 1: pp.1-30, 2011, <www.ecmi.de/fileadmin/downloads/publications/JEMIE/2011/Visoka.Beha.pdf>.
- Vlada Republike Crne Gore, *Strategija razvoja i redukcije siromaštva Crne Gore [Strategija për reduktimin e varfërisë]* (Podgorica: Vlada Republike Crne Gore, 2003), <<http://www.minradiss.gov.me/organizacija/strategija-razvoja-i-redukcijsiroma%C5%A1tva/92897/174614.html>>.
- Zaštitnik građana, *Izveštaj sa preporukama o raseljavanju neformalnog romskog naselja pored “Belvila” [Raporti me rekomandimet për rivendosjen e vendbanimit joformal rom në afërsi të “Belvil”]* (Beograd: Zaštitnik građana, 2012), <http://www.ombudsman.rs/index.php/lang-sr_YU/2011-12-25-10-17-15/2011-12-25-10-13-14/2427-2012-07-26-08-50-32>.
- Zaštitnik ljudskih prava i sloboda, *Izveštaj o radu za 2011. godinu [Raporti mbi punën e vitit 2011]* (Podgorica: Zaštitnik ljudskih prava i sloboda, 2012), <<http://www.ombudsman.co.me/izvjestaji.php>>.

Burime të pabotuara

- Balić, Osman, *Savet za Manjine [Këshilli për minoritetet]*, Nish, 2008.
- Commissioner for Protection from Discrimination, *Information Submitted from the Commissioner for the Protection from Discrimination in the Framework of the OSCE-ODIHR Project “Best Practices for Roma Integration”* [Komisioneri për Mbrojtjen nga Diskriminimi, *Informacion i dërguar nga Komisioneri për Mbrojtjen nga Diskriminimi, në kuadër të projektit të OSBE-ODIHR-it “Praktikat më të mira për integrimin e Romëve”*](Tirana: , 2012).
- Organization for Security and Co-operation in Europe Office for Democratic Institutions and Human Rights, *Report on the Mapping of Municipalities on Roma Integration [Raport mbi hartimin e Komunave në Integrimin e Romëve]*(Warsaw: Organizata për Siguri dhe Bashkëpunim në Europë Zyra për Institucione Demokratike dhe të Drejtat e Njeriut, 2012).
- Ramizi, Mirjeta, *Concept Note: Increasing Access of Groups at Risk (Including Roma and Egyptians) to the Mechanisms of Protection from Discrimination [Shënim Koncepti: Rritja e aksesit të grupeve në rrezik (përfshirë romët dhe egjiptianët) në mekanizmat e mbrojtjes nga diskriminimi]* (Tirana: BPRI, 2012).
- Ramizi, Mirjeta, *Concept Note: Preparation of Roma Local Action Plans in Albania [Shënim Koncepti: Përgatitja e Planeve Lokale të Veprimit për Romët në Shqipëri]* (Tirana: BPRI, 2012).
- Ramizi, Mirjeta, *Concept Note: Strengthening Capacities of Commissioner for Protection from Discrimination (CPD)[Shënim Koncepti: Forcimi i kapaciteteve të Komisionerit për Mbrojtjen nga Diskriminimi]* (Tirana: BPRI, 2012).
- Saćipović, Ana, *Podaci 2011 [Të dhëna 2011]* (Niš: Udruženje Romkinja “Osvit”, 2012).
- Saćipović, Ana, *Prvi korak do mojih prava – finansirao UNDP [Hapi i parë për të drejtat e mia - Financuar nga UNDP]* (Niš: Udruženje Romkinja “Osvit”, 2012).

Save the Children, *Summary Project Sheets [Përmbledhje e Projektit]*(Tirana: Save the Children, 2012).

Sindik, Nedjeljka, *Methodology: Local Action Plans Berane, Bijelo Polje, Ulcinj, Montenegro* [Metodologjia: planet lokale të veprimit Berane, Bijello Pole, Ulqin, Mali i Zi] (Podgorica: BPRI, 2012).

Terre des hommes, *Final CPSN Report (October 2009-May 2012)*, [Raporti përfundimtar i CPSN (tetor 2009 – Maj 2012) (Tirana: Terre des Hommes, 2012).

United Nations Development Programme, *One UN Joint Programme on Empowering Vulnerable Local Communities of Albania: Second Substantive Report* [Një program përbashkët i OKB për fuqizimin e komuniteteve lokale vulnerabël të Shqipërisë: Raporti i dytë](Tirana: United Nations Development Programme, 2012).

Viteškić, Jasmina, *Concept Note on Engagement of Roma Co-ordinators, Health Mediators and Referents and Legal Aid Providers in Bosnia and Herzegovina and Croatia* [Shënim Koncepti mbi përfshirjen e koordinatorëve, ndërmjetësuesve shëndetësore, referentëve romë dhe ofruesve të ndihmës ligjore në Bosnje-Hercegovinë dhe Kroaci (Sarajevo: BPRI, 2012).

Viteškić, Jasmina, *Concept Note on Gender Related Activities to be Implemented in Bosnia and Herzegovina* [Shënim Koncepti mbi aktivitetet gjinore të zbatuara në Bosnje-Hercegovinë] (Sarajevo: BPRI, 2012).

